

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**DÜNYADA ARTAN SU SORUNUNUN TÜRKİYE VE
ORTADOĞU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan:

Mehmet Akif ACAR

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Muzaffer ÜREKLİ

İSTANBUL, 2008

YEMİN METNİ

Sunduğum Yüksek Lisans Tezi, Akademik Etik İlkelerine bağlı kalarak, hiç kimseden akademik ilkelere aykırı bir yardım almaksızın bizzat kendimin hazırladığına and içerim. 25 / 09 /2008

Aday : Mehmet Akif ACAR


T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

05/11./2008

Enstitümüz *Uluslararası İlişkiler* Anabilim dalı *Uluslararası İlişkiler* Bilim dalı yüksek lisans öğrencilerinden 050771278 numaralı *Mehmet Akif Acar*'ın "*Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim - Öğretim ve Sınav Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "**DÜNYADA ARTAN SU SORUNUNUN TÜRKİYE VE ORTADOĞU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 10.10.2008 tarih ve 2008/26 sayılı toplantısında seçilen ve Taksim Kampüsünde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, ilgili yönetmeliğin (c) bendi gereğince (60) dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi ~~oyçokluğu/oybirliği~~ ile **Kabul/Red veya Düzeltme** kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 7 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.


DANIŞMAN
YRD.DOÇ.DR. MUZAFFER ÜREKLİ


ÜYE
PROF.DR. MİTHAT BAYDUR


ÜYE
YRD.DOÇ.DR. GONCA BAYRAKTAR DURGUN

ÖZET

Petrole alternatif ve yeni enerji kaynakları buldukça, dünya üzerindeki petrol sorunu ve petrole olan ihtiyaç kademeli olarak ortadan kalkacaktır. Fakat suya alternatif bulunamayacağı için artan dünya nüfusu ve sanayileşme oranında suya olan ihtiyaç gittikçe artacak ve dünya üzerindeki su problemi devamlı karşımıza çıkacaktır.

Bu tez çalışmasında, dünyada artan su sorunu ve bu su sorununu en aza indirebilmek için eldeki mevcut su rezervlerini en verimli ve ekonomik şekilde kullanılmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda su rezervlerinin kullanımı Türkiye ve Ortadoğu açısından objektif veriler kullanılarak değerlendirilmeye gayret edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Su Politikası, Sınırşan Sular, Uluslararası Su Hukuku, Uluslararası Akarsu, Ulusal Güvenlik

Abstract

Both the problem of gas production and the need of gas across the world will be overcome in steps by reason of the fact that new and alternative resources of energy have been discovered. But, due to the fact that there is no alternative for water, the need for use of water will be increased in connection with increasing population and industrialization. The water problem will exist in the future, too.

This thesis focuses on globally increasing water problem and the need to use in store water reserves most productively and economically. Additionally, the use of water reserves is tried to be evaluated under the objective data gathered from both Turkey and Middle- East.

Key words: Water Policy, Transboundary Water, International Water Law, International River System, National Security.

İÇİNDEKİLER

Yemin Metni	
Jüri Sayfası	
Türkçe Özet ve Anahtar Kelimeler	
İngilizce Özet ve Anahtar Kelimeler (Abstract)	
Tablolar Listesi	IV
Kısaltmalar	V
Giriş	1

I. BÖLÜM

SU KAYNAKLARININ ÖNEMİ VE DURUMU

1. SUYUN ÖNEMİ	4
2. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE SU KAYNAKLARININ DURUMU VE STRATEJİK ÖNEMİ	7
2.1. Dünyada Su Kaynaklarının Durumu ve Suyun Stratejik Önemi	7
2.2. Türkiye'de Su Kaynaklarının Durumu	10

II. BÖLÜM

ULUSLARARASI SU HUKUKU VE SINIRAŞAN SU SORUNUNA YAKLAŞIMLAR

1. SU İLE İLGİLİ HUKUKSAL TANIMLAR	12
1.1. Ulusal Akarsu	12
1.2. Uluslararası Akarsu	13
1.3. Sınıraşan Sular	14
1.4. Yukarı/Aşağı Kıyıdaş (Sınırdaş) Ülkeler	15

2. SINIRAŞAN SULARDAN FAYDALANMA HAKKI VE FAYDALANMA HAKKININ DAYANAĞI	16
3. SU KONUSUNDA ULUSLARARASI KURAL OLUŞTURMA ÇALIŞMALARI	19
3.1. Mutlak Ülke Egemenliği Doktrini	20
3.2. Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini	21
3.3. Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrini	22
3.4. Hakkaniyete Uygun Kullanım Doktrini	23
3.5. Akılcı, Hakça ve Optimum Kullanım Doktrini	26
4. SINIRAŞAN SULAR KONUSUNDA TÜRKİYE'NİN KIYIDAŞ ÜLKELERİ VE TARAF OLDUĞU HUKUKSAL DÜZENLEMELER	29
4.1. Yunanistan	30
4.2. Bulgaristan	31
4.3. SSCB	32
4.4. İran	34
4.5. Irak	35
4.6. Suriye	38

III. BÖLÜM

ORTADOĞU'DA SU SORUNU VE TÜRKİYE-SURİYE-IRAK ARASINDA SINIRAŞAN SULAR SORUNU

1. ORTADOĞU'DA SU SORUNU	44
2. TÜRKİYE-SURİYE-IRAK ARASINDAKİ SINIRAŞAN SULAR SORUNU	49
2.1. Fırat Nehri Havzasının Özellikleri	49
2.2. Dicle Nehri Havzasının Özellikleri	51
2.3. Türkiye-Suriye-Irak'ın Fırat-Dicle Nehirlerinden Faydalanma Yöntemleri	53
2.3.1. Türkiye'nin Fırat-Dicle Nehirlerinden Faydalanma Yöntemleri	53
2.3.2. Suriye ve Irak'ın Fırat Nehirlerinden Faydalanma Yöntemleri	56

2.3.3. Suriye ve Irak'ın Dicle Nehrinden Faydalanma Yöntemleri	58
2.4. Türkiye-Suriye-Irak Arasındaki Fırat ve Dicle Sınıraşan Sular Sorununun Tarihsel Gelişimi	59
2.4.1. Türkiye- Suriye- Irak Arasında Fırat ve Dicle Nehirlerinden Kaynaklanan Sınıraşan Sular Sorununun Nedenleri	68
2.4.1.1. Kavram (Tanımlama) Sorunu	68
2.4.1.2. Paylaşım Sorunu	69
2.4.2. Türkiye- Suriye- Irak'ın Fırat ve Dicle Nehirlerinden Kaynaklanan Sınıraşan Sular Sorununa Yaklaşımlar ve Türkiye'nin Çözüm Önerileri	75
2.4.2.1. Türkiye'nin Yaklaşımı	75
2.4.2.2. Suriye ve Irak'ın Yaklaşımı	77
2.4.2.3. Diğer Arap Ülkelerinin Yaklaşımı	78
2.4.2.4. Batı Ülkelerinin Yaklaşımı	80
2.4.3. Türkiye- Suriye- Irak'ın Fırat ve Dicle Nehirlerinden Kaynaklanan Sınıraşan Sular Sorununa Türkiye'nin Çözüm Önerileri	81
2.4.3.1. Üç Aşamalı Plan	81
2.4.3.2. Barış Suyu Projesi	85
2.4.3.3. Manavgat Su Temin Projesi	87
Sonuç	89
Kaynakça	91
Özgeçmiş	95

TABLÖLAR LİSTESİ

<u>TabloNo.</u>	<u>Sayfa</u>
1. Fırat Nehri Su Potansiyeli ve Tüketim Talepleri	70
2. Dicle Nehri Su Potansiyeli ve Tüketim Talepleri	70

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.k.	Adı Geçen Kitap
a.g.m.	Adı Geçen Makale
bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
DSİ	Devlet Su İşleri

GİRİŞ

Hayatın dört temel unsurundan biri ve tüm canlıların en temel gereksinimi olan su; tarihin her döneminde insanoğlunun en başta gelen uğraş alanlarından biri olmuştur. Günlük hayatta su; içme, temizlik gibi insan ve diğer tüm canlıların temel ihtiyaçlarının karşılanması yanında, tarım, sanayi, elektrik üretimi ve ulaştırma gibi birçok alanda da kullanılmaktadır. Dünyadaki mevcut suyun %97'sini okyanuslar ve denizlerdeki tuzlu su, geriye kalan %3'lük kısmını ise tüm canlıların temel ihtiyaçlarını giderebileceği tatlı su kaynakları oluşturmaktadır. Üstelik varolan tatlı su kaynaklarının dünya üzerindeki dağılımı da son derece dengesizdir.

Hayat için gerekli olan su kaynaklarının artan nüfus ile birlikte hızlı bir şekilde tüketimi, ihtiyaçları giderek karşılayamaz hale gelmeleri sonucunu doğurmuştur. Bu sonucun getirdiği endişe ise uluslararası ilişkileri yönlendirmekte; geleceğe yönelik planlar, araştırmalar, iktisadi ve siyasi ittifaklar, savaş ve silahlanma yarışları, kısacası tayin edilen dış politika esasları büyük oranda enerji ile birlikte su kaynakları üzerine inşa edilmektedir.

Hâlihazır durum itibarıyla, içinde yaşadığımız yüzyılda dünyanın en stratejik ve hayati unsurlarından biri konumunda olan su; şimdiden uygun politikalar yürütülmezse, yakın gelecekte Ortadoğu'nun en önemli sorunu olacaktır.

Ortadoğu'daki petrol zenginliğinin, tespit edilmiş petrol kaynakları ile sınırlı ve temelde geçici olması nedeniyle, Ortadoğu ülkelerini gelecekte çok ciddi bir su problemi beklemektedir. Çünkü zenginlik kaynağı petrol giderek tükenmekte, alternatifi bulunmayan ve kıt kaynak durumundaki suyun değeri ise her geçen gün artmaktadır. Bu ülkeler, içilebilir su elde etmek maksadıyla kullandıkları pahalı yöntemleri terk etmek durumuyla karşı karşıya kalacaklardır. İnsanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli ve önemli bir unsur olan su; yakın bir gelecekte barışçı yaklaşımlar ve politikalar üretilmezse, Ortadoğu'da temelinde su olan, soğuk ve hatta sıcak savaşların bir sebebi olabilecektir. Çünkü su yaşam için vazgeçilmez olduğu kadar, aynı zamanda ülkelerin refah ve mutluluğunun da önemli bir yapı taşıdır.

Bu çalışmanın özünü oluşturan ve birden fazla ülkenin sınırları içinde akan sınıraşan sular konusu ise teknolojik gelişmeler, nüfus artışı ve su kaynaklarının kirlenmesi gibi nedenlerle, arzın azalmasına karşın, ihtiyaçların artması ile 20nci yüzyılın başından itibaren ulusal ve uluslararası alanda sorun teşkil etmeye başlamış ve anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Böylelikle suyun güvenlik boyutunda da önemi artmış ve anlaşmazlıklar nedeniyle bölgesel sorunlara neden olmaya başlamıştır. Bu konu ile ilgili uluslararası hukuk kurallarının olmayışı da sorunların çözümünü daha da zorlaştırmaktadır. Bu anlaşmazlıklar, bir yandan ilgili ülkeler arasında yapılan anlaşmalarla çözümlenmeye çalışılırken, diğer yandan da uluslararası hukuk alanında bu konuda kurallar oluşturmak amacıyla çalışmalar yapılmıştır. Günümüz dünya medeniyetleri içinde hayat bulan uluslararası hukuk ise, su sorunu ile ilgili olarak dünyanın pek çok yerinde yetersiz kalmıştır.

Bu gelişmeler, kuşkusuz Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir. Son yıllarda ekonomik ve sosyal açıdan kalkınmayı hızlandırmak için yukarı-kıyıdaş durumunda bulunduğu Fırat ve Dicle sınıraşan nehirlerinden faydalanma yönünde yoğun bir çaba içine giren Türkiye, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamında birçok projeyi uygulamaya koymuştur. Bu projeler, Fırat ve Dicle nehirleri için aşağı-kıyıdaş durumunda olan Suriye ve Irak ile Türkiye arasında sınıraşan sular konusunda ciddi sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu çalışmanın amacı; Türkiye-Suriye-Irak arasında sınıraşan sular sorununu gözler önüne sermek ve ileride Türkiye'nin bekasını ciddi bir şekilde etkileyebilecek bu sorunun çözümüne katkıda bulunabilmektir.

Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde suyun önemi,dünyadaki ve Türkiye'deki su kaynaklarının durumundan bahsedilmiştir.

İkinci bölümde uluslararası hukukta su ile ilgili tanımlar, uluslararası hukukun ülkeler arasındaki sınıraşan sular sorununa yaklaşımı ve bu bağlamda sınıraşan sular ile ilgili sorunların çözümüne yönelik uluslararası kural oluşturma çalışmalarına değinilmiş ve sınıraşan sulardan faydalanma konusunda Türkiye'nin taraf olduğu hukuksal düzenlemeler incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise Ortadoğu'da Su Sorunu ve nedenlerine genel anlamda değinilerek Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat ve Dicle nehirleri sebebiyle yaşanan sınıraşan sular sorunu incelenmiştir. Bu kapsamda; Türkiye, Suriye ve Irak'ın Fırat ve Dicle nehirlerinden faydalanma yöntemleri; sorunun tarihsel gelişimi; sorunun nedenleri; Türkiye, Suriye ve Irak ile beraber diğer Arap ülkelerinin ve Batı dünyasının bu soruna yaklaşımları incelenmiş, Fırat ve Dicle nehirleri uluslararası su hukuku açısından değerlendirilmiş, Türkiye'nin sorunun çözümüne yönelik girişimleri sıralanmıştır.

I. BÖLÜM

SU KAYNAKLARININ ÖNEMİ VE DURUMU

1. SUYUN ÖNEMİ

Su; hava, toprak ve ateş ile birlikte hayatın dört temel unsurundan biri, tüm canlıların en temel gereksinimidir. Bugünkü teknolojik ve ilmi gelişmelerle elde edilen bilgiler ışığında, bilim adamları, evren üzerinde sadece dünyada hayat olduğunu belirtmektedirler. Yine bu bilim adamlarına göre diğer gezegenlerde hayat olmamasının en büyük nedeni ise sularının olmamasıdır.¹ Demek ki su hayattır, yaşamdır.

Su, vazgeçilmez bir doğal kaynaktır. Stratejik bir enerji kaynağı olan petrolün yerine bile doğalgaz, nükleer enerji, güneş enerjisi, dalga enerjisi gibi yenilenebilir başka enerji kaynakları ikame edilebilirken, hayatın kaynağı olan suyun alternatifi bulunmamaktadır.²

Suyun önemi, içinde bulunduğumuz yüzyılda çok çeşitli kullanımı sebebiyle daha da artmıştır. Gündelik hayatta su; içme, yemek yapma, yıkanma, ev temizliği gibi ev-içi işlerinde kullanılmaktadır. İnsan vücudunun günlük su ihtiyacı yaklaşık 2,5 litredir. Bu suyun bir kısmı yenilen besin, geri kalanı da içerek alınmak zorundadır. İnsanoğlu yemek yemeden yaklaşık 80 gün fakat su içmeden sadece 10 gün yaşayabilmektedir.³ Vücut suyundaki %1 ya da %2'lik bir değişme büyük acılara; %5'lik bir su kaybı derinin kaşınmasına, ağız ve dilin kurumasına ve halüsinasyonun başlamasına; %15'lik bir su kaybı ise insanın ölmesine sebep olur.⁴ Anlaşılabacağı üzere su, her canlının olduğu gibi insanoğlunun da yaşayabilmek için hava gibi tüketmek zorunda olduğu temel bir maddedir.

¹ Esenyel, Ö., Türkiye'nin Su Potansiyeli ve Potansiyelin Kullanılması, İstanbul, 2001, s.1.

² Durmazuçar, V., Ortadoğu Su Sorununun Türkiye'ye Bakan Yönü ve Türkiye'nin izlemesi Gereken Hidrostrateji, Gebze, 2001, s.6.

³ Esenyel, a.g.k., s.1.

⁴ Hunt, A. C.-Robert M. G., Water: The Web of Life, Newyork, 1972, s.18.

Suyun gündelik yaşamda; temiz suların evlere dağıtılması, atık suların toplanması ve sağlık koşulları gözetilerek işlemden geçirilmesi, sokak ve caddelerin temizlenmesi, park ve bahçelerin sulanması, dinlenme yerlerindeki sulakların oluşturulması gibi çeşitli kullanımları vardır. Yenilen besinlerin yetiştirilmesinde sulamanın vazgeçilmez olması; yağışların düzensizliği ve sulamanın tarımsal verimliliği artırması nedeniyle pekişmektedir. Su, sayıları her geçen gün artan elektronik alet ve gereçler için gereksinim duyulan elektriğin elde edilmesini sağlar. Hidroelektrik, tüm enerji türleri arasında hatırı sayılır bir yer tutmaktadır ve endüstrinin işlemesi için oldukça gereklidir. Enerji sağlamanın dışında soğutma, arıtma, temizleme gibi alanlarda endüstri alanında sudan oldukça yararlanılır.

Su kullanımı; ev-içi, kentsel, tarımsal ve endüstriyel kullanımlar ile de sınırlı kalmamaktadır. Doğal yaşamın devam etmesi, sulak alanların varlığı, habitatların korunması, doğal su akışları ile sağlanabilmektedir. Sellerin şiddetini önleme, erozyonun etkisini azaltma, biyolojik çeşitliliği koruma, çölleşmenin önüne geçme, kullanılmakta olan bir enerji türü olan odun yakıtını elde etme hep bu doğal sulak alanların ve onları besleyen su kaynaklarının sayesinde olmaktadır.⁵

Suyun hem tüm canlılar için yaşamsal bir doğal kaynak olması hem de insan uygarlığının en önemli aracı olması; suyu diğer doğal kaynaklardan farklı kılmaktadır.⁶ Yeryüzünde canlıların yaşaması için suyu kullanmak ve kontrol altına almak gerektiği için insanlar, tarihin başlangıcından beri su ile ilgilenmişler, suyun özelliğini tanımaya, yönetmek için yasalar belirlemeye ve ondan hem korunmaya ve hem de yararlanmaya çalışmışlardır. Bunu daha kolay gerçekleştirmek için de daha ilk çağlardan beri yerleşim birimlerini suyun bol olduğu nehir, göl ve deniz kenarlarına yakın yerlere kurmuşlardır. Tarih boyunca sudan yararlanma imkânı bulan toplumlar dönemlerinin en ileri medeniyetlerini kurmuşlar, bulamayanlar ise yurtlarını terk edip göç etmek zorunda kalmışlardır. Yeryüzündeki medeniyetin ilk kaynağı olarak gösterilen, yazının bulunduğu, verimli topraklarında ilk tarımın yapıldığı, hatta ilk dünya savaşına şahitlik eden ve

⁵ Pamukçu, K., Su Politikası, İstanbul, 2000, s. 35.

⁶ Esenyel, a.g.k., s.l.

bereketli hilal olarak da adlandırılan Mezopotamya, bu ev sahipliğini Dicle ve Fırat'ın bereketli sularına borçludur.⁷

Tarihte suyun medeniyetler kurulmasına ortam hazırladığı örneklerinin yanında, kurulu medeniyetleri çökerttiği örnekleri de vardır.⁸ Örneğin, 1993 yılında Yale Üniversitesinden Harvey Weiss liderliğindeki Amerikalı ve Fransız arkeologlar; 4200 yıl önce, 300 yıl boyunca etkisini gösteren bir kuraklığın Ortadoğu'nun ilk uygarlığı olarak bilinen Akad Uygarlığını çökerttiği sonucuna ulaşmışlardır. 1995 yılında Profesör David A.Hodell'in başkanlığında Florida Üniversitesinden bir araştırma grubu ise 1200 yıl önce Yucatan'daki klasik Maya uygarlığının şiddetli kuraklıkta kıtlaşan su kaynakları yüzünden oldukça gerilediği bulgusuna varmışlardır. Hindistan'da Indus Nehri kenarına kurulu Harrapanlıların muazzam Mohenjodaro kenti de içme suyu kıtlığı yüzünden çökmüştür.

Yukarıda belirtilenlerden yola çıkarak suyun önemi ile ilgili şunlar söylenebilir;⁹

Su yaşamdır.

Eko sistemlerin ve tüm canlıların yaşamının idamesi, suya bağlıdır.

Canlılar tarafından en çok kullanılan doğal kaynaktır.

Tüm canlıların hem vazgeçilmez bir ortak dostu, hem de düşmanıdır.

Müdahalelere çok duyarlı bir kaynaktır.

İnsanlığın yaşamsal fonksiyonları belirleyen en temel öge sudur.

Yerine doğal ya da yapay hiçbir maddenin konamayacağı bir değer olarak su; hayatın olmazsa olmaz bir şartıdır diyebiliriz.

Yenilenebilir, küresel ölçekte tükenmeyen doğal kaynak; bölgesel ölçekte veya kalite (kullanılabilirlik) yönünden ise sonlu/sınırlı bir kaynaktır.

⁷ Vural, M.R., "Türkiye ve Ortadoğu'nun Geleceği Açısından Su" 2023 Dergisi, Sayı.25, Ankara, 2003, s.10.

⁸ Pamukçu, a.g.k., s.35.

⁹ Avcı, İ., Su Sorunu ve Sınırşan/Sınır Oluşturan Su Yolları, İstanbul, 2000, s.1.

Sonuç olarak; gündelik hayatımızda içme, yemek yapma, temizlik gibi kişisel kullanım yanında tarımda, elektrik enerjisi üretiminde, soğutma, arıtma, temizleme gibi endüstriyel alanlarda ve ulaşım alanında da sudan geniş ölçüde yararlanılmaktadır. Su kullanımı bunlarla da sınırlı kalmamakta, doğal yaşamın devam etmesi, sulak alanların varlığı ve korunması doğal su akışı ile sağlanmaktadır. Kısaca su; dünyadaki bütün canlılara hayat veren yaşamsal bir kaynaktır diyebiliriz.

2. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE SU KAYNAKLARININ DURUMU VE STRATEJİK ÖNEMİ

2.1. Dünyada Su Kaynaklarının Durumu Ve Suyun Stratejik Önemi

Dünyanın toplam yüzeyi 510 milyon km²'dir. Bunun yaklaşık %71'i yani 361,3 milyon km²'si okyanuslarla kaplıdır. Dünya yüzeyinin %29'unu ise 149 milyon km yüzölçümü ile karalar oluşturur. Günümüz teknolojileri ile yapılan çalışmalar sonrasında gerçekleştirilen hesaplamalara göre dünyanın sahip olduğu toplam su miktarı yaklaşık 1,4 milyar km³'tür. Bu suyun 1,3 milyar km³'ü (% 97,5) tuzlu su, 0,035 milyar km³'ü (% 2,5) ise tatlı su kaynaklarından oluşmaktadır.¹⁰ Bu %2,5'lük tatlı suyun da çok azı elde edilebilir durumdadır. Çünkü toplam tatlı su miktarının %77,2'sini, kutuplardaki buz kütleleri ve dağ zirvelerindeki kalıcı buzullar oluşturur. Ayrıca geriye kalanın %22,4'lük kısmı, elde edilebilirliği oldukça zor olan yeraltı sularıdır. Sonuçta tüm canlıların ihtiyaçlarını giderebildikleri ve yaşamın devamını sağlayan göl ve bataklıklar toplam tatlı su miktarının %0,35'ini, nehir ve dereler ise %0,1'ini oluşturur.¹¹ Görüldüğü gibi canlıların gereksinimlerini karşıladıkları taze su miktarı toplam su miktarı içinde oldukça küçük bir orandır. Üstelik var olan taze su miktarının dünya üzerindeki dağılımı son derece dengesizdir. Dünyada kişi başına su tüketimi, yıllık ortalama 800 m³ civarında gerçekleşirken; ABD, Kanada, Kuzey Avrupa ülkeleri ve İzlanda kişi başına düşen yıllık 10.000 m³ ve daha fazla su miktarı ile su zengini ülkeler sınıfına girmektedir. İzlanda, kişi başına düşen yıllık 68.500 m³ su ile, su kaynakları bakımından dünyanın en zengin ülkesi olurken, öte yandan Cibuti ise, kişi başına düşen yıllık 23 m³ su ile, dünyanın en yoksul ülkesi durumundadır.¹²

¹⁰Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi özel İhtisas Komisyonu, Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) Raporu, Ankara, 2006, s.6.

¹¹Pamukçu, a.g.k., s.37.

¹²Uluatam, Ö., Ortadoğu'da Su Sorunu, İstanbul, 1998, s.223

Su, yaygın kanının aksine sonsuz bir doğal kaynak değildir. Bu gerçeği su kıtlığı çeken ülke sayısından da çıkarmak mümkündür. BM'nin desteklediği Stockholm çevre Enstitüsünün yöneticisi ve yaygın bir su kaynakları uzmanı olan Malin Falkenmark, yılda kişi başına düşen su arzına göre ülkeleri sınıflandırmaktadır. Yılda kişi başına 2.000 ile 1.000 m³'ten daha az su arzına sahip ülkeler ise su kıtlığı içinde sayılmaktadır. Su kıtlığı içinde olan ülkeler; gıda üretiminde, ekonomik kalkınmada, politik istikrarda, kamu sağlığında ve doğal çevrelerini korumada tehlike eşiğindedirler. Bugün, 232 milyon insanı barındıran 26 ülke su kıtlığı listesindedir. Afrika, bu konumdaki 11 ülkeyi içine almaktadır. 2000 yılında bu kıtadan 4 ülke daha listeye dahil olmuştur. Afrika'yı 9 ülke ile Ortadoğu izlemektedir. Üstelik bu 9 ülkede nüfus, 25 yılı bulmadan ikiye katlanmaktadır. Çin dünya nüfusunun %22'sine sahip iken, dünya taze su kaynaklarının sadece %8'ine erişebilmektedir. Ülkenin kuzeydoğusunda aralarında Pekin'in de bulunduğu 100 kadar kent su kıtlığı içindedir.¹³

Sonuç olarak; dünyada su döngüsündeki tatlı su kaynakları toplam su kaynaklarının içinde çok küçük bir parçadır ve bu çok küçük miktar bile tümüyle erişilebilir değildir. Bu durum, küresel su azlığının sadece arza ilişkin yönüdür. Bu durumun bir de talebe ilişkin yönü vardır; o da hızla artan dünya nüfusedir.¹⁴ 20nci yüzyıl boyunca dünya nüfusu, 19ncü yüzyıl sonuna göre üç kat artarken, su kaynaklarının kullanımı altı kat artmıştır. 1940 yılında dünyadaki toplam su tüketimi yılda yaklaşık 1.000 km³ iken, bu miktar 1960 yılında ikiye katlanmış, 1990 yılında 4.130 km³'e ulaşmıştır.

Dünyada kişi başına düşen kullanılabilir su ortalaması 1850 de kişi başına 33.000 m³ iken, 1993'te 7.600 m³'e düşmüştür. Bir başka deyişle; dünyadaki tatlı su miktarı bir pastaya benzetilecek olursa, hızla artan nüfus ile birlikte herkese pastadan düşen dilim küçülmektedir. Üstelik bu küçülme, genelde artan yaşam standartları ile herkesi daha büyük bir dilime sahip olmak istediği bir döneme denk gelmektedir.¹⁵ Nüfus yoğunluğunun artması ve su kaynaklarının dünya genelinde dengeli dağılmaması nedeniyle, yaklaşık 80 ülkede nüfusun %40'ında su arzı mevcut talebi karşılayamamaktadır.¹⁶

¹³Esenyel, a.g.k., s.1.

¹⁴Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu, a.g.k., s.7.

¹⁵ Esenyel, a.g.k., s.15.

¹⁶Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu, a.g.k., s.7.

Yaşanabilecek iklim değişiklikleri dışında dünyadaki yenilenebilir su kaynakları miktarı sabittir. Yenilenebilir su potansiyelinden daha fazla suyun tüketilmesi durumunda yer altı su rezervleri tüketilmeye başlamakta ve kullanılabilir su kaynakları azalmaktadır.¹⁷ Su varlığına göre ülkeler sınıflandırıldığında; yılda kişi başına düşen ortalama kullanılabilir su miktarı 1.000 m³'ten az olan ülkeler su fakiri , 2.000 m³'ten az olan ülkeler su azlığı , 8.000-10.000 m³'ten fazla olan ülkeler ise su zengini olan ülkeler olarak kabul edilmektedir.¹⁸ BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO)'ne göre, 1995 yılında su kıtlığı ve su stresi yaşayan nüfusun dünya nüfusuna oranı sırası ile % 29 ve % 12 iken, 2025 yılında bu oranlar % 34 ve % 15'e yükselecektir.¹⁹

Dünyada kişi başına su tüketimi yılda ortalama 800 m³ civarındadır. Dünya nüfusunun yaklaşık %20'sine karşılık gelen 1,4 milyar insan yeterli içme suyundan yoksun olup, 2,3 milyar kişi sağlıklı suya hasrettir. Bazı tahminler, 2025 yılından itibaren 3 milyardan fazla insanın su kıtlığı ile yüz yüze geleceğini göstermektedir.²⁰ 2050 yılında su sıkıntısı çeken ülkelerin sayısı 54'e, bu şartlarda yaşamak zorunda kalan insanların sayısı 3,76 milyara yükselecektir. Bu durum 2050 yılında 9,4 milyar olması beklenen dünya nüfusunun %40'nın su sıkıntısı çekeceği anlamına gelmektedir.²¹

Günümüzde dünya nüfusunun bir kısmı kişi başına su tüketimi ve sağlıklı suya erişim bakımından çok büyük sorunlarla karşı karşıyadır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) verilerine göre dünya üzerinde 1 milyarın üzerinde insan sağlıklı ve güvenilir koşullarda suya olan gereksinimlerini karşılayamazken, 2 milyardan fazla insanın da su yetersizliği nedeniyle asgari düzeyde bile olsa temizlik koşullarına sahip bulunmadığı belirtilmektedir. Dünya üzerinde her yıl çoğu çocuk olmak üzere 2 milyondan fazla insanın su ile ilgili hastalıklar yüzünden hayatını kaybettiği ifade edilmektedir.²²

¹⁷Çeliker, S., "21nci Yüzyılda Su Kıtlığı" Bakış Dergisi, Sayı.5, İstanbul, 2004, s.32.

¹⁸Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu, a.g.k., s.7.

¹⁹FAO, Crops and Drops: Making the Best Use of Water for Agriculture, Rome, 2002.

²⁰Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu, a.g.k., s.8.

²¹www.unep.org/vitalwater/resources.htm (15.03.2008).

²²Şahin, i.-Arslaner, F.-Demir, M.-Ersoy, U., "Dünyada Su Kaynaklarının Kullanımı ile ilgili Yaşanan Sorunlar ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri" Su Sempozyum Bildirileri, İstanbul, 2003, s.58.

Yeryüzünde bulunan suların bölgeler arasında eşit olarak dağılmamasından kaynaklanan sorunlara, tatlı su kaynaklarının kirletilmesi ve yenilenme oranının düşmesinin eklenmesi, ayrıca, mevcut artan dünya nüfusunun ihtiyaçları karşılayamayacak düzeye ulaşması, 1992 yılında BM'yi harekete geçirmiştir. BM Genel Kurulu 1992 yılında aldığı bir kararla 22 Mart'ı Dünya Su Günü olarak kabul etmiştir. Bunu yaparken de tüm canlılar için vazgeçilmez madde olan suyun öneminin vurgulanmasını ve konunun uluslararası gündemde tutulmasını hedeflemiştir.²³ Kyoto'da üçüncüsü yapılan Dünya Su Konferansının Su ve Felaketler başlığını taşıması ise hayli önemlidir. Gelecekte insanların suya olan ihtiyaçlarının daha da artacağı gerçeği, Su ve Felaket gündemini oldukça anlamlı hale getirmektedir.

Günümüzde su sorunları ile ilgili yapılan çalışmalar ve yayınlanan raporlar, dünya su kaynaklarının hızla tükendiğini gösterirken, etkin önlemler alınmaması durumunda dünyanın önümüzdeki 50 yıl içinde su krizleriyle karşı karşıya kalacağını göstermektedir. Dünyada mevcut veriler ışığında 26 ülkede su kıtlığı görülürken, nüfus artışının bu şekilde devam etmesi durumunda 50 yıl içerisinde bu sayının 54 ülkeye çıkacağı tahmin edilmektedir.²⁴ Bu da dünya nüfusunun 3'te 2'sinin bir krizle karşı karşıya kalması anlamına gelmektedir. Sonuç olarak; 21nci yüzyılda çevre, enerji, küresel ısınma, iklim değişikliği gibi uluslararası sorunlar arasında en önemlisinin, su meselesi olacağı söylenebilir.

2.2. Türkiye'de Su Kaynaklarının Durumu

Türkiye topraklarına yılda 501 km³ yağış düşmekte, bunun % 37'sine karşılık gelen 186 km³'ü akışa geçerek, 95 km³'ü ekonomik olarak kullanılabilir forma dönüşmektedir. Ülke yüzeyine yılda düşen ortalama 630-643 mm. yağışa karşılık Türkiye'nin yenilenebilir su potansiyeli 234 km³ olup, bunun 41 km³'ü yeraltı suları, 193 km³'ü ise akarsulardan meydana gelmektedir.²⁵

Türkiye'de cesitli amaçlara yönelik kullanımlarda teknik ve ekonomik anlamda tüketilebilir yerüstü ve yeraltı suyu miktarı, yurt içindeki akarsulardan 95 km³, komşu ülkelerden Türkiye'ye gelen akarsulardan 3 km³ olmak üzere yılda ortalama 98 km³ yerüstü ve 12 km³ yeraltı suyu olmak üzere toplam 110 km³ olarak belirlenmiştir.²⁶

²³ Vural, a.g.m., s.10.

²⁴ Şahin-Arslaner-Demir-Ersoy, a.g.m., s.58.

²⁵ Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu, a.g.k., s. 18.

²⁶ www.enerji.gov.tr/enerjiprofilleri.htm (17/01/2008).

Bu miktarlardan fiili yıllık tüketime alınmış yerüstü suları 26,4 km, yeraltı suları ise 7,6 km³ hacminindedir. Kullanım amaçlarına göre suyun %74'ü sulama suyu, %16'sı içme suyu ve %10'u da endüstriyel kullanım suyu olarak değerlendirilmektedir.²⁷

Türkiye'de kişi başına düşen yenilenebilir su potansiyeli, 2000 yılında tespit edilen nüfus göz önüne alındığında yaklaşık 3.500 m³'dür. Dünya ortalaması olan 7.600 m³'ün yaklaşık yarısına karşılık gelen bu değer nedeniyle Türkiye, su fakiri olmamakla birlikte, su azlığı bulunan ülkeler arasında sayılmaktadır. Türkiye'de kişi başına düşen teknik ve ekonomik olarak kullanılabilir yıllık tatlı su miktarı 1950 yılında 1.950 m³ iken günümüzde 1.580 m³ civarına gerilemiş bulunmaktadır. Yapılan tahminlere göre 2030 yılına kadar ülkemiz nüfusunun 100 milyona ulaşması durumunda, kişi başına kullanılabilir su miktarı 1.000 m³'e düşecektir. Türkiye'de 1990 yılında kişi başına yıllık ortalama 546 m³ olarak gerçekleşen toplam su tüketimi, 2000 yılında 602 m³ olmuştur.²⁸ Bu değer, gelişmiş ülke ortalaması olan 1000 m³/kişi/yıl ile karşılaştırıldığında oldukça düşük bir düzeyde kaldığı görülmektedir.

BM Kalkınma ve Çevre Dünya Zirvesi (1992) ve 22 Mart Dünya Su Günü nedeniyle 1994'te hazırlanan BM Su Raporu'nda; Türkiye, 2005 yılından itibaren kuraklığın baş göstereceği ülkelerden biri olarak gösterilmektedir. Türkiye, kuraklık ve beraberinde meydana gelecek hastalıklar için en tehlikeli yıl olarak görülen 2025'de, ekonomik olarak su sıkıntısını çekecek ülkeler arasında gösterilmektedir.²⁹

Sonuç olarak Türkiye, su kaynakları açısından dünya çapında yapılan değerlendirmeler ışığında, su kıtlığı çeken ülkeler arasında yer almamaktadır. Bununla birlikte; nüfus artışı, kentleşme ve sanayileşme olgularına bağlı olarak artan su tüketim değerleri dikkate alındığında, Türkiye'nin, su kaynakları açısından sanıldığı gibi zengin bir ülke olmayıp aksine gerekli önlemler alınmadığı takdirde yakın gelecekte su sorunları yaşamaya aday bir ülke konumunda olduğu açıktır.³⁰

²⁷Vural, a.g.m., s.10.

²⁸Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu, a.g.k., s.19.

²⁹Bilen, Ö., Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye, Ankara, 2000,s.80.

³⁰www.yerelnet.org.tr/altyapi/konuhakkinda.php (17/05/2008).

II. BÖLÜM

ULUSLARARASI SU HUKUKU VE SINIRAŞAN SU SORUNUNA YAKLAŞIMLAR

1. SU İLE İLGİLİ HUKUKSAL TANIMLAR

Dünya üzerindeki miktar değişmezken kalitesi hızla azalma eğiliminde olan, artan nüfusun beslenme ve diğer ihtiyaçları, kentleşme ve sanayileşme gibi nedenlerle olumsuzla doğru bozulan ve dengesiz dağılımı nedeniyle dünyanın belli bölgelerinde tehlike işareti vermeye başlayan su ile ilgili konuların çokluğu kavram karışıklığına sebep olabilmektedir.

Uluslararası ilişkilerde de kavramlar ve tanımlar bazen disipline veya sektöre, bazen ülkeye, bazen de zamana göre değişebilmektedir. Uluslararası Hukukta ifade edilmiş şekillerine göre, ilgili ülkeye çeşitli sorumluluk ve yükümlülükler getiren bu kavramların çok iyi bilinmesi ve bilinçli olarak kullanılması gerekmektedir.

Akarsular, göller, kanallar ve yeraltı suları, bugün artık birçok bakımdan suyolları (watercourses) genel adı altında ele alınmaktadır. Burada ele alınan suyolları tanımı, kara ülkesi içinde yer alan suyolları olup, denizlerden oluşan boğazlar ve öteki deniz geçiş yollarından ayrı değerlendirilmektedir. Akarsular, göller, kanallar, buzullar ve yeraltı sularınının tümünü kapsayan kara ülkesi suyollarının rejimi uluslararası hukukta ikiye ayrılmaktadır.¹ Bunlardan birincisi bir tek devletin ulusal yetki alanına giren ulusal suyolları; ikincisi ise belirli açılardan uluslararası hukuk kurallarına bağlı uluslararası suyolları (international watercourses)'dır. Bu çalışmada uluslararası suyolları kapsamı içerisinde akarsular/nehirler incelenmiştir.

1.1. Ulusal Akarsu

Ulusal akarsuyun tanımı üzerinde geniş bir görüş birliği vardır. Genel olarak; "kaynağından denize aktığı yere kadar, bir devletin hudutları içinde kalan akarsular ulusal

¹ Tiryaki, O., Sınıraşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu, İstanbul, 1994, s.I.

akarsulardır." ² Burada önemli olan, akarsuyun tamamının, yani bütün mecrasının (kaynağından sona erdiği noktaya kadar) tek bir devletin ülkesinde kalmasıdır. Ancak akarsuyun sona eriş noktası her zaman denize kavuşmaz. Bu tanımlamaya göre akarsu denize dökülmeden de doğduğu ülkede, örneğin bir göle dökülerek son bulabilir. Bu sebeple, bir devlet ülkesinde doğan ve yine o devlet ülkesinde sona eren akarsular (nehirler, ırmaklar, çaylar), ulusal akarsular kategorisine dahildirler.

Devletlerin ulusal akarsulardan faydalanmaları, başka bir deyimle, bunların sularını çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kullanmaları, uluslararası hukukun ilgi alanına girmez. Devlet ulusal akarsularının statüsünü dilediği gibi düzenler. Devletin ülkesi içindeki ulusal kaynakları işletmesi ve bunlardan faydalanması ulusal yetki kavramının içinde kalmakta ve diğer devletleri ilgilendirmemektedir. Uluslararası Hukuk bu konuda devlet ülkesine tam bir hareket özgürlüğü tanımakla yetinmektedir.

1.2. Uluslararası Akarsu

Önceleri, ulusal olmayan akarsulardan yalnız ulaşım elverişli olanlara ya da ekonomik bakımdan önem gösterenlere uluslararası akarsu denilmiştir. Ancak, akarsulardan faydalanma şekillerinin gelişmesi ve bunun sonucu olarak ulaşım açısından kullanımın tek ve en önemli faydalanma şekli olmaktan çıkması sonucunda, uluslararası akarsu kavramı zamanla değişikliğe uğramıştır. ³

Uluslararası akarsulardan faydalanma eylemleri başlangıçta genellikle ulaşım konusu ile ilgili olduğundan, geleneksel uluslararası akarsu hukuku uluslararası akarsu kavramını, akarsulardan ulaşım açısından faydalanmaya dayandırarak geliştirilmiştir. Dolayısıyla ulusal olmayan akarsular kategorisi içinde uluslararası akarsuları ayırt etmeye yarayan görevsel kıstası ulaşım elverişlilik teşkil etmiştir. Coğrafi kıstas ise iki veya daha çok devletin ülkelerini kesme ya da ayırma şeklinde belirlenmiştir. ⁴

Bu çerçevede uluslararası akarsu; "iki kıyısı iki ayrı devletin toprakları içinde kalan, bir başka ifadeyle, iki devletin sınırını çizen akarsulardır. Bu akarsular, ulaşım dışındaki kaynak kullanımı yönünden ilgili iki ülke tarafından paylaşım tabidirler ve paylaşım sınırı

² Pazarcı, H., Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap, Ankara, 1993, s.236.

³ Bozkurt, E., "Ulaşım Elverişli Olmayan Uluslararası Su Yollarının Hukuki Statüsü ve 1997 BM Sözleşmesi" 2023 Dergisi, Sayı.25, Ankara, 2003, s.26.

⁴ Tiryaki, a.g.k., s.4.

olarak uygulamada talveg hattı denen bir nevi orta çizgi esas alınır."⁵ Örnek olarak, Meriç Türkiye ile Yunanistan arasında; Arpaçay ise Türkiye ile Ermenistan arasında uluslararası akarsulardır.

1.3. Sınıraşan Sular

Sınıraşan sular; "bir ülkeden kaynaklanan (doğan) ve bu ülke toprakları üzerinde aktıktan sonra bir veya birden çok ülkenin sınırlarını aşarak akışını sürdüren akarsulardır." ⁶ Örnek olarak; Fırat (Türkiye-Suriye-Irak), Dicle (Türkiye-Irak) ve Çoruh (Türkiye-Gürcistan) nehirleri bu tür akarsulardır.

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere uluslararası akarsu tanımı ile sınıraşan su tanımı arasında iki farklı yaklaşım mevcuttur. Birinci tür yaklaşıma göre sınıraşan sular üzerinde ortak egemenlik uzun süre ayakta tutulamaz, suyun çıktığı ülkeler ile aktığı ülkeler arasında eşit egemenlik söz konusu olamaz. Bir başka ifadeyle; sınıraşan sular uluslararası akarsular olarak nitelendirilemez ve paylaşılabilir. İkinci tür yaklaşıma göre ise uluslararası akarsular, iki veya daha çok devletin ülkesini ayıran ya da kesen akarsular olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamadan da anlaşılacağı üzere bir akarsu, ulaşım elverişli olsun veya olmasın, iki ülke arasında sınır teşkil etsin veya etmesin eğer iki veya daha çok devletin ülkesini kesip geçiyorsa uluslararası akarsu olarak nitelendirilmektedir. ⁷

Mevcut durumda; gerek uygulamada, gerek doktrinde ve gerekse BM Uluslararası Hukuk Komisyonunun konuyla ilgili yaptığı çalışmalar uluslararası akarsu tanımının yukarıda belirtilen ikinci tür yaklaşıma göre yapılması gerektiği görüşünün benimsendiği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla sınıraşan diye nitelendirilen suların da uluslararası hukukun uygulama alanına girdiği görüşü gittikçe ağırlık kazanmaktadır.⁸ Nitekim BM Uluslararası Hukuk Komisyonunca hazırlanıp, 21 Mayıs 1997 yılında Genel Kurulda kabul edilen Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılması Hakkında Sözleşme ile bu kavramın benimsendiği görülmektedir.

⁵ Esenyel, a.g.k., s.5.

⁶ Esenyel, a.g.k., s.5.

⁷ Tiryaki, a.g.k., s. 12.

⁸ Tiryaki, a.g.k., s. 13.

Sonuç olarak; uluslararası su hukuku olusturulurken ortadaki kavram kargaşası henüz giderilememiş, uluslararası alanda tam bir uzlaşma sağlanamamış, açık ve net bir tanım ortaya konamamıştır. Bir akarsu eğer bir ulusal sınır içinde doğup aynı ulusal sınır içinde denize dökülüyorsa ulusal akarsu olarak tanımlanır. Bu akarsular buldukları ülkenin hukuksal rejimine tabidirler. Eğer bir akarsu, doğduğu ülkenin sınırları dışına çıkıyorsa o zaman ülkelerin konumu, politik ve askeri gücü, söz konusu suya olan talebin esnekliği, ilgili ülkelerin alternatif su kaynakları ve ilgili akarsuyun kullanım olanakları gibi etkenlerle değişik tanımlamalara konu olmaktadır. Bu bağlamda Fırat ve Dicle akarsuları ele alınacak olursa, bu iki akarsu için Türkiye'nin yaklaşımı ile Irak ve Suriye'nin yaklaşımları farklıdır. Fırat ve Dicle ırmakları Suriye ve Irak için uluslararası akarsu ; Türkiye için ise sınıraşan su (transboundary rivers)'dur. Suriye ve Irak'ın Fırat ve Dicle'yi uluslararası akarsu olarak nitelendirmeleri her şeyden önce paylaşma amacına dayanmaktadır. Çünkü uluslararası nitelmesi genellikle paylaşılabilirliği ortaya koymaktadır. Oysa sınıraşan sularda suyun çıktığı ülke ile aktığı ülke arasında eşit egemenlik söz konusu olamaz.⁹

1.4. Yukarı/Asağı Kıyıdaş (Sınırdaş) Ülkeler

Sınıraşan sular için kullanılan kavramlar olup, bu tür suların akış yönüne göre yukarı havza konumundaki ülkeler yukarı kıyıdaş (sınırdaş) ülke , aşağı havza konumundaki ülke ise aşağı kıyıdaş ülke olarak tanımlanmaktadır.¹⁰ Örnek vermek gerekirse, bir sınıraşan su olan Fırat Nehri için, Türkiye yukarı kıyıdaş ülke, Suriye ve Irak ise aşağı kıyıdaş ülkeler olmaktadır. Suriye için ise, Türkiye yukarı kıyıdaş ülke, Irak da aşağı kıyıdaş ülke konumundadır. Bir başka tanımlamaya göre yukarı kıyıdaş ülke memba ülkesi , aşağı kıyıdaş ülke de mansap ülkesi olarak da isimlendirilebilmektedir.

⁹ Can, H.H., “Türkiye'nin Sınıraşan Suları”Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Sayı.2, İstanbul,2003,s.62.

¹⁰Esenyel, a.g.k., s.6.

2. SINIRAŞAN SULARDAN FAYDALANMA HAKKI VE FAYDALANMA HAKKININ DAYANAĞI

Doğal bakımdan bir akarsu, kaynağından döküldüğü yere kadar, mecrası ve kollarıyla fiziksel bir bütündür. Suların aynı doğrultuda sürekli akışı, akarsuyun doğduğu nokta ile sona erdiği yer arasında suladığı bölgeleri, bir bütünün parçaları durumuna sokmaktadır. Oysa, devletlerin, dolayısıyla sınırların ortaya çıkmasıyla, bu fiziki bütünlük yapay bir şekilde bölünmekte ve aynı akarsuyun farklı kesimleri farklı devletlerin egemenlik alanına girmektedir. Bu yüzden, devletler sınırları içinde kalan nehir kesimleri üzerinde, ülke egemenlikleri uyarınca, söz sahibi olmuşlardır.¹¹

Bu yapay bölünme ile birlikte, uluslararası hukukça çözümü gereken şu iki sorun ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi devletleri ayıran akarsularda sınır başka bir deyimle egemenlik alanlarının tespit edilmesi, diğeri de iki ya da daha çok devleti kesen sınıraşan akarsular üzerinde yapılan çeşitli faydalanma / kullanım eylemlerinin düzenlenmesidir.¹²

20nci yüzyılın başlarına kadar akarsularda sınırların tespit edilmesi sorunu, suların ulaşımına elverişli olup olmadığına göre, talveg ya da orta çizgi esaslarının kabulü ile belirli bir çözüme kavuşturulmuştur. 19ncü yüzyılın sonlarına kadar, önemli faydalanma şekillerini teşkil eden ulaşım, balıkçılık, tomruk yüzdürülmesi ve küçük çapta sulama gibi, etkileri aynı ulusal alanın içinde kalan eylemlerden ulaşım özgürlüğü tartışması konusu hariç, kıyıdaş devletler arasında önemli çıkar çatışmaları doğurmadıkları için, uluslararası hukukça çözülmesi gereken bir sorun niteliğinde görülmemiştir. Ulaşım özgürlüğü tartışmaları da değişik zamanlarda yapılan anlaşmalar ve hukuki düzenlemelerle büyük oranda sonuçlandırılmıştır.

Oysa 20nci yüzyılın başlarında, akarsuların sularını depolama, kontrol etme, saptırma olanaklarına ilişkin teknolojik gelişme, endüstri ve tarım alanlarında su

¹¹Sar, C, Uluslararası Nehirlerden Endüstriyel ve Tarımsal Yararlanma Hakkı, Ankara, 1970, s.VII.

¹²Tiryaki, a.g.k., s. 15.

ihtiyaçlarının artması gibi etkenlerin, akarsularda aynı ulusal alanın dışına taşan endüstriyel ve tarımsal amaçlarla yapılan eylemleri (akarsulardan hidrolik enerji üretimi, endüstride kullanım ve tarımsal sulama amaçlarıyla faydalanma eylemleri) yaygınlaştırması sonucunda, uluslararası hukuk yeni bir sorunla karşılaşmıştır.¹³

Endüstriyel ve tarım amaçlı (ulaşım-dışı amaçla) kullanım sonucu doğal olarak meydana gelen tüketim ve kirlenme aynı nehirde kıyıdaş olan devletlerarasında önemli anlaşmazlıkların çıkmasına sebep olmuştur. Bu uyumsuzluklar ise uluslararası hukuk açısından kıyıdaş devletin faydalanma hakkının olup olmadığı, böyle bir hakkın bulunması durumunda, bunun kapsamı ve sınırları sorunlarını ortaya çıkarmıştır.

Sınıraşan ve sınır teşkil eden akarsulardan endüstriyel ve tarımsal amaçlarla faydalanma hakkı, genellikle uluslararası hukukun temel kavramı olan ülke egemenliği'ne dayandırılmaktadır.¹⁴

Devlet ülkesi, bir devletin egemenliğini (Devletler Hukukuna uygun tam-yetkilerini) dilediği gibi icra ettiği bir yeryüzü parçasıdır. Devlet ülkesi terimine yalnız bu kara parçasının yüzeyi değil, aynı zamanda, bu kara parçasındaki göller, akarsularda girmektedir. Ancak, bu şekildeki devlet ülkesi kavramına giren, sadece ulusal akarsular değildir, iki veya daha fazla devletin ülkesini kesen / kat eden sınıraşan akarsularda belirli kesimlerinde ülkelerinden geçtiği devletlerin egemenliği altındadır.

Böyle olunca, ilgili kıyıdaş devletlerin sınır aşan akarsuların kendi ülkeleri içinde bulunan kesimleri üzerinde, ülke egemenliğine dayanan bütün yetkilerini kullanabilecekleri ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle; devletler, ülke egemenliğine dayanarak, ülkelerindeki doğal kaynakların kullanılmasını ve işletilmesini, vatandaşları için azami fayda sağlayacak şekilde yürütmektedirler. Başka bir deyimle, devletlerin egemenlikleri altındaki sınıraşan akarsuların sularını endüstriyel ve tarımsal amaçlarla kullanabilmeleri, ülke egemenliğine dayanan faydalanma hakkının mantıki bir sonucudur.¹⁵

Faydalanma hakkının dayandığı ülke egemenliği kavramına ek olarak, bu hakkın varlığı çeşitli hukuki kaynaklar tarafından da doğrulanmaktadır. şöyle ki; Kanada ile ABD

¹³ Sar, a.g.k., s.VII-VIII.

¹⁴Tiryaki, a.g.k., s. 16.

¹⁵Tiryaki, a.g.k., s. 17.

arasında Colombia Nehri'nin kullanılması hakkında çıkan bir uyuşmazlıkla ilgili olarak ABD Dışişleri Bakanlığının, konunun hukuki yönleri üzerinde, 1958 tarihli muhtırasında, kıyıdaş devletlerin faydalanma hakkı şu şekilde teyit edilmektedir: "...kıyıdaş bir devletin, uluslararası akarsu sistemlerinin egemenliği altında bulunan kesimlerinden, egemenliğe dayanan azami faydalanma hakkı vardır...."¹⁶

Amerikan Devletleri 12nci uluslararası konferansında Uluslararası Akarsuların Endüstriyel ve Tarımsal Amaçlarla Kullanımı üzerinde 24 Aralık 1933'te, Montevideo'da kabul edilen bildirinin ikinci maddesinde, kıyıdaş devletlerin faydalanma hakkı şu şekilde yer almaktadır: Devletlerin, uluslararası akarsu sularından, egemenlikleri altındaki kesimlerinde, endüstriyel ve tarımsal amaçlarla münhasır faydalanma hakları vardır.

Gerek Uluslararası Hukuk Derneğinin, 1956 Dubrovnik Konferansı'nda kabul ettiği Dubrovnik Ülkeleri diye tanınan kararın ikinci maddesinde, gerek Uluslararası Hukuk Enstitüsü' nün, 1961 yılında yaptığı Salzburg oturumunda aldığı akarsuların ulaşım dışında kullanılmasına ilişkin kararında her devletin sınıraşan suların sınırları içinde kalan kesimi üzerinde egemen bir düzenleme yetkisinin olduğu teyit edilmektedir. BM tarafından doğal kaynaklar üzerinde egemenlik konusunu incelemek üzere kurulan özel bir komisyon, 1961 yılında yayınladığı raporunda doğal kaynaklar kavramının içine ulusal ve ulusal olmayan akarsuları da almıştır. Bu rapor 14 Aralık 1962 yılında Genel Kurulda 1803 sayılı kararla Doğal Kaynakların Üzerinde Devamlı Egemenliğe İlişkin Bildiri olarak benimsenmiştir. Bildirinin bu konu ile ilgili birinci maddesi şöyledir: Ulusların ve halkların kendi doğal zenginlikleri ve kaynakları üzerindeki devamlı egemenlik hakkı, ilgili devlet halkının refahı ve ulusal gelişmesi yararına kullanılmalıdır.¹⁷

Görülüyor ki; devletlerin sınıraşan akarsuların egemenlikleri altındaki kesimlerindeki kısımlarında faydalanma hakkı yukarıda incelenen hukuk gösterici kaynaklar tarafından doğrulanmaktadır. Ancak uluslararası hukukça bu hakkın tanınması, yukarı kıyıdaş devletler ile aşağı kıyıdaş devletler arasında çeşitli sorunlara yol açmakta ve Uluslararası Hukuk alanında faydalanma hakkının kapsamı ve sınırlarına ilişkin birtakım sorunlar doğurmaktadır.

¹⁶Tiryaki, a.g.k.,s.18.

¹⁷Tiryaki, a.g.k.,s.19.

Akarsulardan yararlanmak için barajların yapımı ve bu barajlardan yalnızca enerji (üretimi için değil sulama ve taşkın önlenmesi gibi amaçlarla yararlanılması, yukarı kıyıda devlet tarafından girilen endüstriyel ve tarımsal amaçlı faydalanma eyleminin olumsuz etkileri aşağı-kıyıda devlet tarafından hissedilmekte ve yukarı-kıyıda, aşağı-kıyıda çatışması ortaya çıkmaktadır.

Yukarı- kıyıda devlet, coğrafi konumu yüzünden, akarsuyun sularını dilediği gibi kullanma olanağına sahiptir. Bu durumda aşağı-kıyıda devlet bu sudan faydalanma imkanları kısıtlanmakta ve Uluslararası Hukuk açısından söz konusu sulardan faydalanma hakkının kapsamını tanımlamak, sınırlarını belirlemek gerekmektedir.

Faydalanma hakkının kapsamı ve sınırları sorunu hak sahibi kıyıda devlet uyuşmazlıkta yukarı-kıyıda ya da aşağı-kıyıda durumunda olmasına göre, farklı bir anlam taşımaktadır. Faydalanma hakkının yukarı-kıyıda açısından sınırlandırılması, bu hakkın kapsamının, başka bir deyimle buna dayanılarak yapılan eylemlerin kısıtlanması sorunu olarak belirlemektedir. Buna karşı, aşağı-kıyıda devlet faydalanma hakkı söz konusu olduğunda, bu hakkın kapsamı, yukarı devlet faydalanma hakkını kullanması sonucu vereceği zarara karşı aşağı devlet ne ölçüde korunduğunun tespiti ile sınırlanır.¹⁸

Faydalanma hakkının sınırlarının tespit edilerek kapsamının tanımlanması sorunu, aslında, yukarı-kıyıda devlet faydalanma hakkının Uluslararası Hukukça ne ölçüde kısıtlandığı, konu aşağı kıyıda devlet açısından ele alındığı zaman da aynı hakkın ne ölçüde korunduğu sorununa dönüşmektedir.¹⁹

3.SU KONUSUNDA ULUSLARARASI KURAL OLUŞTURMA ÇALIŞMALARI

Su sorununun uluslararası bir mahiyet alması, ülkeleri bu sorunun çözümü için ortak kavram ve hukuk anlayışı arama çabalarına itmiştir. Ancak görülmüştür ki, sorunun çözümüne katkı sağlayabilecek belirli bir Uluslararası Su Hukuku kuralları yoktur. İşte özellikle sınıraşan sularla ilgili olarak ortaya çıkan sorunların çözümüne katkı sağlayacak ve tüm ülkeler tarafından da kabul görececek bir hukuk sisteminin oluşturulması için dünyada değişik platformlarda çalışmalar başlatılmıştır. Ancak, yaklaşık 40 yıl önce başlatılmış olan

¹⁸ Tiryaki, a.g.k., s.21.

¹⁹ Sar, a.g.k., s. 101.

bu çalışmalardan günümüze kadar maalesef belirgin bir sonuca ulaşamamıştır. Buna rağmen, yapılan çalışma sonuçlarından ortaya çıkan temel ilke ve temenniler, bazı sorunların çözümünde Uluslararası Hukuk için kaynak teşkil eder olmuştur. Bu çalışmalar sonunda, sınıraşan suların ulaşım dışı kullanımı ile ilgili bağlayıcı olmamakla beraber, literatürde ve uygulamalarda bazı doktrinler ortaya atılmıştır. Bu doktrinlerden bazıları şunlardır:

3.1. Mutlak Ülke Egemenliği Doktrini

Bu doktrin genel olarak, yukarı-kıyıdaş devletin, aşağı-kıyıdaş devletin etkilenmesini göz önünde bulundurmadan, akarsuların sularını dilediği gibi, kesintisiz olarak saptırabilmesi ya da kullanabilmesi olarak tanımlanmaktadır. Bir başka deyişle; yukarı-kıyıdaş devletin her türlü su kullanımının gerçekleştirilmesi özgürlüğünü savunan görüştür. Bu doktrine göre yukarı-kıyıdaş devlet, akarsuda her türlü tüketici faaliyetlerde bulunabileceği gibi aşağı-kıyıdaş devletin talep ve zararlarını da dikkate almak zorunda değildir. Mutlak egemenlik doktrini, her devletin, kendi ülkesinde bulunan uluslararası nitelikteki sularda istediğini yapabileceği sonucuna varmaktadır.²⁰

İlk olarak ABD-Meksika arasında Rio Grande su yolunun ABD tarafından havzasının değiştirilmesiyle ilgili olarak 1894-1895 yılları arasındaki uyuşmazlıkta bu doktrin, ABD tarafından ileri sürülmüştür.²¹ Dışişleri Bakanlığındaki Başsavcı Harmon, kendisine sorulan soru üzerine ABD'nin Rio Grande akarsuyu üzerinde kendi toprakları içerisindeki kısım bakımından egemenlik hakkı olduğunu, uluslararası hukukun ABD'ye bu su yolunun suyunu paylaşmada bir yükümlülük getirmediğini ve su yolunun yatağının değiştirilmesinden doğacak zararları ödeme gibi bir mükellefiyet yüklediğini söylemiştir. Daha sonra ABD, Kanada ile arasındaki St. Mary, Milk ve Michigan Gölü ile ilgili uyuşmazlıklarda da Harmon Doktrinini ileri sürmüştür.²²

Bu doktrin, yukarı-kıyıdaş devletlerce, belirli süreçlerle benimsenmiş bir görüştür. Çünkü yukarı-kıyıdaş devletler, su kaynaklarının kendi sınırlarına dahil olduğunu ve tüm

²⁰Pazarcı, H., "Su Sorununun Hukuksal Boyutları" Yeni Forum, Sayı.304, Ankara, 1994, s.42.

²¹Sar, a.g.k., s.106.

²²Bozkurt, a.g.m., s.26.

yetkilerin kendilerinde olduğunu ileri sürmektedirler.²³ Örneğin, ABD uzun süre komşuları Meksika ve Kanada'ya karşı; Hindistan, Pakistan'a karşı; Avusturya da Bavyera'ya karşı bu doktrini ileri sürmüştür.

ABD'nin bu doktrini terk etmesi, 20nci yüzyılın ikinci yarısında olmuştur. Terk etme sebebi ise eğer bu doktrini benimserse kendisine yukarı-kıyıdaş devletlerin buna mukabil uygulamalarla kendisini zarara uğratma tehlikesini görmüş olmasıdır.²⁴

Mutlak Ülke Egemenliği Doktrini, her şeyden önce sadece tek bir devletin mutlak egemenliğini benimsediği için oldukça eleştirilmiştir. Çünkü diğer komşu devletlerin hakları, bu doktrin ile bir kenara itilmiş olmaktadır. Egemenliğin sadece haklar vermeyip, yükümlülükler de getirdiği dikkate alınmamaktadır.²⁵ Sonuç olarak; bir devletin ülkesinden geçen akarsularını kullanmada mutlak özgürlüğe sahip olduğunu savunan bu doktrin, uluslararası platformda kabul görmeyip geçerliliğini yitirmiştir.

3.2. Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini

Mutlak Ülke Egemenliği Doktrininin tam tersi sayılabilecek bu doktrine göre hiçbir devlet uluslararası bir akarsuyun sularını; suyun başka bir ülkedeki güzergahını değiştirecek, debisini ya da hacmini farklılaştıracak, ya da kalitesini etkileyebilecek biçimde kullanamaz. Bir başka deyişle, herhangi bir devlet, ülkesinin sınırları içinde, hem kendi ülkesinden hem de başka ülkelerden geçen bir nehrin akış rejimini değiştirecek biçimde davranamaz. Bu doktrin daha çok aşağı-kıyıdaş ülkelerince kabul görmekte olup, Suriye, Irak, Mısır ve Bangladeş gibi aşağı-kıyıdaş ülkelerin görüşleri bu doktrine yakın bulunmaktadır.²⁶

Sınıraşan suların, aktıkları devletin ülkesindeki doğal durumlarında yapılacak her türlü değişikliği yasaklayan bu doktrin, yukarı-kıyıdaş devlet - aşağı-kıyıdaş devlet ayırımı göz önünde tutulduğunda, tamamen aşağı-kıyıdaş durumundaki devlet lehine işleyen bir görüştür.²⁷ Bu doktrine göre yukarı-kıyıdaş devletin, ilgili sınıraşan su üzerinde yapacağı değişiklikler için aşağı-kıyıdaş devletin rızasını alması gerekmektedir. Bu doktrin;

²³ Bozkurt, a.g.m., s.27.

²⁴ Sar, a.g.k., s. 122.

²⁵ Tiryaki, a.g.k., s.26.

²⁶ Esenyel, a.g.k., s.25.

²⁷ Akmandor", a.g.m., s. 15.

ayrıca, sınıraşan suların doğal durumunda değişiklik yapılmasını yasaklamak suretiyle, aşağı-kıyıdaş devletin aynı akarsu üzerinde gelecekteki muhtemel kullanımlarına da dokunulmazlık tanıyarak, bunları saklı tutmayı amaçlamaktadır, Oysa, Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrininin Uluslararası Hukuk açısından değerlendirilmesi sonucunda, sınıraşan sulardan faydalanmada, kıyıdaş devletlerin ön anlaşmasını zorunlu kılan bir kuralın (rıza şartı kuralının) varlığından söz edilemeyeceği, kıyıdaş devletlerin ilerideki muhtemel kullanımlarını koruyan bir kuralın bulunmadığı, dolayısıyla, söz konusu doktrinin bir hukuk kuralı olarak geçerliliğinin olmadığı ve reddedildiği ortaya çıkmıştır.²⁸

3.3. Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrini

Ön Kullanım Üstünlüğü Doktrinine göre, arazisindeki suları diğer kıyıdaşlara nazaran daha önce kullanmaya başlayan malikin, bu kullanımı devam ettiği sürece bu sular üzerinde bir çeşit kazanılmış hakkı vardır. Diğer kıyıdaşların, aynı sulardan yararlanırken ilk kullanan kıyıdaşın bu mutlak kazanılmış hakkını etkilememeleri gerekir. Ön Kullanım Üstünlüğü kavramı, uluslararası alanda doğal ya da tarihi, kazanılmış ve kadim hakları olarak değişik terimlerle de ifade edilmektedir.²⁹

Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrini, herhangi kıyıdaş bir devletin, diğerlerinden önce başlattığı faydalanmalara mutlak hak tanır. Böylece, söz konusu devletler, akarsudan önce faydalanmaya başladıkları için kazanılmış bir hak elde ederler. Ancak, bu kazanılmış hak kapsamına ülke topraklarına akan bütün sular girmez. Sadece fayda sağlayan, bir başka deyişle, fiilen ön kullanıma konu olan sular girer. Görüldüğü gibi bu doktrin uyarınca kazanılmış hakkın dayanağını, fiili bir durum, bir başka ifadeyle, sulardan belirli bir şekilde faydalanma ve faydalanmayı sürdürme olgusu oluşturmaktadır. Ancak, burada üzerinde durulması gereken önemli bir konu vardır. Kazanılmış hak kapsamına, antlaşma ile kazanılmış haklar girmemektedir. Bu husus, Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrininin dışında kalan bir durumdur. Herhangi bir akarsudan faydalanmada, bir kıyıdaş devletin antlaşma ile kazanmış olduğu hakkı diğer kıyıdaş devlete karşı ileri sürürken, bu doktrine değil; antlaşma hükümlerine dayandırması gerekir.³⁰

²⁸ Sar, a.g.k., s.268.

²⁹Bozkurt, a.g.m., 29

³⁰Tiryaki, a.g.k., s.30.

Doktrinin özünü teşkil eden kazanılmış haklara zarar vermeme yükümlülüğü, genelde yukarı-kıyıdaş devlet açısından söz konusudur. Kazanılmış haklara zarar verebilecek durumda olan sürekli olarak yukarı-kıyıdaş devlettir. Aşağı-kıyıdaş devletin hemen hemen böyle bir imkanı yoktur. Bu açıdan değerlendirildiğinde, kıyıdaş devletlerin kullanımlarına zarar verilmesine ilişkin hukuki sorunlar daha çok aşağı-kıyıdaş devlet açısından ortaya çıkar.³¹

Uluslararası Hukukta kazanılmış haklara saygı ilkesi ancak ahdi yoldan ya da devletlerin birbirlerini halef olması sonucu ortaya çıkabilir.³² Fakat Uluslararası Hukukta böyle bir kazanılmış hakkın olacağı kabul edilmemektedir.³³ Zaten konuya ilişkin tek genel antlaşma olan 1923 tarihli Cenevre Sözleşmesinin bir hükmü, mevcut kullanımlara mutlak dokunulmazlık tanınmayacağını açıkça belirtmektedir. Sonuç olarak; bu doktrinin Uluslararası Hukuk alanında herhangi bir geçerliliği yoktur.

3.4. Hakkaniyete Uygun Kullanım Doktrini

Adil Kullanım Doktrini olarak da adlandırılan bu doktrine göre her kıyıdaş devletin, kendi ülkesi içinde kalan sınıraşan akarsuların sularından faydalanmasında, makul ve hakkaniyete uygun bir hakkı bulunmaktadır.³⁴ Bu açıklamada geçen hakkaniyet kavramı; yukarı-kıyıdaş devletlerin, sınıraşan sulardan faydalanırken aşağı kıyıdaş devletlere esaslı zararlar vermemesi şeklinde anlaşılmalıdır. Bu doktrin, hiçbir zaman için akarsuyun ilgili devletler arasında eşit paylaşımını da gerektirmez.³⁵

Hakkaniyete Uygun Kullanım Doktrinini en ayrıntılı ifade şekline kavuşturan Amerikan hukukçu Lipper ise bu doktrini şu şekilde tanımlamaktadır: "Hakkaniyete Uygun Kullanım, kıyıdaş devletler arasında uluslararası (sınıraşan - sınır teşkil eden) akarsuların sularını, her birinin haklı ekonomik ve sosyal ihtiyaçları uyarınca hepsine azami fayda ve her birine asgari zarar verecek şekilde bölüştürülmesidir."³⁶

³¹ Bir, M., Akarsulardan Faydalanma ve Türkiye'nin Uluslararası Hukuku İlgilendiren Akarsular, Ankara, 1996, s.92.

³² Bir, a.g.k.. s.92.

³³ Pazarcı, a.g.m., s.50.

³⁴ Bozkurt, a.g.m., 30.

³⁵ Can, a.g.m., s.63.

³⁶ Tiryaki, a.g.k., s.33.

Hakkaniyetin ölçüsü her özel durumda bir devletin elde ettiği fayda ile fayda getiren eylemin diğer devlete verdiği zarar ile karşılaştırılması ile elde edilmektedir. Hakkaniyet kavramı değerlendirilirken bütün yarar ve zararlar göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin, bir hidroelektrik tesisin inşasıyla ilgili olarak, bu tesisi inşa eden devletin enerji, drenaj, ulaşım ve balıkçılık gibi konulardaki menfaati ile diğer kıyıdaş devlet veya devletlerin su kaybı gibi konulardaki zararlarını göz önünde tutmak gerekmektedir. "Eğer faydalanma eylemine girişen devlet, vermiş olduğu zarara oranla daha fazla bir fayda sağlıyorsa bu faydalanma eyleminden zarar gören kıyıdaş devlet, bu doktrine göre bu konu ile ilgili itirazda bulunamayacaktır."³⁷

Bu doktrin, kapsadığı kurallar açısından, hem yukarı kıyıdaş devletin, hem de aşağı -kıyıdaş devletin yararlanabileceği bir görüş niteliğini taşımaktadır. Fakat yasakladığı zarar kavramı açısından değerlendirildiğinde bu doktrin, özellikle uyuşmazlıklarda zarar gören aşağı-kıyıdaş devleti koruduğu görülecektir. Ön Kullanım Üstünlüğü Doktrininde olduğu gibi bu doktrine de faydalanma hakkını yukarı-kıyıdaş devletlerin eylemlerine karşı korumak durumunda olan aşağı-kıyıdaş devletler başvuracaktır. Aşağı-kıyıdaş durumundaki devlet, yukarı-kıyıdaş devletle düştüğü uyuşmazlıkta, kullanımlarının makul ve adil olduğunu öne sürecek ve bu şekilde faydalanma hakkını yukarı-kıyıdaş ülkeye karşı korumaya çalışacaktır. Bu görüşü dünyada sadece ABD ve İsrail savunmuştur. Bu doktrin uygulamada bir anlam kazanabilmesi için aşağı-kıyıdaş devletin faydalanma hakkına dokunulmazlık kazandıran makul ve adil payın ne olduğu sorusunun cevaplandırılması gerekmektedir. Uluslararası Hukuk otoriteleri tarafından, makul ve adil payın ne olduğunun, her özel durumun ortaya koyduğu faktörlerin ışığında tespit edilmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Ancak "her özel durumun kendine özgü şartlarına bağlı bu faktörlerin, bütün uyuşmazlıklara uygulanacak şekilde genelleştirilmesi güçtür."³⁸

Öne sürülen görüşler, Hakkaniyete Uygun Kullanım Doktrinini benimseyen Uluslararası Hukuk Derneğinin 1966'da aldığı ve hukuki bağlayıcılığı bulunmayan Helsinki Kararlarının 2nci maddesinde belirtilmektedir. Bu kurallar, devletlerin yararlanma haklarının değerlendirilmesinde aşağıda verilen bazı ölçütlerin, bunlarla kısıtlı olmamak

³⁷ Bozkurt, a.g.m., s.26.

³⁸ Tiryaki, a.g.k., s.54.

üzere, göz önünde bulundurulabileceğini ifade etmektedir. İlgili öğeler şu hususları kapsamaktadır:³⁹

Her havza devletinin ülkesine düşen drenaj alanının oranı da dahil olmak üzere, havzanın coğrafi durumu,

Her havza devletinin su katkısı da dahil olmak üzere, havzanın hidrolojik durumu,

Havzayı etkileyen iklim,

Mevcut kullanımlar da dahil olmak üzere, havza sularının geçmiş kullanımı,

Her havza devletinin ekonomik ve sosyal ihtiyaçları,

Her havza devletinde havza sularına bağımlı nüfus,

Her havza devletinin ekonomik ve sosyal gereksinimlerine cevap verecek seçeneklerin maliyetlerinin karşılaştırılması,

Diğer kaynakların mevcudiyeti,

Havza sularının kullanılmasında israftan kaçınma,

Kullanıcılar arasındaki çatışmaları uzlaştırma çaresi olarak bir veya daha çok havza devletine tazminat verme imkanları,

Havza devletinin ihtiyaçlarının diğer havza devletlerine ciddi zararlar verilmeden karşılanabilme derecesi.

Kararın 2nci maddesinin 3ncü fıkrasında belirtildiği gibi bu faktörlerden hiç birine, diğerine kıyasla bir öncelik ve üstünlük tanınmamaktadır. Makul ve adil bir payın ne olduğu tespit edilirken, bütün ilgili faktörlerin birlikte mütalaa edilmesi öngörülmektedir.

Hakkaniyete Uygun Kullanım Doktrinini, yukarıda belirtildiği gibi ABD ve İsrail'den başka benimseyen ve savunan devlet yoktur. Bu bakımdan söz konusu doktrini doğrulayan genel bir uygulamadan söz edilemez. Mevcut anlaşmalar ise bu doktrin kuralının

³⁹Akmandor, a.g.m., s. 17.

varlığını göstermekten uzaktır. Sonuç olarak; Uluslararası Hukuk henüz Hakkaniyete Uygun Kullanım Doktrinini benimsemiş görünmemektedir.⁴⁰

3.5. Akılcı, Hakça ve Optimum Kullanım Doktrini

Akılcı, Hakça ve Optimum Kullanım Doktrini; kıyıdaş devletlerin, sınıraşan akarsu sisteminin kendi ülke sınırları içinde kalan bölümlerini hakça ve akılcı bir şekilde kullanmalarını öngörmektedir. Bu doktrine göre ilgili kıyıdaş devletler sınıraşan akarsu sistemlerini, optimum yararlanmayı sağlayacak bir biçimde kullanmalı ve geliştirmelidirler. Bir başka ifadeyle bu doktrin; kıyıdaş devletlere akılcı, hakça ve optimum yarar sağlayacak kullanma durumu getirmekte ve suyun israfa yol açmayacak yöntemlerle, akılcı ve optimum fayda sağlayacak şekilde kullanılmasını düzenlemektedir.⁴¹

Çok sayıda ülkenin değişik maddeleri üzerinde çekinceleri bulunmasına rağmen 1997 yılında kabul edilen fakat henüz yeteri sayıda ülkenin onayını alamadığı için yürürlüğe giremeyen ve bu sebeple uluslararası toplumun bütününe iradesini yansıtmaktan uzak olan BM "Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımına İlişkin Sözleşme"sindeki 5, 6 ve 7nci maddelere dayandırılarak ortaya atılan Akılcı, Hakça ve Optimum Kullanım Doktrini'nin, yukarıda açıklanan Hakkaniyete Uygun Kullanım Doktrini ile paralellik arz ettiği değerlendirilmektedir.⁴²

İlgili sözleşmedeki 5nci madde şu şekildedir:

(1) Suyolu devletleri, kendi toprakları içerisinde bir uluslararası suyolundan hakça ve akılcı bir şekilde yararlanacaklardır. Özellikle, uluslararası bir su yolu, su yolu devletlerince söz konusu su yolunun optimum kullanımını ve yararlılığını sağlamak için ve bu su yolunun, gereken şekilde korunması ile tutarlı olacak şekilde kullanılacak ve geliştirilecektir.

(2) Suyolu devletleri, bir uluslararası su yolunun kullanımını geliştirilmesi ve korunmasına hakça ve akılcı bir şekilde katılacaklardır. Bu tür bir katılım is bu maddelerde

⁴¹Bozkurt, a.g.m., s.31.

⁴²Tiryaki, a.g.k, s.36.

belirlendiği üzere, hem suyolundan yararlanma hakkını, hem de bunun korunması ve geliştirilmesinde işbirliği yapma görevini içerir.

Akılıcı, hakça ve optimum kullanımın nasıl ve hangi esaslar ile gerçekleşeceği ise yine ilgili sözleşmenin 6nci maddesinde düzenlenmeye çalışılmıştır:

(1) Uluslararası bir suyolundan hakça ve akılıcı bir biçimde, beşinci maddenin anlamı içinde yararlanılması, aşağıda belirlenenler dahil, her türlü geçerli etken ve durumların dikkate alınmasını gerektirir.

Coğrafi, hidroğrafik, hidrolojik, iklimsel, ekolojik ve doğal niteliğe sahip diğer etkenler,

İlgili suyolu devletlerinin sosyal ve ekonomik gereksinimleri,

Bir suyolu devletinin suyolu kullanımının veya kullanımlarının diğer su yolu devletleri üzerindeki etkileri,

İlgili suyolunun mevcut ve potansiyel kullanımları,

Suyolunun su kaynaklarının bütünlüğünün korunması, geliştirilmesi, ekonomik kullanımı ve bu amaçlarla alınan önlemlerin maliyetleri,

Planlanmış veya mevcut olan belirli bir kullanıma eşdeğere karşılık olabilecek alternatif bulunup bulunmadığı;

(2) 5nci maddenin veya bu maddenin birinci parağrafının uygulanması sırasında, ilgili suyolu devletleri, gereksinim duyduğunda, işbirliği sağlayacak biçimde karşılıklı danışmalarda bulunacaklardır .⁴³

Bu maddede belirtilen her bir esasa verilecek ağırlık, diğer ilgili esaslara kıyasla önemine göre belirlenmelidir. Akılıcı ve hakkaniyete uygun kullanımın ne olduğu belirlenirken, tüm ilgili esaslar beraber ele alınmalı ve bütüne dayalı bir sonuca ulaşılmalıdır.

⁴³Akmandor, a.g.m., s. 19.

İlgili sözleşmenin 6ncı maddesinde belirtilen esaslar; ilgili sınıraşan akarsu sularının kullanımında, kıyıdaş devletlerin nüfusu, iklimi, gelişmişlik düzeyleri, teknolojik durumları, diğer su imkanları, ilgili suyoluna olan katkıları, birbirlerine oranla ilgili suya olan ihtiyaçları, hidrolojik özellikleri ve en önemlisi de ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için su gereksinimlerini başka bir havzadan karşılayabilme imkanlarının olup olmadığına bakılmasını öngörmektedir.⁴⁴ Bununla birlikte; Akılcı, Hakça ve Optimum Kullanım Doktrini, ilgili akarsuyun akılcı, hakça ve optimum bir şekilde kullanılması için yukarıdaki esaslar ışığında fakat bunlarla da sınırlı kalmayarak ilgili kıyıdaş, devletler arasında işbirliği imkanlarının değerlendirilmesini teşvik etmektedir.

Akılcı, hakça ve optimum kullanım, önemli zararlar vermeme yükümlülüğü ile de desteklenmektedir. Yine ilgili sözleşmenin 7nci maddesinde bu ilke ile ilgili olarak şöyle denilmektedir: Suyolu devletleri, uluslararası bir suyolundan diğer suyolu devletlerine dikkate değer boyutlarda zarar vermeksizin yararlanacaklardır. Bu maddeye rağmen ilgili kıyıdaş, devletlere ehemmiyetli zararlara neden olan devletler, bu zararlar için bir antlaşmanın olmaması halinde, etkilenen devler ile istişare içinde bu tür zararları bertaraf etmek veya azaltmak için uygun olması halinde, tazminat sorununu görüşmek üzere uygun olan her türlü önlemi almalıdırlar.⁴⁵

Sonuç olarak; çeşitli sınıraşan suların kullanımı ile ilgili olarak dünyada yapılan antlaşmalar incelendiğinde, bu antlaşmaların hiçbirinin başka bir sınıraşan akarsuya aynen uygulanmasının mümkün olmadığı, dolayısıyla, her biri değişik koşul ve durumları yansıtan ve benzer sorunlara dahi farklı çözümler getiren bu antlaşmaların genel ve kabul görmüş, Uluslararası Hukuk kurallarının oluşumunu sağlamadığı görülmüştür.

Sınıraşan sular üzerindeki anlaşmazlıkları çözenin en makul yolu Akılcı, Hakça ve Optimum Kullanım Doktrininin özünü teşkil eden sınıraşan suların akılcı, hakça ve optimum bir şekilde kullanılması esasıdır. Dünya coğrafyasında her bir bölgenin kendine özgü coğrafik, hidrografik, alternatif su kaynakları, nüfus, iklim, teknolojik, ekonomik ve

⁴⁴Akmandor, a.g.m.. s. 18.

⁴⁵Bozkurt, a.g.m., s.33.

sosyal, tüm şartlarını dikkate almadan, bir çeşit dayatmayla, her bölgede uygulanması istenen genel birtakım hukuk kuralları koymanın güçlüğü ortadadır. Bu durumun, anlaşmazlıkları çözmek yerine daha da zora sokacağı değerlendirilmektedir.

Görülüyor ki Uluslararası Hukukta sınıraşan ya da uluslararası sulara ilişkin olarak bağlayıcı bir yasa, kural veya genel kabul gören teamül bir uygulama yoktur. Bu alanda ortaya çıkan sorunlar, ilgili taraflar arasında, daha önce yapılmış, benzer nitelikteki anlaşmalar, uluslararası teamülü hukukun genel ilkeleri dikkate alınarak iki ya da çok taraflı anlaşmalar yoluyla ve özel koşulları içinde çözülmeye çalışılmaktadır.

4. SINIRAŞAN SULAR KONUSUNDA TÜRKİYE’NİN KIYIDAŞ ÜLKELERİ VE TARAF OLDUGU HUKUKSAL DÜZENLEMELER

Türkiye'nin ulusal akarsuları dışında yer alan bütün akarsuları, ya kendileri ya da kolları ile iki ya da daha çok devleti kesip geçen sınıraşan ya da komşu devletlerle sınır teşkil eden uluslararası akarsulardır.

Bilindiği gibi Türkiye, sınıraşan ve sınır teşkil eden suların belirli kesimlerini egemenliği altında bulundurmaktadır. Bunlardan bir kısmı ya diğer ülkelerde doğduktan sonra Türkiye'ye girmekte, ya da Türkiye'de doğduktan sonra sınırları aşıp diğer ülkeleri katederek denize dökülmektedirler. Her iki durumda da bu akarsulardan bir kısmı aynı zamanda iki ülke arasında sınır teşkil etmektedirler. Dış ülkelerde doğup Türkiye'ye giren akarsulara Meriç ve onun önemli kolları olan Arda, Tunca ile Asi Nehirleri; Türkiye'de doğup dış ülkeleri kateden akarsulara ise, Çoruh, Kura, Ara, Dicle ve Fırat Nehirleri örnek olarak gösterilebilir. Türkiye, bu akarsulardan birinci gruptakiler açısından aşağı-kıyıdaş devlet: ikinci gruptakiler açısından ise yukarı-kıyıdaş devlet durumunda bulunmaktadır.

Son zamanlarda, diğer devletler gibi Türkiye'de akarsulardan hidrolik enerji üretimi ve büyük çapta sulama projelerini gerçekleştirmeye çalışarak faydalanma yoluna gitmekte ve bu durum şüphesiz bazı sorunlara neden olmaktadır. Söz konusu akarsulardan diğer komşu devletler de faydalanmaya çalışmakta, aşağı veya yukarı-kıyıdaş devlet olma özelliğine göre ya bu eylemlerden etkilenmekte ya da bu eylemlerle Türkiye'yi olumsuz yönde etkilemektedirler.

Bugüne kadar sorun teşkil eden veya sorun teşkil edebilecek durumda olan söz konusu akarsulardan Dicle, Fırat ve Asi nehirleri hariç diğerlerinin rejimleri ilgili devletlerle Türkiye arasında değişik tarihlerde imzalanan antlaşmalar veya diğer hukuksal düzenlemelerle bir esasa bağlanmış; ve büyük ölçüde çözüme kavuşturulmuştur. Konuyla ilgili olarak bugüne kadar diğer devletlerle Türkiye arasında yapılan antlaşmalar ve Türkiye'nin taraf olduğu diğer hukuksal düzenlemeler özet olarak müteakip maddelerde açıklanmıştır.

4.1. Yunanistan

Türkiye ile Yunanistan arasında Uluslararası Hukuku ilgilendiren en önemli akarsu Meriç Nehri'dir. Meriç Nehri, Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan'ı birlikte ilgilendirmesine rağmen, Uluslararası Hukuk açısından bu üç devletin de taraf olduğu bir anlaşmaya konu olmamıştır. Söz konusu nehirle ilgili hukuksal düzenlemeler Türkiye ile Yunanistan arasında yapılmıştır.

Bu düzenlemeler arasında 20 Nisan 1934'de Ankara'da imza edilen "Meriç Nehri'nin Her iki Kıyısında Yapılacak Hidrolik Tesisatın Tanzimine Müteallik İtilaf" ile faydalanma eylemleri konusunda hükümler içeren 19 Ocak 1963 tarihli Türk-Yunan Trakya Hududunun Mühim Kısmını Tayin Eden Meriç Nehri Mecrasının Islahı Dolayısıyla Hudut Tahsisine İlişkin Protokol önemli bir yer tutar.⁴⁶

1934 tarihli söz konusu itilafta düzenleme kapsamına Meriç Nehri'nin kolları da alınmıştır. Faydalanma şekillerinden taşkınlardan koruma, sulama, balıkçılık konuları ile ilgili düzenlemeler getirilmiştir.

1963 tarihli protokolde ise Meriç Nehri'nin sularından tarımsal amaçlarla faydalanılması konusunda temel hükümlere yer verilmiş, anlaşmazlık halinde sorunların Karma Teknik Komisyon yoluyla çözümleneceği belirtilmiştir.

⁴⁶Tiryaki, a.g.k., s.40.

Gerek 1934 tarihli itilaf ve gerekse 1963 tarihli protokol, bilgi alışverişi, masraflara katılma, karşı tarafa zarar vermeme ve tesislerin yapımı ile ilgili olarak önceden haber verme yükümlülükleri de kapsamaktadır.⁴⁷

4.2. Bulgaristan

Türkiye ile Bulgaristan arasında sınıraşan ve/veya sınır teşkil eden akarsular arasında Meriç Nehri, Tunca Nehri, Değirmendere (Velaka Dere) ve Mutlu Dere (Rezve Dere) en önemlileridir. Bu akarsulardan faydalanmada Türkiye bazı akarsular açısından aşağı-kıyıdaş, bazı akarsular açısından ise yukarı-kıyıdaş devlet durumunda bulunmaktadır. Örneğin, Tunca Nehri için Türkiye aşağı-kıyıdaş, Değirmendere açısından ise yukarı-kıyıdaş devlet durumundadır. Bunun yanında Meriç Nehri ve Mutlu Dere ise, daha çok iki ülke arasında sınır teşkil eden nehirlerdir.

Söz konusu bu akarsular ancak son yıllarda Türkiye ile Bulgaristan arasında antlaşmalara konu olmuştur. Yapılan antlaşmalar arasında, 28 Aralık 1967 tarihinde Ankara'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Arasında Hudut Olaylarının Önlenmesi ve Halli ile Hudut İşaretlerinin Bakımı Hakkında Anlaşma",⁴⁸ 23 Ekim 1968 tarihinde İstanbul'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Arasında iki Memleket Topraklarından Akan Nehirlerin Sularından Faydalanmada İşbirliği Yapılması Konusunda Anlaşma"⁴⁹ ile 13 Eylül 1975 tarihinde Sofya'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Uzun Vadeli Ekonomik, Teknik, Sınai ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması"⁵⁰ en önemli olanlardır.

Sulardan faydalanma konusundaki temel anlaşma, adından da anlaşıldığı gibi ikinci sıradaki anlaşmadır. Ancak diğer anlaşmalarda da sulardan faydalanmaya ilişkin hükümler vardır.

⁴⁷ Esenyel, a.g.k., s.99.

⁴⁸ Tiryaki, a.g.k., s.41

⁴⁹ San a.g.k.. s. 153.

⁵⁰ Toklu, V., Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye, Ankara, 1999, s.72.

23 Ekim 1968 tarihli Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Arasındaki Memleket Topraklarından Akan Nehirlerin Sularından Faydalanmada İşbirliği Yapılması Konusunda Anlaşma'nın temel amacı, sınıraşan ya da sınır teşkil eden sulardan faydalanmayı düzenlemektir. Faydalanmada devletlerin yükümlülükleri olarak; taraflar arasında işbirliği ve bilgi verme, masraflara katılma, önemli zarar vermeme gibi hususlar tespit edilmiştir. Anlaşmanın uygulanması ile ilgili olarak çıkması muhtemel uyuşmazlıkların çözümü için, iki tarafın eşit sayıdaki uzmanlarından kurulu bir Türk-Bulgar Karma Komisyonu görevlendirilmiştir. Karma Komisyonun incelediği meseleler üzerinde mutabakata varamaması halinde, bu meselelerin taraflar arasında müzakere suretiyle diplomatik yoldan çözümlenmesi öngörülmüştür.⁵¹

1975 antlaşması ile iki devletin sahilдар oldukları suların enerji üretimi ve sulama gayesi ile ortaklaşa kullanımları da dahil olmak üzere enerji üretimi ve sulama alanlarındaki faaliyetlerin ve işbirliğinin kolaylaştırılması, Karma Komisyonun bundan böyle Türk-Bulgar Ekonomik ve Teknik İşbirliği Karma Komitesi olarak görev yapması, antlaşmanın uygulanması sırasında ortaya çıkabilecek sorunlara çözümler araştırması hükümetlerine uygun tavsiyelerde bulunabilmek amacı ile işbirliği imkanlarını belirlemesi hususları kararlaştırılmıştır.⁵²

4. 3. SSCB

Türkiye'nin bölgedeki nehirleri olan Çoruh, Aras ve Arpaçay ile ilgili hukuki düzenlemeler Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından önce Türkiye ile SSCB arasında yapılan antlaşmalarla düzenlenmiştir. Bu nehirlerden Çoruh, Türkiye ile Gürcistan, Aras ve Arpaçay ise Türkiye ile Ermenistan arasında sınır oluşturan nehirlerdir.

Söz konusu akarsuların temel özelliği Türkiye ile doğu komşuları arasında sınır teşkil etmesidir. Hemen hemen Türkiye'nin doğu sınırının yarısını meydana getiren bu akarsular Türkiye ile SSCB arasında oldukça eski tarihlerden itibaren düzenleme konusu olmuşlardır. SSCB 'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarına kavuşan bu ülkelerin hem Uluslararası Hukuka göre, antlaşmaları kabul edilecek olması hem de bağımsızlıklarına

⁵¹Esenyel, a.g.k., s.100.

⁵²Toklu, a.g.k., 90.

kavuşmalarından sonra aksine bir uygulama olmaması nedenleri ile antlaşmalar geçerliğini korumaktadır.⁵³

İki ülke arasında yapılan ilk antlaşma, ilki 8 Ocak 1927 tarihinde Kars'ta imzalanan Türkiye Cumhuriyeti ile Sosyalist Şuralar Cumhuriyeti İttihadi Hudutlarını Teşkil Eyleyen Nehir, Çay ve Dere Sularından İstifadeye Dair Mukavelename ile Serderabat Barajının İnşasına Dair Müzeyyel Protokoldur. Bu mukavelenamenin bazı maddeleri, daha sonra 1928 yılında değiştirilmiştir.⁵⁴

Protokol uyarınca taraflar, sınır oluşturan akarsu, çay ve dere sularından miktar olarak yarı yarıya faydalanmayı ve akarsuların durumlarının incelenmesi için ölçüm istasyonları kurmayı öngörmüşlerdir. Yine anlaşmaya göre, akarsulardan biri üzerinde baraj inşa eden taraf, diğer tarafın çıkarlarını korumak için tedbir almayı ve gerekli su miktarının barajdan serbestçe geçmesini sağlamayı kabul etmiştir. Ayrıca, alınan tedbire rağmen karşı taraf zarar görürse zarar tanzimi de öngörülmüştür.⁵⁵

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında iki ülkeyi ilgilendiren akarsularla ilgili bir diğer anlaşma da 23 Nisan 1963 tarihli Türk -Sovyet Karma Komisyonunun Arpaçay Üzerinde Müşterek Bir Baraj İnşası İle İlgili Toplantı Protokolüdür.⁵⁶ Daha sonra, bu konuyla ilgili olarak 26 Ekim 1973 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Hükümeti Arasında Sınırdaki Arpaçay (Ahuryan) Nehrinde Baraj İnşası ve Baraj Gölünün Teşekkülü Konusunda İşbirliğine Dair Anlaşma imzalanmıştır.⁵⁷

Arpaçay baraj antlaşması, baraj tesis edildikten sonra, barajda düzenlenen sular ile Aras'tan gelen sulardan, her iki tarafın hisselerine düşen suyu, doğrudan doğruya rezervuardan çekebileceği gibi sınır oluşturan Arpaçay ve Aras nehirlerinin herhangi bir sınır bölgesinden çekebileceğini öngörmektedir.⁵⁸

⁵³ Toklu, a.g.k.,92.

⁵⁴Tiryaki, a.g.k.,s.43.

⁵⁵ Sar,a.g.k., s.153.

⁵⁶Tiryaki, a.g.k., s.43.

⁵⁷Esenyel, a.g.k., s. 101

⁵⁸Toklu, a.g.k., 94.

Son olarak da iki ülke arasında 7 Mart 1990 tarihinde imzalanan antlaşma ile de Arpaçay ve Çoruh akarsuları ile Posof çayı ve Çaksu deresi yataklarındaki değişikliklerin önlenmesi veya düzeltilmesi amacıyla inşa edilecek tesislerin işbirliği içerisinde yapılması hususu antlaşmaya bağlanmıştır.⁵⁹

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki antlaşmalarda Sulama ve Su Alma konusunun tüm antlaşmalarda yer aldığı görülmektedir. Su kullanma programlarını yapmak bu programların uygulanmasını kontrol etmek ve gerektiğinde değişikliklere başvurabilmek için tarafların üçer temsilcisinden meydana gelen Daimi Çalışma Komisyonu oluşturulmuştur.

Hidroelektrik enerji üretimi ve balıkçılık konularını düzenleyici hükümlere hemen hemen bütün antlaşmalarda yer verilmiştir. İki devlet arasında yapılan antlaşmalar ile ayrıca, nehir yataklarını değiştirmeme yardım etme ve karşılıklı bilgi verme suların müşterek faydalanmak için yapılacak tesislerin masraflarına eşit oranda katılma ve birbirlerine önemli zarar vermeme yükümlülükleri de getirilmiştir. Bununla birlikte; taraflar arasında meydana gelecek sorunların çözümü için iki tarafın eşit sayıdaki temsilcilerinden meydana gelen bir Karma Komisyon yetkili kılınmıştır.⁶⁰

4.4. İran

Türkiye ile İran arasında iki ülkeyi ilgilendiren akarsulardan faydalanma konusunda temel bir anlaşmanın var olduğunu söylemek mümkün değildir. Bununla beraber, çeşitli antlaşmalarda bazı akarsularla ilgili hükümler yer almaktadır.

İki ülkeyi ilgilendiren akarsulardan faydalanma konusunda hüküm içeren ilk antlaşma, 23 Ocak 1932 tarihinde Tahran'da imzalanan Türkiye ile İran Arasında Hudut Hattının Tayinine Dair İtilafname nin ekidir. Söz konusu antlaşmada yalnız hudut muhafız karakollarının antlaşmada adı geçen akarsulardan eşit şekilde faydalanabilecekleri hükme bağlanmıştır.⁶¹

⁵⁹ Toklu, a.g.c., 94.

⁶⁰ Tiryaki, a.g.k., s.44.

⁶¹ Dinçyürek, A.. Yeni Bir Strateji: Hidrostrateji, İstanbul, 1996, s.62.

Türkiye Cumhuriyeti ve İran Arasında Hudut Mıntıkasının Emniyeti ve Mezkur Mıntıkada Çıkan Hadise ve İhtilafların Tesviyesine Ait Mukavelename'de ise sulardan faydalanmada, hakkaniyet ilkesinin esas alınması karara bağlanmıştır. Protokolün 7nci maddesi su şekildedir: "Sarısu'nun Türkiye'de kullanılma tarzı ne olursa olsun, kurak senelerde ve su seviyesinin en asgari hadde indiği zamanlarda İran'a akacak suyun asgari debisi 1,8 m^{3/sn.} den aşağı olmayacaktır."⁶²

Aynı protokolün 10ncu maddesinde ise; "Taraflar, Karasu yatağı boyunca, her noktadaki nısıf sudan istifade hakkını, kendi sulama projelerinin lüzum ve ihtiyaçları üzerinde anlaşmak ve mevcut hudut rejimine riayet etmek suretiyle kullanacaklardır"⁶³ hükmünü içermektedir.

Protokolün birçok maddesinde tarafların gözlem istasyonları kuracakları ve elde ettikleri bilgileri birbirlerine verecekleri de hükme bağlanmıştır. Ayrıca, protokolde tarafların Karasu gözlem istasyonları için yapacağı tesis masraflarının eşit şekilde paylaşılacağı belirtilmiştir.⁶⁴

4.5. Irak

Türkiye ile Irak arasında konuyla ilgili iki önemli hukuki düzenleme yapılmış olup, bunlar; 29 Mart 1946 tarihli Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması'na ek, Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü ile 7 Şubat 1976 tarihinde Bağdat'ta imzalanan Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması'dır.⁶⁵

Türkiye ile Irak arasında Dicle ve Fırat Nehirleri konusunda en önemli düzenleme Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolüdür. Protokolün önsözünde, tarafların düzgün su alma ve yıllık taşkınlar sırasında su basma tehlikesini önlemek amacıyla akımın düzene konması için Dicle, Fırat ve kolları üzerinde korunma araçları yapılması öngörülmekte ve bu tesislerin Irak için öneminden bahsedilmektedir.

⁶¹ Sar, a.g.k., s.158.

⁶³ Tiryaki, a.g.k., s.46.

⁶⁴ Esenyel. a.g.k., s.101.

⁶⁵ Esenyel, a.g.k., s. 103.

Önsözde ayrıca korunma amaçlı yapının en uygun yerlerinin Türkiye'de bulunduğu değerlendirmekte ve bu yapılar için yapılacak tüm harcamaların Irak tarafından karşılanması, yer almaktadır. Protokol'e göre Türkiye daimi gözetleme istasyonları kuracak işletme ve bakımlarını temin eyleyecektir. Bu istasyonların işletme giderleri, bu protokolün yürürlüğe girdiği tarihten itibaren başlayarak Türkiye ve Irak tarafından yarı yarıya ödenecektir."⁶⁶

Faydalanma eylemlerine ilişkin protokolde yer alan ve farklı yorumlara yol açan 4ncü maddenin 2nci fıkrası şöyledir. Daimi gözetleme istasyonları dışındaki yapıların her biri, yer, gider, işletme ve bakım hususunda ve Türkiye'nin sulama ve enerji elde etme maksadıyla onlardan faydalanması bakımından ayrı bir anlaşmaya konu teşkil eyleyecektir. Bu maddenin sadece lafzı dikkate alındığında, sanki bu nehirlerin üzerinde kurulacak tesislerden Türkiye'nin faydalanabilmesi, iki ülke arasında varılacak bir anlaşmayla mümkün olabilecektir gibi yanlış yoruma gidilmektedir. Burada getirilen düzenleme daha çok bütün harcamaları Irak tarafından karşılanarak inşa edilen bent ve benzeri yapılara yöneliktir. Söz konusu bu yapılar Türk topraklarında inşa edileceği için yer seçimi, masrafların karşılanması, işletme ve bakım konularında önceden iki ülke arasında bir anlaşmaya zorunlu olmaktadır. Böyle bir anlaşmaya varılmaması halinde Irak'ın bu gibi tesislerin inşasını Türk topraklarında gerçekleştirilmesi doğal olarak mümkün değildir. Burada önemli olan, bu gibi tesislerden Türkiye'nin faydalanma durumudur. Eğer bu tesislerden Türkiye'de sulama ve enerji elde etme amacıyla faydalanmak isterse, bu tesislerin yeri, şekli, inşa masrafı ve tamamlanmasından sonra işletme ve bakım farkı düzenlemeler gerektirebilir. Bunun sonucu olarak da, aynı tesislerden her iki ülkenin faydalanması konusunda bir anlaşmaya varılması zorunlu olur. Söz konusu madde hükmünün getirilişindeki temel nedenin bu husus olduğu değerlendirilmektedir.⁶⁷

Nitekim aynı protokolün 5nci maddesi hükmü bu görüşü destekler nitelikte olup şu şekilde ifade edilmiştir. Türkiye, iki nehirden birisi veya bunların kolları Üzerindeki koruma araçlarına dair tasarılarını, bu yapıların mümkün olduğu kadar hem Türkiye hem Irak yararına uygun bir şekilde yapılması maksadıyla Irak'a haber vermeyi kabul eyler.⁶⁸

⁶⁶ Esenyel, a.g.k., s. 104.

⁶⁷ Tiryaki, a.g.k., s.48.

⁶⁸ Tiryaki, a.g.k., s.48.

Görüldüğü gibi, Türkiye'nin bu nehirler üzerinde kendi faydalanması için yapacağı tesisler yönünden tek sınırlama, Irak'a haber vermektir. Türkiye'nin inşa edeceği tesisler için Irak'a haber vermesi, Irak'ın bu tesislerin inşasına rıza göstermemesi ve anlaşmaya yanaşmaması durumunda, Türkiye tarafından bu tesislerin tek yanlı olarak inşa edilip edilmeyeceği sorusunu gündeme getirmektedir. Ancak Türkiye'nin bu tesisleri inşa edemeyeceğini kabul etmek, sağlam hukuki bir temele dayanmaz. Zira Irak'ın yalnız anlaşmaya yanaşmak istememesi, bir çeşit Veto Hakkı'nın ortaya çıkması sonucunu doğurur ki bunun kabul edilmesi mümkün değildir. Çünkü her devletin kendi ülkesinde mutlak egemenlik hakkı ve yetkisi mevcut olup bu yetki içine akarsularından faydalanma hususu da girer.⁶⁹

Türkiye'nin Dicle, Fırat Nehirleri sularından faydalanması konusunda sınırlayıcı ahdi bir düzenlemenin olmadığı Keban Barajı Projesi öncesi ve sonrası görüşmelerinde de ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, taraflar bu görüşmeler esnasında söz konusu protokolün böyle bir sınır getirdiği yönünde herhangi bir görüş ileri sürmemiştir.

Protokol ile iki ülke arasında karşılıklı yardım ve bilgi verme, kurulacak daimi gözetleme istasyonlarının işletme giderlerinin taraflarca eşit paylaşılması gibi yükümlülükler de getirilmiştir. Bilgi verme yükümlülüğü gereği, Türkiye, Fırat için Birecik, Dicle için Cizre ve Diyarbakır islasyonlarından taşkın durumunu her sabah saat sekizde telgrafla Irak'a bildirmektedir.

İki ülke arasında 7 Şubat 1976 tarihinde Bağdat'ta imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ekonomik ve Teknik İşbirliği Antlaşması'nın hazırlık çalışmaları sırasında 1946 protokolünün uygulanması konusu gündeme gelmiş ve doğrudan doğruya olmamakla beraber, konu antlaşmada yer almıştır. İki ülke arasında yapılacak işbirliği alanını belirleyen antlaşmanın 2nci maddesi, bu sulardan faydalanma konusuna dolaylı olarak şu şekilde değinmiştir. İki taraf, her iki ülkenin devlet örgütlerinin, kamu ve özel sektör kuruluş ve tessebbüslerinin karşılıklı fayda esasına dayalı olarak yapabilecekleri işbirliği konuları beyanında, ekonomik ve teknik işbirliği yapılması mümkün sanayi, tarım, petrol ve bayındırlık işleri (sulama projeleri dahil) ve konut yapımı alanlarını ele almayı kararlaştırmışlardır.

⁶⁹ Tiryaki, a.g.k., s.48,

Antlaşma, daha sonra, tarafların ekonomik ve teknik işbirliğini sürdürebilmek amacıyla Ekonomik ve Teknik İşbirliği Ortak Komitesi kuracaklarını ve bu ortak komitenin yılda bir defa ve tarafların herhangi birinin talebi üzerine lüzum görüldüğü sürece sırayla Ankara ve Bağdat'ta toplanacağını da hükme bağlamaktadır. İki ülkenin Dicle ve Fırat Nehirleri Sularından faydalanması konusundaki gelişmelere, bu tarihten sonra Ortak Teknik Komite (OTK) çalışmalarında rastlanmaktadır. Bu komiteye daha sonra Suriye de dahil edilmiştir. Hemen hemen bütün Ortak Teknik Komite toplantılarının sonunda imzalanan protokollerde bu konuyla ilgili hükümler bulunmaktadır. Bu protokollerin terkibinden, bölgesel sular olarak ifade edilen Dicle, Fırat ve Kollarıyla ilgili karşılıklı bilgi teatisinde bulunduğu ve daha ziyade teknik seviyede görüş teatislerini ihtiva ettiği gözlenmiştir.

Ortak Teknik Komite toplantıları ilk ikisi Türkiye-İrak, diğerleri, Türkiye-İrak-Suriye arasında olmak üzere toplam 16 toplantı yapılmıştır. Bu toplantıların ilki 17-27 Mayıs 1982 tarihinde, sonuncusu ise 28 Eylül-2 Ekim 1992 tarihinde yapılmıştır.⁷⁰

Ortak Teknik Komite toplantılarının gündemini ilk yıllarda, Fırat ve Dicle akarsuları üzerindeki tesislerin inşaat durumları, hidrolojik ve meteorolojik bilgi alışverişi gibi konular oluşturmuştur.⁷¹ Daha sonraki özellikle son toplantılarda Irak ve Suriye temsilcileri tarafından, Fırat sularının üç ülke arasında paylaşımını öngören bir anlaşma imzalanması konusu her vesile ile gündeme getirilmiştir. Türkiye'de taraflara sınıraşan sular konusundaki önerisi olan 3 aşamalı planı sunmuş, taraflar Türk tarafının koyduğu öneriyi düşünmek için anlaşmışlar ancak henüz somut bir adım atılamamıştır.

4.6. Suriye

Türkiye ile Suriye'yi ilgilendiren akarsuların en önemlisi, Fırat, Asi, Afrin, Çağçağ Suyu ve Kuveik'tir. Bunlardan Afrin ve Asi akarsuları Suriye'de doğduktan, Asi Nehri ise Lübnan'da doğup Suriye'den geçtikten sonra Türkiye'ye ulaşmakta, diğerleri ise Türkiye'de doğduktan sonra Suriye'ye geçmektedirler. Bir başka deyişle Afrin ve Asi akarsuları açısından Türkiye aşağı kıyıdaş, diğer akarsular açısından ise yukarı kıyıdaş devlet

⁷⁰Toklu,a.g.k.,s.118.

⁷¹Bilen,a.g.k.,s.91.

durumundadır. Bunlar dışında Türkiye ile Suriye'yi ilgilendiren Sabuncu Suyu, Semba Suyu gibi akarsular mevcut olmakla beraber, bunlar su potansiyeli yönünden diğerleri kadar önemli değildir. Öte yandan kaynağı Türkiye'de bulunan ve Türkiye sınırını aştıktan sonra Suriye'de Fırat'a karışan Sacir, Balih ve Habur suları da bulunmakta olup bunlar Fırat Nehri ile birlikte mütalaa edilmektedir.⁷²

Bugüne kadar iki ülke arasında, söz konusu akarsuların rejimlerini düzenleyen kapsamlı bir anlaşma yapılmamış, olup bu akarsulardan faydalanma konusunda değişik tarihlerde, değişik amaçlarla yapılan antlaşmalarda bazı hükümler bulunmaktadır.⁷³

Türkiye ile Suriye'yi ilgilendiren ilk uluslararası düzenleme Kurtuluş Savaşı sırasında 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara'da imzalanan Türk-Fransız itilafhamesidir. İki ülkeyi ilgilendiren bazı akarsulardan faydalanma konusunda 12nci maddesiyle şöyle bir düzenleme getirilmektedir. Kuveik Suyu Halep Şehri ile şimalde Türk kalan mıntıka arasında her iki tarafı hakkaniyet pervane bir surette tatmin edecek veçhile tevzi olunacaktır. Halep şehri mıntıkası ihtiyacına medar olmak üzere kendi masrafı ile Türk toprağında Fırat'tan dahi su alabilecektir. Bu madde incelendiğinde, iki önemli konunun göze çarptığı görülür. Birincisi Kuveik sularından faydalanmada hakkaniyet ilkesinin yer alması; diğeri ise söz konusu sulardan faydalanmanın belirli bir coğrafi alanda sınırlanmış olmasıdır. Kuveik Suyu, Halep Şehri ile bunun kuzeyindeki bölge ihtiyaçları göz önüne alınarak, Hakkaniyete uygun bölüşülecek; bunun yanında; Suriye'nin Fırat'tan kendi masrafı ile su alabilmesi de ancak, Halep Şehri ihtiyacı için mümkün olacaktır. Suriye, bu amaçla Fırat'tan 0,7 m³ /sn.lik bir su çekmektedir.

Lozan Barış Antlaşması'nın 109 ncu maddesi şöyledir. Tersine hükümler olmadıkça, eğer yeni bir sınırın çizilmesi yüzünden bir devletin sularının düzeni (kanallar açılması, su baskınları, sulama, drenaj, ya da onların benzeri işler) öteki bir devletin topraklarından çıkan sular ya da hidrolik enerji kullanılıyorsa, ilgili devletler arasında, her

⁷² Avcı, İ., Sınırşan ve Sınır Oluşturan Su Kaynaklarımız, İstanbul, 1997, s.23

⁷³ Tiryaki, a.g.k., s.50.

birinin çıkarlarını ve kazanılmış haklarını koruyacak nitelikte, bir anlaşma yapmaları gerekir.⁷⁴

Söz konusu bu madde ile getirilen hüküm, sınırların yeniden tespiti sebebiyle, Birinci Dünya Savaşının başlamasından önce, Türkiye-Suriye-Irak arasında mevcut bulunan su rejimlerinin devamını temin için bu üç devlet arasında anlaşmalar yapılmasını ön görmektedir. Yapılacak anlaşmalarla; ilgili devletlerden birindeki su rejiminin, diğer bir devletteki tesislere bağlı olması halinde bunların değiştirilmemesi, Birinci Dünya Savaşından önce ilgili devletlerin kullandıkları su miktarının kazanılmış hak şeklinde saklı tutulması sağlanacak ve anlaşmalar yapılırken, ilgili devletler birbirlerinin menfaatlerini de gözeteceklerdir.

Bu durumda, Türkiye bir anlaşma yapacak olursa yukarıdaki birinci kural gereği, kazanılmış hakların (mevcut kullanımların) üstünde, kendi çıkarlarını tehlikeye sokabilecek miktarlarda su vermeyi kabul etmeyecektir. Yine Lozan Antlaşmasından sonra Suriye ve/veya Irak su kullanımını artırmışlarsa bu artan miktar ikinci kural gereği kazanılmış hak sayılmayacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti ile Fransa arasında 3 Mayıs 1930 tarihinde Halep'te imzalanan Tahdidi Hudut Nihai Protokolü Dicle Havzası ile ilgili olarak, nehrin iki taraf arasında ortak olma halinin ortaya çıkardığı meselelerle ilgili olarak gemicilik, avcılık, suların sanayi ve tarımsal işlemesi, nehir polisi gibi sorunların çözümünün tam eşitlik prensibine dayanacağını hükme bağlamaktadır. Fransa ile imzalanan 1921 itilafhamesinde ki hakkaniyet ilkesi ile bu düzenleme arasında bir tutarlılık olmadığı göze çarpmaktadır.⁷⁵

İki ülkeyi ilgilendiren akarsulardan faydalanma konusunda düzenleme getiren bir diğer hukuki belge olan Hatay Suriye Tahdidi Hududu Son Protokolü 19 Mayıs 1939 tarihinde Antakya'da imza edilmiştir. Söz konusu protokolün 3ncü maddesi şöyle bir hüküm getirmektedir. Karasu Çayı, Afrin Nehri ve Asi Nehirlerinin bağlı haritada göslerilen

⁷⁴ Tiryaki, a.g.k., s.51.

⁷⁵ Esenyel. a.g.k.,109.

ve hududu teşkil eden kısımlarında bu nehir ve çayların talvegi hudut olarak kabul edilmiş ve hudut boyunca bu sulardan her iki taraf halkının her şekilde ve aynı hakla istifadesi esas tutulmuştur. Getirilen düzenleme dikkatle incelendiğinde, Karasu çayı, Afrin Nehri ve Asi Nehirlerinden faydalanmada eşitlik ilkesine yer verildiği görülür. Konunun bir başka yönü de faydalanma eylemlerinin çeşidi bakımından bir sınır getirilmemiş olmasıdır.⁷⁶

Türkiye’de doğup Nusaybin civarında Suriye topraklarına geçen Çağçağ Deresi sularından faydalanmayı düzenleyen Çağçağ Deresi Sularının Kullanımına İlişkin Protokol, Türk ve Suriye’li uzmanlar arasında 13 Mayıs 1952 tarihinde Ankara’da imzalanmıştır. Bu protokolde şu hükümlere yer verilmiştir.

Çağçağ deresinin halen normal şartlar altında akmakta olan suları Türkiye ile Suriye arasında mütesaviyen taksim edilecektir.

Kendisine ait suyu kullanmak vaziyetinde olmayan memleketlerden birisi bu miktarı da diğer memleketin kullanılmasına bırakacaktır.⁷⁷

Öte yandan Çağçağ Deresi üzerinde Türkiye tarafından yapılacak tesislerin Suriye’ye bir fayda sağlaması halinde, Suriye’nin sağladığı fayda ölçüsünde bu tesislerin yapım masraflarına katılacağı söz konusu protokolde hükme bağlanmakta ve düzenlemede daha çok hakkaniyet ilkesinin dikkate alındığı görülmektedir. Söz konusu protokolün bu ilkeye yer veren 3ncü maddesi şöyledir. İleride Çağçağ Deresi üzerinde inşa edilecek bir baraj ve meblağlarda yapılacak bir baraj neticesinde debiyi artırmak imkanı hasıl olur ve Türkiye bu yoldan elde edilecek fazla debinin bir miktarını Suriye’ye bırakmak vaziyetinde olursa, Suriye bu inşaatın bakım ve yapımında iştirak ettiği nispette fazla debiden de istifade edecektir.⁷⁸

Protokolde Asi ve Afrin Nehirleri hakkında da aynı anlayış ve dostluk havası içinde görüşmelere başlanması ve söz konusu nehirlerle ilgili olarak, anlaşmaya varıldığı takdirde bu protokol hükümlerinin uygulanması ayrıca hükme bağlanmaktadır.

⁷⁶ Tiryaki, a.g.k., s.52.

⁷⁷ Esenyel, a.g.k., s. 110.

⁷⁸ Tiryaki, a.g.k., s.53.

Türkiye Başbakanının Suriye'ye yaptığı ziyaret esnasında 17 Temmuz 1987 tarihinde Şam'da Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti arasında Ekonomik işbirliği Protokolü imzalanmıştır. Bu protokolün su başlığı altında yer alan hükümleri şunlardır.

Atatürk Barajı rezervuarının doldurulması sırasında ve Fırat sularının 3 ülke arasında nihai tahsisine kadar Türk tarafı, Türkiye-Suriye sınırından yıllık ortalama olarak 500 m³/sn.den fazla su bırakmayı taahhüt eder. Aylık akışın 500 m³/sn. altına düştüğü durumlarda farkın gelecek ay kapatılmasını kabul eder (Md.6).

Taraflar, en kısa zamanda Fırat ve Dicle nehirleri sularına tahsisi için Irak tarafı ile birlikte çalışacaklardır (Md.7).

Taraflar, Bölgesel Sular Ortak Teknik Komitesinin çalışmalarının hızlandırılmasını kabul etmişlerdir (Md.8).

Taraflar iki ülkenin uzmanlarının işbirliği ile projelerinin teknik ve ekonomik fizibilite çalışmalarının yürütülmesi halinde, Fırat ve Dicle nehirlerinin topraklarında kalan kısmında sulama ve enerji amaçlı müşterek projeler yapmayı ve işletmeyi ilke olarak kabul etmişlerdir (Md.9).

Türk tarafı Seyhan ve Ceyhan nehirlerinden bir kısım suyu, bölgenin sınırlı sulama ve içme suyu ihtiyacını karşılamak için birisi Körfez ülkelerine, diğeri Ürdün ve S.Arabistan'a olmak üzere iki boru hattı ile Suriye üzerinden taşımayı planladığı Barış Suyu Boru hattı projesinin ayrıntıları hakkında açıklama yapmıştır.⁷⁹

Suriye tarafı, projeyi prensip olarak kabul etmiş ve Türk tarafının bir uluslararası danışmanlık firması aracılığı ile yürüttüğü ekonomik ve teknik fizibilite çalışmalarına ilgi göstermiştir. Ayrıca yine Suriye tarafı, projenin Suriye kısmı ile ilgili fizibilite

⁷⁹ Esenyel, a.g.k., s. 111.

alışmalarına kolaylık göstermeyi taahhüt etmiştir. Çalışmaların olumlu sonuçlanması halinde Suriye, projenin gerçekleşmesi için görüşmelere başlayacaktır. (Md.10)

Protokolün 6nci maddesiyle Türkiye Fırat'tan 500 m³/sn. su bırakmayı taahhüt etmiştir. Ayrı madde de yer alan nihai tahsise kadar ibaresi, Suriye ve Irak tarafından istismar edilmektedir. Çünkü taraflar bu ibareye göre antlaşmanın ömrünü tamamladığını ve yeni tahsis miktarının belirlenmesini ve bunun da en az 700 m³/sn. olması gerektiğini ileri sürmektedirler.

Protokolde yer alan diğer önemli bir husus da tarafların siyasi mülahazalarla günümüzde karşı çıktığı Barış Suyu Projesini prensip olarak benimsemiş olmaları hatta kolaylık göstermeyi taahhüt etmeleridir.⁸⁰

⁸⁰ Esenyele, a.g.k., s.111.

III. BÖLÜM

ORTADOĞU'DA SU SORUNU VE TÜRKİYE-SURİYE-IRAK ARASINDA SINIRAŞAN SULAR SORUNU

I. ORTADOĞU'DA SU SORUNU

Bugün Ortadoğu diye anılmakta olan bölge, Mısır'dan Irak'a kadar uzanan, üzerinde değişik din ve etnik yapıya sahip insanın ve altında dünya petrollerinin hemen hemen yarısının bulunduğu bir alanı kapsamaktadır. Yaklaşık dört yüzyıl Osmanlı egemenliği altında yaşayan ve Birinci Dünya Savaşı sonunda galip devletlerin amaç ve menfaatleri doğrultusunda ayrı devletler şeklinde sınırları çizilen bu bölgede yaşayan insanlar, iki dünya savaşı arasında İngilizlerin ve Fransızların himayeleri altında kaldıktan sonra İkinci Dünya Savaşı bitiminde bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Sınırları, egemen devletlerin çıkarları doğrultusunda belirlenen Ortadoğu'da, son yüzyılın en büyük belirleyicisi petrol olmuştur. Fakat siyasi gözlemciler ve bilim adamlarına göre 21nci yüzyılın en değerli maddesi su olacaktır.¹

Bölgedeki su kaynaklarının yetersizliği, hızlı nüfus artışı ekonomik az gelişmişlik dolayısıyla çölün ve çorak arazilerin tarıma açılması ve bilinçsizce yapılan sulama ve sanayileşmenin yanı sıra; bölge ülkeleri arasındaki siyasi ihtilaflar, Ortadoğu'daki su sorununun asıl nedenlerini oluşturmaktadırlar.²

Dünya Gözlem Enstitüsü tarafından yapılan bir araştırmada, dünyada su kıtlığı çekmekte olan 26 ülkeden 14'ünün Ortadoğu coğrafyasında olduğu değerlendirilmiştir.³ 1990 yılı itibariyle bir kıyaslama yapılacak olursa, ABD'de kişi başına yıllık 10.000 m³, Kanada'da 12.000 m³ su düşerken bu rakamlar Irak'ta 5.500 m³

¹ Tiryaki. a.g.k., s.57.

² Tiryaki, a.g.k., s.62.

³ Zdır-Özşahin, a.g.m., S. 17.

Türkiye'de 3.500 m³tür. Suriye'nin potansiyeli 1.800m³, Mısır'ın 1.100 m³, İsrail'in 460 m³ Ürdün'ün ise 260 m³tür. Bunlar kesin rakamlar olmayıp, nehirlerin debilerine göre potansiyeller değişiklik göstermektedirler. Daha önceki bölümlerde de belirtildiği üzere; yılda kişi başına düşen ortalama kullanılabilir su miktarı 1.000 m³ten az olan ülkelerin su fakiri, 2.000 m³ten az olan ülkelerin su azlığı, 8.000-10.000 m³ten fazla olan ülkelerin ise su zengini ülkeler olarak değerlendirildiği⁴ bir ortamda söz konusu rakamlar dikkate alındığında bugün Ürdün ve İsrail'de ciddi bir su sorunu bulunduğu, Suriye ve Mısır'ın şu anda normal durumda olduğu, Irak ve Türkiye'nin ise ihtiyacından fazla suya sahip ülkeler sınıfına girdiği anlamı çıkmaktadır. Ancak, bazı bilim adamlarına göre bölgedeki hızlı nüfus artışı ve yeni su kaynakları bulmaktaki imkansızlıklar nedeniyle 2025 yılında Mısır ve Suriye'de su yoksulu ülkeler safına katılacaklardır. İsrail ve Ürdün ise aynı tarihte tarıma su ayırmak bir yana, bireylerin gündelik yaşamları için gerekli suyu bulmakta bile büyük zorluk çekeceklerdir.⁵

Bölgedeki su kaynakları yetersizken çeşitli nedenlerle ülkelerin su talebindeki artış ve artış beklentisi zaten kıt olan su kaynaklarının paylaşımı konusunda ciddi sıkıntılar yaratmaktadır. Su talebinin artışında ana nedenler olarak nüfus artışı, sanayileşme ve tarımsal sulama gereksiniminin artışı sayılabilir. Bunlar arasında en önemlisi bölgedeki yüksek nüfus artış oranıdır. 1989'da 314 milyon olan bölge nüfusunun %2,8 oranındaki artış hızıyla 2000 yılında 423 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Sadece bu rakamların bile bir su krizinin habercisi olduğu ileri sürülmektedir.⁶

Su talebini artıran bir başka etken de bölgede tarımın giderek yaygınlaşmasıdır. Geleneksel yöntemlerle yapılan tarım, evsel ve endüstriyel kullanımdan çok daha fazla su tüketimine neden olmaktadır. Bölgedeki suyun %83'ü hâlihazırda tarıma gitmekte olup bu oranın 2030 yılında %55'e düşmesi gerektiği ifade edilmektedir. 1980'li yıllarda Ortadoğu devletleri, tarımı geliştirmek ve gittikçe artan yiyecek ithalini azaltabilmek için, geniş ölçüdeki kuraklığa ve düşen üretime rağmen, barajlara ve sulama projelerine büyük yatırım yapmışlardır. Bölgede Suriye, Irak, Ürdün, Mısır, Yemen gibi tarım kesiminin ağırlıklı olduğu ülkelere ek olarak, tarih boyunca topraklarında hiç tarım yapılmamış bulunan

⁴ Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi Özel ihtisas komisyonu, a.g.k., s.7.

⁵ [www.aydinlanma1923.org/sayi/42/A1923_42_6CINAR.pdf\(25/02/2008\)](http://www.aydinlanma1923.org/sayi/42/A1923_42_6CINAR.pdf(25/02/2008)).

⁶ Tiryaki, a.g.k., s.59.

Suudi Arabistan gibi bazı petrol zengini ülkeler, besin bakımından kendi kendine yeterli olmak çabası ile topraklarının çoraklığına rağmen tarımsal amaçla sulama için çok büyük yatırımlar yapmışlar, buna rağmen uyguladıkları ilkel sulama yöntemleri sonucunda, bölgelerindeki su kaynaklarının giderek azalmasına neden olmuşlardır.⁷ Dünya fiyatının dört katına mal ettiği buğdayı dünya fiyatından pazarlayarak en büyük altı buğday ihracatçısı arasına giren S. Arabistan'ın bu üretim için yıllık 8 milyar m³ su tükettiği dikkate alınır, bu bölgedeki su israfının boyutları kendiliğinden ortaya çıkacaktır.⁸

Ortadoğu ülkeleri petrol gelirlerini tarım desteğinin yanı sıra sanayileşmeye de yönlendirmekte, büyüyen kentlerde batı standartlarında bir yaşayışı ve dolayısıyla su kullanımını gündeme getirmektedir. Kısaca bölgedeki büyüyen sanayi de su talebindeki artışı beraberinde getirmektedir. Yukarıda bahsedilen sebeplerden başka; toprakların aşırı yorulması nedeniyle verimsizleşmesi ve sulama ihtiyacının artışı, yeraltı göllerinden fazla su çekildiği için suyun kalitesinin düşmesi, su ve toprak tuzlanması gibi daha birçok faktör de Ortadoğu Su Sorununa olumsuz yönde etki etmektedir. Görülüyor ki bu olumsuz etkiler daha çok toprağın ve suyun yanlış ve bilinçsizce, hatta sömürürcesine kullanılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bunlara ilave olarak; içilebilir su rezervlerinin lağım ve sanayi artıklarınca kirletilmesi, yağmuru az olan bölgede yeraltı su rezervlerinin yenilenmemesi, bir süre sonra tükenmeye yüz tutması gibi diğerlerine nazaran daha az öneme sahip faktörler de Ortadoğu'daki su sorununu etkilemektedir.⁹

Ortadoğu su sorununu tetikleyen en önemli faktör belki de su kaynaklarının kıtlığından çok bölge devletleri arasında su kaynakları üzerindeki karşılıklı hakların belirlenememesi ve bu hakları belirleyecek normların açıkça ortaya konulamamasıdır. Bir başka ifadeyle; su yetersizliği dolayısıyla bölge devletleri arasında ortaya çıkan siyasi ihtilaflardır.

⁷ www.aydinlanmal923.org/sayi/42/A1923_42_6CINAR.pdr<(25/02/2008).

⁸ www.aydinlanmal923.org/sayi/42/A1923_42_6CINAR.pdr<(25/02/2008)

⁹ Durmazucar, a.g.k., 19.

Ortadoğu'ya hayat veren beş su kaynağı vardır. Bunlar; Mısır ve diğer Afrika devletleri olan Etiyopya, Sudan, Kenya, Uganda, Tanzanya, Burundi, Ruanda ve Zaire tarafından kullanılan Nil Nehrinin suları; Ürdün, İsrail, Filistin, Lübnan ve Suriye tarafından kullanılan Şeria Nehri'nin suları; Lübnan, Suriye ve Türkiye tarafından kullanılan Asi Nehri'nin suları; Türkiye, Irak ve Suriye tarafından kullanılan Fırat ve Dicle Nehirleri'nin sularıdır.¹⁰

Tüm dünyada olduğu gibi Ortadoğu'da da ülkelerin hükümlerlik sahaları, ilgili ülkelerin politik beklentileri doğrultusunda belirlenmektedir. Bu belirlemeler; dağ, ova, su yolu gibi coğrafik özelliklerden ziyade tarihi, kültürel, dini ve politik sebeplerle olduğu için yerine göre aynı dağ, ova, su yolu gibi doğal yapılar sınırlara yakın yerlerde görülmektedir. Özellikle su toplama havzalarına göre yapılmayan bu sınırlara sonrasında su kaynakları birimi olan su toplama havzaları, birkaç devlet arasında paylaştırılmış olarak ortaya çıkmaktadır. Hal böyle olunca da su toplama havzalarının yukarı ve orta tarafında bulunan ülkeler su kaynaklarına sahip fakat aşağı tarafta bulunanlar da bu doğal yapı içinde yukarıdaki devletlerce bağımlı hale gelmektedir. Eğer aynı su toplama havzasını paylaşan ülkeler arasında hakça, akıllıca ve optimum bir çözümde ortak karar kılınmaması halinde ise siyasi sorunlar doğal olarak ortaya çıkmaktadır.¹¹ Nitekim dokuz ülkenin topraklarından geçen Nil nehri için özellikle Mısır, Sudan ve Etiyopya arasında ciddi sorunlar mevcuttur. Ürdün, İsrail, Suriye ve Lübnan'ın, akıllıca, adil ve optimum faydalanması gereken Şeria nehri ise filen İsrail'in kontrolü altında bulunmaktadır. Başlangıçta nehrin bir yatağına sahip olan İsrail, Golan Tepeleri'ni işgal ederek ikinci, Güney Lübnan'a girip sözde güvenlik bölgesi kurarak üçüncü ve sonuncu yatağını ele geçirmiştir. Diğer taraftan aynı ülkenin işgal altındaki Gazze ve Batı Şeria'da bulunan yeraltı su kaynaklarını kendi ihtiyaçları için kullanarak Filistinlileri susuzluğa mahkum ettiği de iddia edilmektedir.¹²

Bölgede diğer bir önemli su havzasını oluşturan Dicle ve Fırat nehirlerinden faydalanma konusunda Türkiye, Suriye ve Irak'ın istemleri çelişmektedir. Asi nehri konusunda ise özellikle Türkiye ile Suriye arasında çeşitli anlaşmazlıklar bulunmaktadır.

¹⁰ Zehir-Özsahin, a.g.m., s. 17.

¹¹ www.d unyasugunu.org/2004/zekaisen.doc (20/11/2007).

¹² Tiryaki, a.g.k., s.60.

Michigan Üniversitesi öğretim üyelerinden John Colars'a göre. Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinin yaklaşık yarısı bir başka egemen devletten gelen akarsulara bağımlı bulunmaktadır. Aynı bölgedeki Arap ülkeleri su ihtiyaçlarının %67'sini sınıraşan akarsulardan, %24'ünü yeraltı kaynaklarından ve deniz suyu arıtma tesislerinden, %9'unu ise yağmur sularından temin edebilmektedirler. Ortadoğu'da, su gerçek hayat gibi çok değerli olup, her ulus kendi suyunu kendi bulmak eğiliminde ve kendi gerçeği doğrultusunda hareket etmektedir. Bu bölgede su , eskiden olduğu gibi bugün de güç ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.¹³ Geçmişte petrolü bir politik silah olarak kullanan Arap ülkelerinin bilinç altında, petrol gibi gıda ve suyun da politik bir silah olarak kullanabileceği yer etmiştir.¹⁴

Ortadoğu'daki devletlerin liderleri kronik su kıtlığından kaynaklanan potansiyel bir çatışma tehlikesine dikkatleri çekmektedirler. İsrail ile tarihi barış antlaşmasını imzaladıktan kısa bir süre sonra 1979 yılının ilkbaharında Başkan Enver Sedat bir döneminde, "Mısır'ı tekrar savaşa sokabilecek yegane mesele su olacaktır".¹⁵ demiştir. 1990 yılında ise Ürdün eski Kralı Hüseyin'in; "Hiçbir konu İsrail ile bizi tekrar savaşa zorlayamaz, su hariç."¹⁶ sözü de bu gerçeği teyit etmektedir.

Ortadoğu'da su sorununu ele alan çalışmaların büyük çoğunluğu, meselenin karmaşıklığı ve tarafların uzlaşmaz görünen çıkar ve tutumları karşısında, çözümsüzlük ve çatışma ihtimali çevresinde yoğunlaşmış durumundadır. Bölgedeki su anlaşmazlıklarının savaş nedeni olabileceği yolundaki yorumlar özellikle kitle iletişim araçlarınca sık sık ön plana çıkarılmaktadır. Söz konusu sorun, teknik-ekonomik boyutunun yanı sıra, siyasi boyutuyla da son derece önem taşıyan bir konu niteliğindedir. Orta Doğu Su Sorunu, bölgenin jeopolitik ve jeostratejik özellikleri sebebiyle, dünyanın diğer yerlerindeki benzerlerine göre çok daha çetrefil ve çözümü de o derecede çetin bir meseledir. Çünkü diğer sorunlar gibi, bununda direk ve dolaylı tarafları, benzerlerine göre fazladır. Daha açık söylemek gerekirse, bu bölgedeki her meselenin, her problemin karışanı ve karıştırıcı çoktur.

¹³Tiryaki, a.g.k., s.61.

¹⁴Yıldız, D., "Akdeniz Mavzasında Su Sorunları ve Türkiye" ,2023 Dergisi, Sayı.25, Ankara, 2003. s.41.

¹⁵Tiryaki, a.g.k., s.61.

¹⁶ www.dunyagunu.org/2004/ismail_kapan.doc(20/11/2007)

Sonuç olarak; yukarıda da belirtildiği gibi Ortadoğu'da su sorununun ortaya çıkmasına yol açan başlıca faktörleri; su kaynaklarının yetersizliği hızlı nüfus artışı ve ekonomik az gelişmişliğin yanı sıra, bölge ülkeleri arasındaki siyasi ihtilaller nedeniyle bu konuda bir işbirliği anlayışının geliştirilmemesi olarak değerlendirmek mümkündür.

Bilim adamları su kaynaklarının yetersizliği nedeniyle yakın gelecekte, çoğu tarıma dayanan bölge ülkeleri ekonomilerinin yıkıma uğrayacağını, açlık sorunu ile karşılaşabileceğini, enerji alanında ortaya çıkabilecek problemler nedeniyle zaten zayıf olan sanayi sektörlerinin olumsuz etkileneceğini ve büyüyen ekonomik sorunların halka yaratacağı tepkilerin bölgedeki rejimler açısından tehdit teşkil edeceğini değerlendirmektedirler. Su sorununun, kaynakları yetersiz olan Ortadoğu ülkeleri tarafından bir ulusal güvenlik sorunu olarak görülmesinin ardında bu nedenler yatmaktadır. Bölge ülkelerinin çoğunda demokratik olmayan, ya da demokratikliği tartışılır yönetimlerin bulunması, bölgenin karışık etnik ve mezhep yapısı, bölge ülkeleri arasında Arap-İsrail anlaşmazlığı gibi çeşitli ihtilaflar olması, buna paralel olarak sürdürülen silahlanma yarışı ve bazı batı ülkeleri nüfuz sağlamak amacıyla, bölgesel sorunları kışkırtma ya da yeni sorunlar yaratma politikaları da su sorununu daha da karmaşık bir hale getirmekte ve siyasi bir meseleye dönüştürülmesine yol açmaktadır.¹⁷

2. TÜRKİYE-SURİYE-IRAK ARASINDAKİ SINIRAŞAN SULAR SORUNU

2.1. Fırat Nehir Havzasının özellikleri

2.780 km. ile Batı Asya'nın en uzun nehri olan Fırat 720.000 km² lik bir havzaya sahiptir. Fırat Nehri, batıda Karasu ve Doğuda Murat Suyu'nun Keban yakınlarında birleşmesiyle meydana gelir. Karasu'dan itibaren Suriye sınırına kadar uzunluğu 971 km, Murat suyu kaynağından sınıra kadar uzunluğu 1.263 km.dir. Erzurum'un kuzeydoğusundaki Dumlu Dağı'ndan doğarak Erzurum, Erzincan Ovaları ve Munzur kuzeyindeki dar boğazlardan geçen Karasu ile Van Gölü kuzeydoğusundan doğup Karaköse, Malazgirt ve Muş Ovası'ndan geçen Murat Suyu, Fırat Nehri'nin en önemli iki

¹⁷Tüyaki. a.g.k., s.61.

koludur. Bu iki kolun birleştiği yerde Keban Barajı nedeniyle büyük bir göl meydana gelmiştir. Buradan güneye doğru akarken doğu ve batıya dönük geniş yaylar çizen Fırat, Malatya Ovası'nın doğu kenarından geçerek sağdan Kurçay ve Tahma Suyu'nu alır ve Güneydoğu Toroslar arasından geçer. Bu noktada; Kahta Suyu, Göksu, Nizip Suyu gibi kolları alır. Birecik'ten Suriye topraklarına giren Fırat nehri, Carablus'tan itibaren Meskene'ye kadar olan bölgeyi kuzey-güney istikametinde kateder. Daha sonra Halebiye mevkiinde güneydoğuya, Irak'a yönelen Fırat, Sacur, Colap ve Habur adlı kollarını Suriye'den alır. Suriye'deki uzunluğu 680 km. olan Fırat nehri, Irak'ta güneydoğu yönünde akıp, Bağdat civarındaki ovalara erişir. Al-Kurna bölgesinde yine Türkiye'den gelen Dicle ile birleşen Fırat, Şattül Arap adını alarak Basra Körfezi'ne dökülür.¹⁸

Fırat nehrinin yıllık ortalama su kapasitesi 35.58 milyar m³ tür. Bu suyun %88,7'sine karşılık gelen yıllık 32,58 milyar m³ Türkiye'den kaynaklanır. %11,3'üne karşılık gelen yıllık 4 milyar m³'ü ise Suriye'den kaynaklanmaktadır. Irak'ın Fırat nehrinin su potansiyeline katkısı ise yoktur. Nehrin ortalama debisi Belkışköy istasyonundaki ölçümlere göre 909 m³/sn. olup, ölçülen en yüksek debisi 5374 m³/sn. , en düşük debisi 113 m³/sn.dir.

Fırat nehri akımları gerek yıllar arasında gerekse bir yıl içinde mevsimsel olarak, büyük değişimler göstermektedir. Yıllar arasında su miktarındaki değişiklik incelendiğinde, Suriye sınırı yakınlarındaki Birecik akım gözlem istasyonunun verilerine göre Türkiye sınırı içerisindeki yıllık akım ortalama 31,6 milyar m³ iken, 1961 yılında 14,9 milyar m³'e, 1973 yılında da 18,8 milyar m³'e kadar azaldığı görülmektedir. Bu değer uzun yıllar ortalamasının %59'unu teşkil etmektedir. Diğer yandan Fırat nehrinde tespit edilen en yüksek akımlar, 1969 yılında 56,4 milyar m³ , 1988 yılında ise 57,7 milyar m³ olmuştur. Bu değerler sırasıyla uzun yıllar ortalamasının %178 ve% 183'üne tekabül etmektedir.

¹⁸ Can, a.g.m., s.69.

Fırat'ın akış miktarındaki değişiklikler, yukarıda da belirtildiği gibi bir yıl içerisinde mevsimsel olarak da kendini göstermektedir. Normal koşullarda kış yağmurlarının ve karların etkisiyle Fırat'ın suları Nisan ayına kadar sürekli yükselir. Ekim ayında ise en düşük seviyesine kadar azalır. Dolayısıyla Fırat nehrinin en yüksek akış yoğunluğu Nisan ayında, en dşği ise Eyll ayında gözlenmektedir.¹⁹ Fırat'ın aylık akış yoğunluğunda %275 ile %33 arasında belirlenen değişimler bu tip mevsimsel dalgalanmaların ne derecede yaşandığını göstermektedir.

2. 2. Dicle Nehri Havzasının zellikleri

Dicle nehri, güneydoğu Toroslar'da Maden Dağları kesiminde doğar. Yukarı kolu, Maden Dağları'ndan çıktığı kesimde Maden ayı adını alır. Daha sonra, kuzeyden Toros yamaçlarından inen Anbar ayı, Kuruçay, Pamuk ayı, Hazro ayı, Batman ve Garzan sularını, güneyden de Göksu ve Savur ayı gibi akarsuları alır. Raman Dağı güney eteklerinden geçerek, bir süre dar boğazlardan akar ve Türkiye toprakları içinde 230 km. ile en uzun kolu olan Botan ayı alır. Dicle Nehri, Cizre Kasabası nnden Habur Suyu kavşağına kadar 40 km. boyunca Türkiye-Suriye arasında sınır oluşturduktan sonra, Irak topraklarına girer. Irak'ta El-Cezire'de geniş bir çöküntü çukuru içine akar. Daha sonra, Aşağı Musul'da Büyük ve Kk Zap Suları'yla birleşir ve Mezopotamya ovasına girer. Bağdat yakınında Fırat'a sokulur, sonra uzaklaşır ve Zargos Dağları yönünde akışına devam eder. Basra Körfezine yakın bir yerde, Al-Kurna'da, Fırat nehri ile birleşir, “şattl Arap” adını alarak Basra Körfezine dökülür. Toplam uzunluğu 1.840 km. olan Dicle Nehri'nin Türkiye'deki uzunluğu 523 km., Suriye'deki uzunluğu 40 km.dir ve geri kalan kısmı ise Irak topraklarında akmaktadır.²⁰

¹⁹ Tiryaki, a.g.k., s. 102.

²⁰ Esenyel, a.g.k., s. 114.

Dicle Nehri'nin yıllık ortalama su kapasitesi 48,67 milyar m³'tür. Bu suyun %51,8'ine karşılık gelen yıllık 25,24 milyar m³'ü Türkiye'den kaynaklanır. %48,2'sine karşılık gelen yıllık 23,43 milyar m³'ü ise Irak'tan kaynaklanmaktadır. Suriye'nin Dicle Nehri'nin su potansiyeline katkısı ise yoktur. Dicle nehri, ortalama 629 m³/sn. debiyle Türkiye topraklarını terk eder. Musul istasyonundaki kayıtlara göre Dicle Nehri'nin ortalama debisi 1948 yılında 98 m³/sn. ye düşmüş, bu rakam 1952 yılında 2.140 m³/sn. olarak gözlenmiştir. Nehir için Bağdat'ta kaydedilmiş asgari debi 158 m³/sn., azami debi 13000 m³/sn. ve ortalama debi 1236 m³/sn. olarak belirtilmiştir.²¹

Fırat'a göre daha kısa ve çöle daha uzak olan Dicle Nehri, yüksek dağların yamaçlarından, karların erimesiyle akan suları aldığından suyu çok, rejimi sert ve düzensizdir.²² Yaz aylarında su seviyesi düşüktür. Buna karşılık ilkbaharda suların seviyesi oldukça yüksektir. Suların mevsimsel değişimi yönünden dünyanın önde gelen akarsularındandır. Dicle Nehri, Mart'tan Mayıs'a kadar üç ay içinde, bütün yıl akıttığı suyun yarısını akıtır. Dicle'nin bir afet halini alan taşkınları tarih boyunca Mezopotamya'yı birçok kere tahrip etmiştir. Dicle'nin akış rejimi bir takım sorunları da beraberinde getirir. Kısa süreli olan ve büyük zararlara yol açan ilkbahar taşkınları kış tarımı için geç; yaz tarımı için ise erken olduğu için nehir rejiminin düzenlenmesi gerekmektedir. Günümüzde bu nehirden değişik amaçlarla faydalanma için kıyıdaş devletler, bu nehri düzenleme çabası içindedirler.²³

Dicle Nehri akımları da Fırat gibi yıllar arasında ve mevsimsel olarak büyük değişimler göstermektedir. Dicle ana kolu üzerinde Suriye sınırında 1946-94 yılları arasında ortalama yıllık akım 16,2 milyar m³ iken, 1973 yılında 9,6 milyar m³'e düşmüş, 1969 yılında ise 34,3 milyar m³'e çıkmıştır.²⁴

²¹Zehir, a.g.k., s.74.

²²İzbirak, R., Sular coğrafyası, II, Akarsular ve Göller, Ankara, 1962, s.29.

²³Tiryaki, a.g.k., s. 102.

²⁴Bilen, a.g.k., s. 45.

2.3. Türkiye-Suriye -Irak'ın Fırat ve Dicle Nehirlerinden Faydalanma Yöntemleri

2.3.1. Türkiye'nin Fırat ve Dicle Nehirlerinden Faydalanma Yöntemleri

Türkiye, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin geri kalmışlığını gidermek, bölgenin üretim imkanlarından optimum bir şekilde yararlanmak amacıyla Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde uzun vadeli ve kapsamlı bir kalkınma projesi hazırlamıştır. Bu proje, modern su medeniyeti inşa çalışmalarının en önemlilerindedir. Yapımına 1976 yılında başlanan bu projenin adı Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)'dir.²⁵

Güneydoğu Anadolu Projesi, Fırat nehri üzerinde 7 ve Dicle nehri üzerinde 6 olmak üzere toplam 13 projeden oluşmaktadır. Tüm projede diğer ekleri ile birlikte 22 baraj ve 19 hidroelektrik santrali yer almaktadır. Fırat ve Dicle Nehirleri üzerinde halen inşa edilmiş ve edilmekte olan barajlar ve hidroelektrik santralleri, sulama tesisleri ve bunları takip edecek alt yapı projeleriyle, tarımsal yapı, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık ve diğer sektörlerin geliştirmesini, tesisini ve hizmetlerini kapsayan çok yönlü entegre bir kalkınma projesi niteliği göstermektedir.²⁶

Güneydoğu Anadolu Projesi, Türkiye'nin tarım arazisi potansiyelinin önemli bir parçasını oluşturan Güneydoğu Anadolu Bölgesinde; Adıyaman, Diyarbakır, Batman, Gaziantep, Şırnak, Mardin, Siirt ve Şanlıurfa illerinde yaklaşık 74.000 km² bir alanı içermektedir.²⁷ Türkiye nüfusunun 1/11'i Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşamaktadır. Bu alan, Türkiye yüzölçümünün %9'una eşittir. Bu alanı bazı devletlerle kıyaslarsak İngiltere'nin 1/3'üne, Hollanda'nın 1,8 katına, Belçika'nın 2,4 katına eşit olduğu görülür. Bu kıyaslama ile projenin ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.²⁸

²⁵ Güneydoğu Anadolu Projesi için bkz. EK-1.

²⁶ Zehir-Özşahin, a.g.k., s.23.

²⁷ Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yöntemi Özel ihtisas Komisyonu, a.g.k., s.39.

²⁸ Zehir-Özşahin, a.g.m., s.23.

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin en büyük amacı bölge halkının kendi potansiyel ve isteklerini gerçek hayata dönüştürebildiği bir ortam yaratmaktır. Bununla birlikte, toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi doğrultusunda yatırımları hızlandırarak katılım, eşitlik, tarafsızlık gibi sosyal ilkelere paralel olarak ilerletmek ve yaşam kalitesini yükseltmeye katkıda bulunan altyapı hizmetlerinin bütünleşmesini sağlamak projenin faaliyet alanları içerisinde. Güneydoğu Anadolu Projesi, her şeyin ötesinde fakir ve az gelişmiş bölgeleri kalkındırmak ve milli ekonomiye katkıda bulunmak amacıyla yapımı düşünülen Cumhuriyet tarihinin en büyük entegre projesidir. Bölgede tarımı geliştirmek ve ihraç amacıyla tarımsal ve endüstriyel üretimi sağlayarak bu coğrafyada yaşayan insanların yaşam standartlarını yükseltmek, projenin amacıdır.²⁹

Güneydoğu Anadolu Projesi, dünyanın en önemli sulama ve bölgesel kalkınma projelerinden biri olarak bölge insanı ile birlikte, ülkenin refahını da olumlu bir şekilde etkileyecek, başta Ortadoğu ülkeleri olmak üzere Türk Cumhuriyetleri ve diğer ülkelere tarım ürünleri tarıma dayalı endüstriyel ürünleri ihraç etmek suretiyle Türkiye, adı geçen ülkelerde politik bir güç olmayı hedeflemektedir.”³⁰

Güneydoğu Anadolu Projesinin hedeflerinin başında bölgesel kalkınmayı sağlayarak, bölgeler arası dengesizliği ortadan kaldırmak gelmektedir. Toplumsal bütünleşme ve ülke ekonomisine katkı sağlamak, Türkiye'nin yer aldığı coğrafyada siyasi ve ekonomik yerini ve önemini arttırmak, İslam Dünyası ve Avrupa ile olan ilişkilerini kolaylaştırmak ve pekiştirmek, projenin diğer hedefleri arasında yer almaktadır.³¹

Türkiye'nin en önemli kalkınma projelerinden ve en büyük yatırımlarından birisi olan Güneydoğu Anadolu Projesi, aynı zamanda, 32 milyar ABD Doları tutarındaki yatırım büyüklüğü ile dünyanın sayılı bölgesel kalkınma projelerinden birisidir.³² 1993 yılında yapılan bir araştırmaya göre Modern Dünyanın Yedi Harikası sıralamasında ikinci sırayı bu proje alıyor. 1994 yılında Time Dergisi'nde yayınlanan bir araştırmada da Güneydoğu Anadolu Projesi, dünyanın en büyük 9 projesinden biri olarak gösterilmiştir.³³

²⁹Durmazuçar, a.g.k., s.73.

³⁰Bağış, a.g.m., s.74.

³¹Tiryaki, a.g.k., s.129.

³²Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu, a.g.k., s.39.

³³Zehir-Ozjahn. a.g.m., s.23.

Güneydoğu Anadolu Projesi, Fırat ve Dicle sularının endüstriyel ve tarımsal amaçla değerlendirilmesini sağlayacaktır. Fırat ve Dicle sularını endüstriyel ve tarımsal amaçlı kullanmak için yapılan barajlar, Türkiye'ye olduğu kadar Suriye ve Irak'a da faydalı olacaktır.

Güneydoğu Anadolu Projesi bölge insanı ve Türkiye'nin ekonomik ve sosyal bünyesine büyük katkıda bulunacaktır.³⁴ Projenin biri ekonomik, diğeri sosyolojik olmak üzere iki önemli sonucu olacaktır. Bu proje ile Güneydoğu Anadolu Bölgesinde toprak ve su kaynaklarının gelişmesi sonucunda ekonomik ve sosyal faaliyetler hızla artacaktır. Sulu tarım yapılmaya başlanmasıyla tarım sektöründe büyük miktarda üretim artışı beklenmektedir.³⁵

Güneydoğu Anadolu Projesi ve alt projelerinin yapılmasında tamamen Türk mühendisi, teknisyeni ve işçisi çalışmıştır. Dicle ve Fırat Nehri kıyı devletleri arasında su haklarıyla ilgili bir anlaşma olmamasından dolayı, Dünya Bankası prensiplerine aykırı bulunduğundan, hükümetimizin kredi teklifini uzun yıllar reddetmiştir. Projenin yarıya yakınının tamamlanması üzerine oluşacak gelirden pay almak isteyen uluslararası finans kuruluşları, kredi verme yoluna gitmeye başlamışlardır. Hatta bazı uluslararası kuruluşlar projenin yapımı için son yıllarda önemli miktarda kredi verme yoluna gitmişler. Suriye, İsrail ve ABD, Güneydoğu Anadolu Projesine ilgi duymakta ve bölgede tarımsal endüstri kurmak için toprak kiralamak istemektedir.³⁶

Fırat ve Dicle Havzası projeleri gerçekleştirildiğinde 1,82 milyon hektar alan sulanacak ve 27,3 milyar kwh yıllık elektrik üretilebilecektir.³⁷ Güneydoğu Anadolu Projesi'nin enerji projelerinin yüzde 59'u işletmede olup, yüzde 15'inin inşaatı devam etmektedir. Bölgede sulamaya açılacak alan, Türkiye'deki sulanabilir alanın %19'unu, üretilebilecek enerji ise hidroelektrik enerji potansiyelinin %22'sini oluşturacaktır. Güneydoğu Anadolu Projesi tamamlandığında, 1,9 milyon kişisi tarımda olmak üzere, toplam 3,5 milyon kişiye iş imkanı sağlaması hedeflenmektedir. Bölgede üretilen

³⁴ Bağış, A.İ., "Ortadoğu'da Sınıraşan Sular ve Alternatif Çözümler Önerileri", 2023 Dergisi, Sayı.25, Ankara, 2003, s.7.

³⁵ Zehir-Özşahin, a.g.m., s,23

³⁶ Zehir-Özşahin, a.g.m., s,23

³⁷ Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi Özel ihtisas Komisyonu, a.g.k., s.39.

mahsulleri yerli ve yabancı pazarlara sunabilmek için havaalanı ve otoyolu yapım çalışmaları devam etmektedir.³⁸

2005 yılında projenin parasal gerçekleşme oranı %46'dır. Yine 2005 yılına kadar brüt olarak yaklaşık 232.000 hektar alan sulamaya açılmış, başlangıç hedefi %13 oranında gerçekleştirilmiştir. Dış kaynak kullanımının sınırlı olduğu süreçte, sulama yatırımlarının tamamlanamaması, büyük ölçüde bütçeden yeterli ödenek ayrılamamasından kaynaklanmaktadır. 22 baraj ve 7.500 mw kapasiteli 19 hidroelektrik santrali ve yılda 27,3 milyar kwh enerji üretilmesi hedefi %76, sosyal içerikli projelerdeki hedef ise %55 oranında gerçekleşmiştir. Güneydoğu Anadolu Projesi'nde, enerji projelerinde Türkiye ortalamasının iki mislinden fazla gerçekleşme sağlanmasına rağmen, sulama projelerinde gerçekleşme, Türkiye ortalamasının üçte biri seviyesindedir.³⁹

Sonuç olarak; Fırat ve Dicle nehirleri üzerine gerçekleştirilmekte olan Güneydoğu Anadolu Projesi ile toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi sonucunda bölgedeki ekonomik ve sosyal faaliyetler hızla artacak; sanayileşme, kentleşme, yaşam standartlarının yükselmesi çerçevesinde çevre ve sağlık koşullarındaki olumlu değişimler hız kazanacak ve Türkiye, tarımsal üretim bakımından kendi kendine yeterli ülke olmaktan öte tarım ürünleri ihraç eden ülke haline gelerek dış ekonomi alanında da büyük gelişmeler gösterecektir.

2.3.2. Suriye ve Irak'ın Fırat Nehrinden Faydalanma Yöntemleri

Suriye, 1975 yılında işletmeye açtığı Tabqa barajı ve daha kuzeyde planladığı Yusuf Paşa Barajı'nda topladığı sular ile Fırat Havzasında 640.000 hektar arazinin sulanacağını beyan etmektedir.⁴⁰ Anılan sulamaların 6 proje ile gerçekleştirileceği ifade edilmekte olup, Belih projesinde 185.000 hektar, Fırat vadisi projesinde 165.000 hektar, Aşağı Habur Projesinde 70.000 hektar, Rasafe Projesinde 25.000 hektar, Meyadin projesinde 40.000 hektar, Meskene projesinde 155.000 hektar arazinin sulanması öngörülmektedir. Ayrıca Suriye Tabqa Barajı'nda yılda ortalama 2.25 milyar kwh enerji

³⁸ Ünver, O., "GAP 3,5 Milyon Kişiyi İş imkanı Sağlayacak", Dünya Gazetesi, 9 Kasım 1994.

³⁹Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi Özel ihtisas Komisyonu, a.g.k., s.39.

⁴⁰Tiryaki, a.g.k., s. 104.

üretmekte ve rezervuardan Halep şehrine içme suyu temin etmektedir. Suriye bugüne kadar devlet eliyle Fırat Havzasında Tabqa Barajı rezervuarından temin edilen su ile Meskene Projesinde 14.000 hektar ve baraj mansabında Fırat üzerinde inşa edilen pompaj tesisleriyle toplam 27.000 hektar genişliğinde 15 adet Devlet Çiftlikleri projesini gerçekleştirmiştir. Toplam 41.000 Hektar sahanın dışında Tabqa Barajı'nın mansabından Irak sınırına kadar Fırat'ın her iki sahilinde halk sulamaları mevcuttur. Suriye 1991 yılında El-Baas regülatör Barajı ve Teşrin Hidroelektrik Santralini (1.9 milyar m³/yıl depolama ve 630 Mw enerji üretim kapasiteli) tamamlamıştır.⁴¹ Ayrıca gölü Türkiye sınırına kadar ulaşan Tabqa Barajının membaında Yusuf Paşa Barajı'nı planlamaktadır. Anılan barajda enerji üretiminin yanında mansap sulamalar için gereken regülasyon yapılacaktır. Bunlara ek olarak Suriye; Habur, Sacur ve Balık Irmakları üzerinde sulama alanlarını genişletmeyi öngörmektedir.

Irak yönetiminin ise son yıllardaki stratejisi, Türkiye ve Suriye'deki baraj inşaatını dengelemek Irak sınırları içindeki yıllık su depolama imkanını artırmak olmuştur. Türkiye'nin büyük barajları devreye sokması, Suriye ile Atatürk Barajı'nın dolumu sırasında bırakılacak su miktarını da ihtiva eden bir protokol imzalaması, Irak'ı Fırat nehrinden daha fazla su alma kaygısı ile bu projeleri daha kısa zamanda gerçekleştirmeye yöneltmiştir.⁴²

Irak'ın, Suriye sınırından, Şattül Arap'a kadar Fırat Havzası'nda toplam 1.952.000 Hektar genişliğinde 32 sulama projesi bulunmaktadır. Bir kısmı işletmede, bir kısmı inşaat halinde olan bu projelerin büyük kısmı da tasarı halindedir. Proje sahalarının büyük bir kısmında tuzlanma mevcuttur. Bu nedenle projeler realize edilse bile, öngörülen hedefe ulaşılması mümkün görülmemektedir.

Fırat üzerinde Rawa ve Hadita Barajlarını gerçekleştiren Irak yaz aylarında, Fırat'ın minimum seviyeye inmesi nedeniyle membada 3 milyar metreküp kapasiteli Habbaniye

⁴¹Tiryaki.a.g.k., s.104.

⁴²Tiryaki, a.g.k., s.105.

rezervuarını inşa etmiş, ayrıca bu rezervuarın membaında Ramadi Barajı'nı kurmuştur.⁴³ Irak ayrıca, Fırat Nehri'ni Tartar Çukuru bölgesinde yaptığı kanallarla Dicle ile bağlantılandırmış, bu şekilde Dicle'den Fırat'a su aktarılması gerçekleştirilmiştir.

2.3.3. Suriye ve Irak'ın Dicle Nehrinden Faydalanma Yöntemleri

Son yıllara kadar Suriye, Dicle Nehri üzerinde kayda değer bir proje devreye sokmamıştır. Nehirden pompalama yoluyla sulama yapılması konusunda bir proje gündeme gelmişse de bölgedeki toprakların çok tuzlu oluşu ek bir maliyet getirdiğinden, bugüne kadar uygulamaya konamamıştır. Söz konusu proje, 225.000 hektar arazinin sulanmasını öngörmektedir. Suriye, Cezire Bölgesinde tuzlu toprakları yıkamaya yönelik bir proje üzerinde çalışmalarda bulunmaktadır. Bu çalışmaların, Dicle'den su temini ile gerçekleştirilebileceği tahmin edilmektedir. Bu taktirde Dicle'den yararlanmayı içeren bu projenin, Fırat'ın kollarından biri olan Habur Nehri üzerindeki Habur Sulama Projesi ile irtibatlandırılması mümkün görünmektedir.⁴⁴

Irak, Dicle havzasında toplam 3.819.000 hektar alanın sulanmasını öngören 100 sulama projesinden 2.505.000 hektar araziye sulayacak olan bölümünü işletmeye açmıştır. Ayrıca, uzun vadede toplam 2.689.000 hektar genişliğinde 13 sulama projesi tasarlanmaktadır. Dicle Nehri üzerindeki en önemli baraj, Saddam (Musul) Barajı'dır. Dicle nehri üzerinde ayrıca, Dohuk, Samara, Dokan, Taktak, Himrin, Badus, Fatha, Mandawa, Adham, Derbandikan Barajları projelendirilmiş ve bir kısmı tamamlanmıştır. Bu barajlar ile ülkenin doğu ve kuzey kesimindeki zirai amaçlı su ihtiyacının ve enerji gereksiniminin karşılanması planlanmıştır.

Dicle'nin kollarından Büyük Zap Nehri üzerinde inşa edilmekte olan Bekme Barajı'nın sulama amacının yanısıra enerji üretimi için de kullanılması planlanmıştır. İran sınırına 40 Km. uzaklıkta olan Türk Enka şirketi ile Yugoslav şirket konsorsiyumun üstlendiği proje, Körfez Savaşı nedeniyle yarım kalmıştır.⁴⁵

⁴⁴Tiryaki, a.g.k., s.108.

⁴⁴Tiryaki, a.g.k., s.105.

⁴⁵Tiryaki, a.g.k., s.108.

Saddam (Musul) Barajı'ndan yararlanacak olan Saddam Projesi'ne 1988 yılında başlanmıştır. Toplam 250.000 hektar alanı kapsayacak olan proje 3 bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm 1983 yılında tamamlanmıştır. Badush Barajının yapımına ise 1988 yılında başlanmıştır. 1991 yılında tamamlanması planlanan, 40 milyar m³ su tutma kapasiteli bu barajın yapımı, Körfez Savaşı nedeniyle aksamıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi Dicle Havzası'nda da Irak'ın sahip olduğu baraj ve sulama tesisleri, Körfez Savaşı'nda hasara uğramış, özellikle elektrik üretimi etkilenmiştir. Savaş, Irak'ın gerçekleştirmeye çalıştığı projelerin de ertelenmesine neden olmuştur.⁴⁶

2.4. Türkiye – Suriye –Irak Arasındaki Fırat ve Dicle Sınıraşan Sular Sorununun Tarihsel Gelişimi

Türkiye, Suriye ve Irak'ın, Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde bir takım ekonomik projeleri gerçekleştirme çabaları içine girmeleri, bu devletler arasında bu iki nehrin sularının kullanımına ilişkin sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu ekonomik projelerin en önemli kısmını enerji üretimi veya sulama amaçlı barajların inşası oluşturmuştur.

Türkiye-Suriye-Irak arasında sınıraşan suları kapsayan ilk uluslararası anlaşma, Lozan Antlaşması'dır. Bu antlaşmanın 109ncü maddesinde, antlaşmanın imzalandığı tarihte

yeni bir hudut çizilmesi yüzünden bir devletin su sistemi diğer bir devletin ülkesinde yapılacak işlere bağlı kaldığı veya bir devletin ülkesinde, savaştan önceki teamül gereğince diğer bir devletin ülkesinde bulunan sular veya su kuvveti kullandığı takdirde, ilgili devletler arasında birbirinin menfaatlerini ve müktesep haklarını muhafaza edecek bir anlaşma yapılması belirtilmektedir. Ancak bugüne kadar böyle bir anlaşma imzalanmamıştır. 1946 yılında imzalanan Türk-Irak Dostluk Anlaşmasının 1 numaralı protokolünde Fırat ve Dicle nehirleri ile kolları sularının düzene konması için Türkiye tarafından yapılacak tesislerin her iki ülkenin yararına olacağı kabul edilmektedir. Bu antlaşma ile nehirlerden düzenli su alınması ve taşkınların önlenmesi için Türkiye'de akış gözleme istasyonları kurulması, masrafların yarı yarıya paylaşımı, gözlem verilerinin Irak'a bildirilmesi, Türkiye'de yapılacak tesisler hakkında Irak'ın bilgilendirilmesi gibi hususlar yer almıştır.⁴⁷ Antlaşma süresiz ve günümüzde de geçerli olmasına rağmen tam olarak uygulanamamıştır.

⁴⁶ Tiryaki, a.g.k., s.108.

⁴⁷ Tiryaki, a.g.k., s.111.

1964 yılında Keban Barajı'nın yapımına başlanması, Suriye ve Irak tarafından endişeyle karşılanmış, her iki ülke Türkiye'yi, suyu politik bir koz olarak kullanıp Ortadoğu'da hakimiyet kurmaya çalışmakla suçlamıştır.⁴⁸ Bilindiği üzere Keban Projesi enerji maksatlı olup uzun dönemde havzadaki su miktarını değiştirmeyecek, buna karşın Fırat sularının yaklaşık %70'inin düzenlenmesini sağlayarak aşağı-kıyıdaş ülkelerde inşa edilecek depolama tesisleri ile sulama projelerine olumlu etkiler oluşturacaktır.⁴⁹ Hal böyle iken gerek Irak, gerekse Suriye, Barajın ilk doldurulması sırasında kendilerine bırakılacak suların miktarları hakkında güvence istemişlerdir. Bu konu ile ilgili olarak, Haziran 1964 tarihinde Irak ile, Eylül 1964 tarihinde Suriye ile ayrı ayrı görüşülerek protokoller imzalanmıştır. Bu protokollerde Türkiye, Keban barajını ilk doldurma işlemi sırasında 350 m³ /sn. su bırakacağını kabul etmiştir. Bu husus Suriye tarafından kabul edildiği halde Irak 350 m³ /sn.lik debiyi Mart-Nisan-Mayıs ayları için yetersiz bulmuş bu değer 800 m³/sn. olmasında ısrar etmiştir. Bu konu ile ilgili olarak iki yıl devam eden görüşmeler sonucunda, 1966 yılında Türkiye'nin 450 m³/sn. su bırakmayı taahhüt etmesi ile uzlaşmaya varılmıştır.⁵⁰ Bu tarihten sonra barajın inşa safhasında, ülkeler arasında bilgi alışverişinin dışında önemli bir olay gelişmemiştir.

Türkiye'yi suyu haksız kullanmakla itham eden Suriye, Asi Nehri üzerine inşa ettiği barajlarla suyu istediği gibi kullanmış, Amik Ovası'na su bırakmayarak, Fırat Nehri üzerinde Sovyetler Birliği'nin parasal desteğiyle Tabqa Barajı'nın yapımına başlamıştır. 1974 yılında hem Keban, hem de Tabqa Barajı tamamlanmış, barajlarda su tutma tarihi de çakışmıştır. Bu durum hem Türkiye ile Suriye'yi karşı karşıya getirmiş, hem de Suriye ile Irak arasında büyük bir sorun oluşturmuştur.⁵¹ Suriye'nin Tabqa Barajı'ndan Irak'a çok az su bırakması iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiştir. Suudi Arabistan ve Sovyetler Birliği'nin arabuluculuğu ile savaş önlenmiştir.

⁴⁸Taşoluk-Kerkez-Yücel-Ersoy, a.g.m., s.25.

⁴⁹Tiryaki, a.g.k., s. 112..

⁵⁰ Esenyel, a.g.k., s.l 15.

⁵¹Taşoluk-Kerkez.-Yücel-Ersoy, a.g.m., s.26.

Türkiye'nin Fırat ve Dicle sularından yararlanma çabalarını gerek Irak gerek Suriye daima tereddütlü karşılamıştır. Herhangi bir inceleme ve hesap yapmadan, kendilerine zarar geleceğinden endişe etmişlerdir. Nitekim Türkiye'nin Fırat üzerindeki ilk büyük başarısı olan Keban Barajı'nın yapımı sırasında Suriye ve Irak, projenin tanınmasına katkıda bulunacak olan uluslararası kuruluşlar nezdinde girişimde bulunarak kendilerinin rızası olması gerektiğini bildirmişler fakat bunda başarılı olamamışlardır. İlginçtir ki Keban özünde sulama amaçlı olmayan bir barajdır. Baraj gölünde biriken sular, enerji üretilmesi için tekrar nehre verilmektedir. Baraj gölünün dolması için suyun tutulması olasılığı bile Suriye ve Irak'ı tedirgin etmeye yetmiştir. Türkiye'nin Fırat üzerindeki ikinci barajı, yine enerji üretimi amaçlı Karakaya Barajı'dır. Bu barajın inşaatına, Keban Barajı'nın inşaatının tamamlanmasından sonra başlanmış, Suriye ve Irak'ın daha önceki endişeleri giderek artmıştır. Bu endişeler özellikle Fırat'ın sularının azalacağı ve nehir yatağının değerli toprağının Türk topraklarında kalacağı fikirlerinde yoğunlaşmıştır. Suriye ve Irak'ın, Türkiye'nin bu baraj için kredi bulma görüşmeleri sırasında Dünya Bankası nezdinde girişimleri olmuştur. Dünya Bankası'da 1975 yılında finansman için önkoşullarını açıklamış ve Suriye, Irak ve Türkiye arasında uzmanlar arasında görüşmeler yapılmıştır. Türkiye 10 Eylül 1976 tarihinde, Karakaya Barajı dolarken, Fırat'tan 500 m³/sn su bırakacağını taahhüt etmesi üzerine gerekli dış finansmanı almıştır.⁵²

Keban ve Karakaya Projelerinden sonra Asağı Fırat Projesi'nin icraatına geçilmiş ve projenin kilit tesisi olan Atatürk Barajı inşaatına 1980 ve bu barajdan alınacak suyla 476.000 hektar alanının sularını temin edecek Urfa Tünelleri inşaatına 1977 yılında başlanmıştır.⁵³ Ayrıca Dicle Nehri'nin geliştirilmesi ile ilgili çalışmalar 1980'li yıllardan itibaren artmış, Türkiye, Güneydoğu Anadolu Projesi çerçevesinde Güneydoğu Anadolu'da Fırat ve Dicle nehirlerinden faydalanarak, yörenin kalkınmasına yönelik yoğun bir çaba içine girmiştir. Böylece Türkiye'nin Keban ve Karakaya Barajlarının inşası sırasında yaşadığı kısa dönem sorunlar yerini uzun dönem sorunlara bırakmış ve su sorunlarına ilişkin yeni bir sürece girilmiştir.⁵⁴

⁵²Esenyel, a.g.k., s.l 16.

⁵³Bilen, a.g.k., s.88.

⁵⁴Esenyel, a.g.k., s.l 17.

Türkiye'nin Atatürk Barajı'nı yapmaya başlamasıyla beraber, Suriye'nin tepkileri artmıştır. Bu çerçevede Suriye, Türkiye ve diğer ülkelerle olan ilişkilerinde pazarlık yapabilecek bir şeye ihtiyacı olduğunu çok önceden görmüş ve elinde ek koz olarak bulundurmak için çeşitli gerilla ve kurtuluş hareketleri merkezlerini Şam'da kurmaları için davet etmiştir.⁵⁵

Suriye ve Irak su sorununa kazanılmış hak veya tarihi hak çizgisinden bakmaktadır. İki ülkenin iddiası binlerce yıldır iki nehrin sularını kullanarak tarihi-kazanılmış haklarının söz konusu olduğudur. "Türkiye ise su meselesinde son zamanlara kadar egemenlik ilkesine dayanan bir politika izlemiştir."⁵⁶ Türkiye, uzun gerginlik dönemleri, sorunun Uluslararası Platformlara konu olması, dünyada su ile ilgili eğilimi dikkate alarak mevcut kaynakların hakça ve rasyonel kullanımı için geçtiği yerlerde havza ilkesine yöneldiği görülmektedir. Türkiye'nin bu hususta attığı en önemli adım, üç ülke arasında suyun adaletli ve rasyonel kullanımını gerçekleştirmek için toprak, bitki ve mühendislik gibi çalışmalar yapmak üzere bir Ortak Teknik Komite kurulması önerisidir. İlk olarak Türkiye ve Irak arasında imzalanan Karma Ekonomik Komisyon Protokolü'ne göre oluşturulan Ortak Teknik Komiteye sınıraşan sulardan ihtiyaca uygun, kabul edilebilir su miktarını tanımlanmasını sağlayacak metodu belirleme görevi verilmiştir. 1982 yılında Türkiye ve Irak arasında gerçekleştirilen Ortak Teknik Komite toplantısına daha sonra Suriye'de katılmıştır. Türkiye, 5-8 Kasım 1984 tarihinde gerçekleştirilen, Ortak Teknik Komite'nin 5nci toplantısında Fırat ve Dicle Havzası'nın Sınıraşan Sularının Eşit ve Gerçekçi Kullanımı için Üç Aşamalı Plan olarak nitelenen projeyi gündeme getirmiştir.⁵⁷ Türkiye, projeyi sunarken Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun raporlarını dikkate alarak bölge barışı için olumlu bir yaklaşım sergilemiştir.

Türkiye üç Asamalı Plan teklifini 26 Haziran 1990 tarihinde üçlü toplantıda ve 1993 yılında Irak ve Suriye ile yaptığı ikili görüşmelerde de tekrarlamıştır.⁵⁸ "Üç Aşamalı Planın birinci aşamasında havzadaki su kaynaklarının envanter çalışması, ikinci aşamada toprak sınıfları ve drenaj kriterlerinin tespiti, üçüncü aşamada ise su ve toprak kaynaklarının değerlendirilmesi ve geliştirilmesi öngörülmüştür."⁵⁹

⁵⁵Esenyel, a.g.k., s.1 17.

⁵⁶Şehsuvaroglu, L., Su Barışı, Türkiye ve Ortadoğu Su Politikaları, Ankara, 2000, s. 134.

⁵⁷Taşoluk-Kerkez-Yücel-Ersoy, a.g.m., s.26.

⁵⁸Taşoluk-Kerkez-Yücel-Ersoy, a.g.m., s 27.

⁵⁹Can, a.g.k., s.70.

Türkiye tarafından gündeme getirilen üç ülkenin, Fırat ve Dicle nehri havzalarında sulamak istedikleri arazilerin etütlerinin yapılarak, verimli toprakların ve dolayısıyla gerçek su ihtiyaçlarının tespit edilmesi, daha sonra bu rakamlara uygun bir kullanım planı yapılmasını içeren Üç Aşamalı Plan, gerçek ihtiyaçlarını abarttıkları ortaya çıkacağı için Suriye ve Irak tarafınca kabul görmemiş, bu konuda bir uzlaşmaya varılamamıştır.¹⁰⁶ Irak, Fırat'ın sularından daha fazla faydalanmak istediği için buna karşı çıkarken iki nehrin bütün olarak ele alınmasına her iki devlet de itiraz etmiştir. Birbirlerine güvenmedikleri ve ülke gerçeklerinin yerinde tespit edilmesi çıkarlarına uymadığı için değerlendirmenin kendi sundukları veriler doğrultusunda masa başında yapılmasını istemişlerdir. Paylaşımın matematiksel bir oranda 3'te bir oranında olması gerektiğini iddia etmişlerdir. Bu arada Irak; su ihtiyacını her zaman en geniş boyutları ile tespit ve ilan ederek, gelecekte Fırat sularının kullanımında bir sıkıntı ile karşılaşma ihtimalini ortadan kaldırmak için Lozan Anlaşması'nın 10uncu maddesinin b fıkrasında öngörülen müktesep hakkını sağlamlaştırmak ve arttırmak istemiştir. Irak sadece Fırat nehri sularının paylaşılmasını gündemde tutarak, Dicle Nehri'ni mahfuz hisse şeklinde konu dışı bırakmış, ülkesinin sulama ihtiyaçları için sadece Fırat nehri mevcutmuş gibi davranmıştır.⁶⁰

17 Temmuz 1987 yılında Basbakan Turgut Özal'ın Suriye ziyareti sırasında Türkiye ve Suriye Başbakanları başkanlığında Şam'da yapılan Karma Ekonomik Komisyon toplantısının sonunda, Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Ekonomik İşbirliği Protokolü imzalanmıştır.⁶¹ Protokole göre aylık akım düşük olduğu takdirde takip eden ayda bu açık kapatılacaktır. Suriye, Atatürk Barajı'nda su tutulduğu dönemde ülkelerinde elektrik ve su kesintileri uygulayarak dünya kamuoyuna Türkiye'nin suyu, komşularına karşı siyasi hakimiyet kurmak için araç olarak kullandığını ileri sürerek etkilemeye çalışmıştır.

⁶⁰ Tiryaki, a.g.k., s. 117.

⁶¹ Taşoluk-Kerkez-Yücel-Ersoy, a.g.m.s.27.

Kasım 1988'de Ankara'da sınıraşan sular konusunda üç ülke arasında Bakanlar düzeyinde bir toplantı yapılmıştır. Fırat ve Dicle Nehirleri havzası ile çeşitli teknik konular ve üç ülkenin su ihtiyaçlarını incelemek üzere kurulmuş olan Ortak Komitenin çalışmalarının hızlandırılması, 1989 Nisan ayında üç ülke bakanlarının Ankara'da yeniden bir araya gelmeleri ve bu tarihe kadar Ortak Teknik Komitenin üç toplantı yaparak, hazırlayacağı raporu Bakanlar toplantısına sunması kararlaştırılmıştır. Üç toplantı gerçekleşmesine karşın, Suriye ve Irak, ihtiyaçlarının sadece beyana dayalı olarak bildirilmesinde ve bu miktarların toplanarak, mevcut miktara bölünmek suretiyle suların paylaşımında ısrar ettikleri için bir sonuca varılamamış ve Nisan ayındaki toplantı ertelenmiştir.⁶²

Suriye ve Irak'ın Keban Barajı projesiyle başlayan tepkileri; Karakaya, Atatürk Barajlarıyla sürmüştü ve bu itirazlarıyla da bu barajların inşaatında Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu dış kredileri büyük ölçüde engellemişlerdir. Fakat buna rağmen, Türkiye bu büyük projelerin üstesinden gelmeyi başarmıştır.⁶³ Bunları yaparken de uygulamaya koyduğu projelerin hedeflerini ve Suriye ve Irak açısından ifade ettiği yararları her vesileyle kendilerine anlatmıştır. Ancak bütün bunlara rağmen bu ülkeler, bilinen uzlaşmaz tutumlarını yine de sürdürmüşlerdir. Son olarak inşaatına başlanan Birecik Barajı ile ilgili yaklaşımları da bunun bir başka örneğidir. Üstelik, Atatürk Barajı gibi çok büyük bir baraj ve hidroelektrik santralinden sonra böyle bir barajın kendileri açısından da ne derecede önemli olduğunun bilinmesine ve kendilerindeki Tapqa ve Saddam Barajlarından sonra yaptıkları ikinci kademe güvenlik barajları örneğine rağmen, olumsuz tavırlarını değiştirmemektedirler.⁶⁴

⁶² Esenyel, a.g.k., s.1 18.

⁶³ Tiryaki, a.g.k., s.1 18.

⁶⁴ Esenyel, a.g.k., s.1 18.

Türkiye'nin inşa etmekte olduğu barajların su düzenleme işlerinden, aşağı-kıyıdaş ülkeleri de yararlanmaktadır. Fırat'ın debisi yaz aylarında 100 m³/sn. civarına inebilmekte, karların eridiği aylarda ise, 7000 m³ /sn.nin üstüne çıkabilmektedir. Bu durum, barajların olmaması halinde aşağı-kıyıdaş ülkelerin yaz aylarında susuz kalmaları, ilkbaharda ise su baskınına uğramaları demektir. Örneğin, 1989-91 döneminde arka arkaya üç kurak yıl yaşanmıştır. Barajlar sayesinde Suriye ve Irak, Fırat nehrinden düzenli su almaya devam etmişler ve kuraklığın etkisini hissetmemişlerdir. Eylül 1991'de Fırat'ın kaynakta debisi ortalama 100 m³ /sn.nin altında iken, Türkiye Suriye sınırından geçen suyun 500 m³/sn. dolayında olması, barajların bölgeye sağladığı yararın somut bir göstergesidir. Bu itibarla, Suriye ve Irak'ın iddia ettiği gibi Fırat nehri üzerindeki barajların aşağı -kıyıdaş ülkelerin çıkarlarını zedelediği iddiası doğru değildir.⁶⁵

20 Ocak 1993 tarihinde iki ülke başbakanları nezdinde Suriye'de yapılan görüşmelerden sonra imzalanan ortak bildiriyle 1993 yılı bitmeden önce Fırat nehri sularından taraflara ayrılacak miktarın tespiti meselelerinin sonuçlandırılması kararlaştırılmıştır. Kısa süre bolücü terör örgütüne verdiği desteği kesmiş görünen Suriye, Mayıs ayında yapılması öngörülen bakanlar seviyesindeki toplantıların yapılmaması üzerine mutabakata uyulmadığı gerekçesiyle terör örgütünün Suriye'deki kamplarını yeniden açmıştır.⁶⁶ Türkiye ile Irak arasında da benzer sorunlar olmasına rağmen, Irak'ın bu yıllarda su konusunun fazla gündeme gelmemesi nedeniyle sorun daha çok Suriye ile Türkiye arasında gibi görünmektedir. Aslında Ankara'nın Fırat ve Dicle nehirleriyle ilgili attığı her adımda Irak'ta Suriye ile aynı tavrı göstermiş ve terör kartını kullanmaktan çekinmemiştir.⁶⁷

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra aralarındaki iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel işbirliğini gerçekleştirmeye çalışan Arap devletleri 1990 yılında merkezi Kahire'de olan bir birlik oluşturmuşlar, sonrasında da çeşitli alanlarda çalışmalar yapacak yan örgütler kurmuşlardır. Bunlardan Arap Ortak Pazarı, Arap İşbirliği Teşkilatı, Kuzey Afrika Birliği ve Körfez Ülkeleri Teşkilatı önemli bölgesel kuruluşlar arasında yer almaktadır. Bu kuruluşların etkin bir şekilde çalıştıkları ve amaçlarına ulaştıkları söylenemese de Arap Birliğine üye olmayan ülkelerle çıkan sorunlarda bir araya geldikleri, hatta haksız olsalar bile üyelerini

⁶⁵Esenyel, a.g.k., s.119.

⁶⁶Taşoluk-Kerkez-Yücel-Ersoy, a.g.m., s.27.

⁶⁷Şehsuvaroğlu, a.g.k., s.132.

haklı çıkarmaya çalıştıkları bir gerçektir. Bu nedenle su meselesinde, Suriye ve Irak bu mekanizmayı işletmeye çalışmış, Türkiye'yi kendi çıkarları için tüm Arap alemiyle karşı karşıya getirmiştir. Türkiye-Suriye-Irak arasında sınıraşan sular meselesi ile ilgili olarak 1995 sonrası yaşanan en önemli gelişme Suriye, Irak ve Mısır önderliğinde Arap Birliği teşkilatının Türkiye'ye Dicle ve Fırat'ın sularını kısıtacağı ve kirlettiği gerekçesiyle bir nota vermesidir. Arap Birliği teşkilatının verdiği notada, Dicle ve Fırat'ın suları üzerinde yapılan sulama barajları ve hidroelektrik santralleri dolayısıyla bu nehirlerin kirlendiği ve suyun kalitesinin düştüğü, üzerinde önemle durulan iki konu olmuştur. Bu nota ile Türkiye'den Güneydoğu Anadolu Projesi kapsamında yapılan barajlardan, hidroelektrik santrallerinden vazgeçmesini ve özellikle Birecik Barajı'nın inşaatını durdurmasını istemişlerdir.⁶⁸

Anadolu Ajansı kaynaklı ve 25 Şubat 1996 günü Türkiye'de yayınlanan sesli ve yazılı haberine göre Suriye ve Irak yetkililerinin Şam'da yaptıkları toplantıda, Birecik barajını inşa edecek konsorsiyumdaki firmalara bir çağrıda bulunarak Birecik Barajı yapımından vazgeçmelerini, aksi takdirde kendilerine Irak ve Suriye'de iş verilmeyeceğini açıklamıştır.⁶⁹ Aynı ajansın diğer haberine göre Suriye'nin, Türkiye ile su sorununu Uluslar arası Platforma taşıma çabası yürüttüğü belirtilmiştir. Bu habere göre Suriye, 29 Ocak - 2 Şubat 1996'da yapılacak olan Gıda Güvenliği toplantısında, az gelişmiş ülkelerde tarımın geliştirilmesi için 'yarı kurak ve kurak arazilerde suyun önemi nedeniyle suların kirletilmemesi gibi bir konuyu ülkelerin ele alması gerektiği önerisini kabul ettirmiştir.⁷⁰ Suriye, 17-22 Kasım 1996'da Roma'da yapılan Dünya Gıda Zirvesinde uluslararası sular konusunda bir karar alınması için ilk adımı böylece atmış olmuştur.

Arap Birliği ülkelerinin Türkiye'ye karşı verdikleri notadan sonra Türkiye Uluslararası Platformlarda bu notanın haksız ve gerçeklere dayanmayan delillerden dolayı verildiğini belirterek sınıraşan sular konusunda ülkesinin görüşlerini Dışişleri Bakanlığı vasıtasıyla kamuoyuna bir kez daha ifade etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, 25 Şubat 1996 tarihinde Anadolu Ajansı bültenlerinden yayınlanan bildirisinde, Suriye'ye

⁶⁸ Zehir-Özşahin, a.g.m., s.21.

⁶⁹ Zehir-Özşahin, a.g.m., s.22.

⁷⁰ Yeni Yüzyıl, 25 Şubat 1996.

karşı aktif girişimlerde bulunmuştur. Demirel'in açıklaması şöyledir; Türkiye'nin su konusunda hiçbir komşusuna zarar vermediğini ve vermesinin de söz konusu olmadığını, Suriye'nin terörü bir dış politika aracı olarak kullanmaktan vazgeçmesi gerektiğini söylemiştir. Cumhurbaşkanı Demirel, Körfez işbirliği konseyi üyesi ülkelerin (Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt, Umman ve Suudi Arabistan) ve Mısır devlet başkanlarına bir mesaj göndermiştir. Bu mesajlarda, Suriye'nin Fırat suları konusunda, Türkiye ile Arap dünyası arasında bir ihtilaf varmış gibi takdim etme gayretlerine karşılık Türkiye'nin görüşleri hakkında bilgi vermiştir. Demirel, uzun yıllardır Türkiye'nin toprak bütünlüğünü hedef alan kanlı terör örgütüne destek veren Suriye'nin Arap dünyası nezdindeki son girişimlerinin, bu ülkenin teröre verdiği desteğin kendisine yüklediği ağır sorumluluğu gizlemek ihtiyacından kaynaklandığını belirtmiştir.⁷¹ Bu mesajla su meselesinin bu kadar önemle dile getirilmesinin bir şaşırtmadan ibaret olduğu ileri sürülmektedir.

Arap Birliği'nin verdiği notaya karşılık Türkiye'nin Dışişleri Bakanlığı'nın ülkesini savunurken kullandığı teknik cevap şöyledir. Uluslararası Hukuk yönünden Arap Birliği ülkelerinin Türkiye'ye böyle bir nota verme hakları yoktur. Çünkü Dicle ve Fırat sularının paylaşımı için Suriye ve Irak makamları tarafından ileri sürülen tarihsel ön kullanım hakkı görüşü, matematiksel paylaşım görüşü ve ortak kaynakların paylaşımı görüşü Uluslararası Hukukta kabul görmeyen görüşler olup Uluslararası Hukukun kabul ettiği akılcı, hakça ve optimum kullanım görüşüne uymamaktadır. Türkiye, su meselesinin çözümünün Irak ve Suriye'ye önerdiği Üç Aşamalı Plan çerçevesinde çözülmesinin en makul yol olduğunu savunmaktadır.⁷²

Sonuç olarak; Fırat ve Dicle'den her üç ülkenin makul kullanımına yetecek kadar su akmaktadır. "Sorun; su yetmezliğinden çok, siyasal ilişkilerde karşılıklı güvenin kurulamamış olmasıdır. Güvensizlik ise kısmen coğrafyadan, kısmen iktisadi nedenlerden, kısmen de Suriye ve Irak rejimlerinin niteliğinden kaynaklanmaktadır."⁷³ Türkiye, nüfusu ve alanı büyük bir ülkedir. İktisadi bakımdan da iki komşusuna göre daha gelişmiştir ve güçlüdür. Böyle bir komşuya karşı peşinen bir çekingenlik duymak için bir neden bulunmayabilir. Ancak, bu ülkelerin uzun süreler bir Türk İmparatorluğu'nun parçaları olmuş olması, her iki ülkede de Türkiye'ye karşı şüphe ve korku uyandırmaktadır.

⁷¹ Yeni Yüzyıl, 25 şubat 1996.

⁷² Zehir-Özşahin, a.g.m., s.22.

⁷³ Turan, a.g.k., s. 14.

Suriye ve Irak'ın bu zaman diliminde diktatörlükle yönetilmesinin de karşılıklı ilişkilerdeki güvensizlik duygusunun süregelmesine katkısı vardır. Otoriter rejimler içteki sıkılıklarını bir ölçüde de dış dünya ile gerilimli ilişkiler ile güçlendirmeye çalışırlar. Bu yaklaşım bir yandan liderlerin kendilerinde bile dış dünyaya güvenmeme gibi bir duygu yaratırken, diğer yandan da müzakereler yoluyla yapılacak barışçıl çözümlere varılmasını, bunlar kamuoyunda tartışmaya yol açar endişesiyle, zorlaştırmaktadır.⁷⁴

2.4.1. Türkiye-Suriye-Irak Arasında Fırat ve Dicle Nehirlerinden Kaynaklanan Sınıraşan Sular Sorununun Nedenleri

Türkiye ile Suriye ve Irak arasında Fırat ve Dicle nehir sistemleri ile ilgili olarak yaşanan sınıraşan sular sorunu, iki farklı açıdan ele alınmalıdır. Birincisi, kavramlar üzerindeki tarafların ileri sürdüğü farklı görüşler; ikincisi ise ilgili ülkeler tarafından talep edilen su miktarı üzerindeki anlaşmazlıklardır.

2.4.1.1. Kavram (Tanımlama) Sorunu

Türkiye ile Suriye ve Irak arasında, Fırat ve Dicle nehirlerinin tanımlanmasında, bir başka ifadeyle; bu iki nehrin ilgili ülkeler arasında ne tür sular sayılması gerektiğinin tespitinde, kısacası daha işin başında anlaşmazlıklar başgöstermektedir.

"Fırat ve Dicle nehirleri, Suriye ve Irak'a göre Uluslararası Akarsu'lardır; bu nedenle, Uluslararası Akarsu'lara ilişkin uluslararası teammüller, Fırat ve Dicle nehirleri için de söz konusu olmalıdır. Türkiye ise bu konuda, kaynağı kendisinde olan söz konusu iki nehri, sınıraşan sular olarak tanımlamaktadır."⁷⁵ Bu birbirine yüzseksen derece zıt iki tanımlamadır ve birbirinden çok farklı siyasi sonuçlar verir. Çünkü Uluslararası Hukuk açısından, Uluslararası Akarsular ile sınıraşan sular arasındaki ayırım ile bunlar üzerindeki hak ve yetkiler oldukça açık bir biçimde belirlenmiştir. Uluslararası Akarsular, iki kıyısı iki ayrı devletin toprakları içinde kalan, bir başka ifadeyle, iki devletin sınırını çizen akarsulardır.

⁷⁴ Turan, a.g.k., s.14.

⁷⁵ www.dunyasugunu.org/2004/ismail_kapan.doc (20/11/2007).

Bu akarsular, ilgili iki ülke tarafından paylaşım tabidirler ve paylaşım sınırı olarak uygulamada talveg hattı denen bir nevi orta çizgi esas alınır. Suriye ve Irak'ın Fırat ve Dicle'yi Uluslararası Akarsu olarak nitelendirmeleri, her şeyden önce paylaşım amacına dayanmaktadır. çünkü Uluslararası nitelemesi, genellikle paylaşılabilirliği ortaya koymaktadır.⁷⁶

Sınıraşan sular ise, bir ülkeden kaynaklanan (doğan) ve bu ülke toprakları üzerinde aktıktan sonra bir veya birden çok ülkenin sınırlarını aşarak akışını sürdüren sulardır ki Dicle ve Fırat nehirleri, sınıraşan suların en tipik örnekleridir. Bu alanın ünlü kuramcılarında Sauser Hall'a göre sınıraşan sularda suyun çıktığı ülke ile aktığı ülke arasında eşit egemenlik söz konusu olamaz.⁷⁷

Bir akarsuyun Uluslararası Akarsu olarak tanımlanabilmesi her şeyden önce suyun drenaj alanındaki ülkelerin hepsinin taraf olduğu bir anlaşmanın varlığı gerekmektedir. Bu çerçevede Türkiye'den doğup komşu ülkelere geçen Fırat ve Dicle nehirleri için Türkiye, Irak ve Suriye'yi beraber taraf konumuna getiren bir anlaşma yoktur.⁷⁸

Özetlemek gerekirse, Suriye ve Irak'ın felsefesi, Fırat ve Dicle'nin daha kaynağında paylaşılmasıdır. Anlaşmazlığın temeli de buradadır. Çünkü bu durum ortak egemenlik anlamına gelmektedir. Türkiye ise bu noktada paylaşım değil, tahsis ilkesini öne çıkarmakta ve bu konuda da hakkaniyet ilkesine bağlı kalacağını vurgulamaktadır.⁷⁹

2.4.1.2. Paylaşım Sorunu

Fırat ve Dicle nehirleri sularının tanımlanmasında yukarıdaki görüş ayrılıkları yanında, ülkelerin talep ettiği su miktarları da çok farklı ve nehir kapasitelerinin üzerindedir. Fırat ve Dicle nehirlerinin su potansiyelleri ile Türkiye, Suriye ve Irak'ın su tüketim talepleri aşağıdaki tablolarda olduğu gibidir.⁸⁰

⁷⁶ Can, a.g.m., s.71.

⁷⁷ Esenyel, a.g.k., s.5.

⁷⁸ Can, a.g.m., s.71.

⁷⁹ Pazarıcı, a.g.k., s.248.

⁸⁰ www.dunyasugunu.org/2004/ismail_kapan.doc (20/11/2007).

Tablo-1: Fırat Nehri Su Potansiyeli ve Tüketim Talepleri⁸¹

		Türkiye	Suriye	Irak	Toplam
Fırat Nehri Su Potansiyeli	(milyar m ³ /yıl)	32,58	4,00	0	35,58
	%	88,7	11,3	0	100
Fırat Nehri Tüketim Talepleri	(milyar m ³ /yıl)	18,42	11,50	23,00	52,92
	%	51,8	32,3	64,4	148,5

Tablo-2: Dicle Nehri Su Potansiyeli ve Tüketim Talepleri⁸²

		Türkiye	Suriye	Irak	Toplam
Dicle Nehri Su Potansiyeli	(milyar m ³ /yıl)	25,24	0	23,43	48,67
	%	51,8	0	48,2	100
Dicle Nehri Tüketim Talepleri	(milyar m ³ /yıl)	6,87	2,60	45,0	54,47
	%	14,2	5,3	92,5	112

Tabloda da görüldüğü üzere Fırat nehrinin yıllık ortalama su kapasitesi 35,58 milyar m³ tür. Bu suyun %88,7'sine karşılık gelen yıllık 32,58 milyar m³'ü Türkiye'den kaynaklanır. %11,3'üne karşılık gelen yıllık 4 milyar m³'ü ise Suriye'den kaynaklanmaktadır. Irak'ın Fırat Nehri'nin su potansiyeline hiçbir katkısı yoktur.

Fırat nehrinin toplam debisine sadece % 11,3 (yıllık 4 milyar m³) oranında katkısı bulunan Suriye, bu nehrin sularının %32,3 (yıllık 11.50 milyar m³)'lük kısmını; debiye hiçbir katkısı olmayan Irak %64,4 (yıllık 23 milyar m³)'lük kısmını talep etmekte; debinin %88,7 (yıllık 32,58 milyar m³)'si kendi topraklarında oluşan Türkiye ise toplam debinin %51,8 (yıllık 18,42 milyar m³)'lik kısmını kullanmak istemektedir. Fırat nehrindeki toplam su miktarı 35,58 milyar m³/yıl olduğuna göre ülkelerin kullanmayı düşündükleri su miktarı yıllık 17,3 milyar m³ daha fazladır.⁸³

⁸¹ Tiryaki, a.g.k., s.124.

⁸² Tiryaki, a.g.k., s. 125.

⁸³ Akmandor, a.g.m., s.20.

Fırat Nehri sularının paylaşımı konusundaki bu anlaşmazlığın benzeri Dicle Nehri sularının paylaşımı konusunda da mevcuttur. Dicle Nehri'nin yıllık ortalama su kapasitesi 48,67 milyar m³'tür. Bu suyun %51,8'ine karşılık gelen yıllık 25,24 milyar m³'ü Türkiye'den kaynaklanır. %48,2'sine karşılık gelen yıllık 23,43 milyar m³'ü ise Irak'tan kaynaklanmaktadır. Suriye'nin Dicle Nehri'nin su potansiyeline katkısı ise yoktur.⁸⁴

Dicle Nehri toplam debisine %51,8 (yıllık 25,24 milyar m³) oranında katkısı bulunan Türkiye, nehrin sularının % 14,2 (yıllık 6,87 milyar m³)'lik kısmını; nehrin debisine %48,2 (yıllık 23,43 milyar m³) oranında katkısı bulunan Irak %92,5 (yıllık 45 milyar m³) kısmını; nehrin debisine hiçbir katkısı bulunmayan Suriye ise %5,3 (yıllık 2,60 milyar m³)'lük kısmını kullanmak istemektedirler. Dicle Nehri'nin toplam su miktarı 48,67 milyar m³/yıl olduğuna göre bu üç ülkenin kullanmayı öngördükleri su miktarı 5,8 milyar m³/yıl daha fazladır.⁸⁵

Bu durum değerlendirildiğinde; Dicle ve Fırat nehirlerinin sularından Türkiye, Suriye ve Irak'ın kullanmayı öngördükleri su miktarları, toplam debiden fazladır. Türkiye-Suriye-Irak arasında Fırat ve Dicle nehir sularının paylaşımı dolayısıyla kaynaklanan sınıraşan sular sorununun başlıca nedeni de budur. Bu üç ülkenin tüketmek için talep ettikleri su miktarı için her ülkenin nehir debisine katkısı düşünüldüğünde, Türkiye'nin yaklaşımı, problemin çözümünde en olumludur. Çünkü Türkiye, nehirlerin debisine katkısından daha az su talep etmektedir. Suriye ve özellikle Irak'ın tavırları, debiye katkılarının çok üzerinde su talep ettikleri için gerçekçi değildir.

Türkiye, Suriye ve Irak'ın Dicle ve Fırat nehirleri ile sulamayı planladıkları tarım alanlarının uluslararası uzmanlarca verimlilik derecesi şöyle belirtilmektedir:⁸⁶

Türkiye'nin sulamayı planladığı tarım alanlarının hepsinde sulama ile en yüksek verim alınabilir.

Suriye'nin sulamayı planlandığı tarım alanlarının ancak %48'inde en yüksek oranda verim alınabilir.

⁸³ Akmandor, a.g.m., s.20.

⁸⁴ Akmandor, a.g.m., s.20.

⁸⁶ Zehir-Özşahin, a.g.m., s.20.

Irak'ın sulamayı planlandığı tarım alanlarının ancak %65'inde sulama ile en yüksek verim alınabilir.

Su yetersizliğinin ortaya çıktığı Fırat ve Dicle havzasında Suriye ve Irak'ın verimsiz alanlar için de su talep etmesi hakkaniyet ölçüsüne ters düşmektedir.

Türkiye'nin Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde yapmış olduğu bütün tesislere Irak ve Suriye her dönem itiraz etmiştir. Bu ülkelerin itirazlarının kaynağını kullandıkları su miktarının azalacağı endişesi oluşturmaktadır.

Fırat Nehri'nin normal akışı yaz aylarında $100 \text{ m}^3 / \text{sn.}$ ye kadar düştüğü gibi bahar aylarında $7000 \text{ m}^3 / \text{sn.}$ ye kadar yükselerek, su taşkınları yoluyla yatağının geçtiği yerlerde ekonomik zararlar vermiş ve insan ölümlerine neden olmuştur.⁸⁷ Bu su taşkınlarından Irak'ın korunması için taşkın zamanlarını Irak'a bildirmek üzere daha önce de ifade edildiği gibi 1946 yılında Türkiye-İrak arasında Dostluk ve İyi Komşuluk anlaşması imzalanmıştır. Türkiye'nin Fırat Nehri üzerinde yaptığı Keban, Karakaya ve Atatürk barajları, suların ani yükselip alçalmasını önleyerek, nehrin debisini düzenlemektedir.⁸⁸ Bu barajların yapılmasıyla Suriye ve Irak halkı sel felaketlerinin tahribatından kurtulmuştur diyebiliriz.

Bu barajların iki ülkeye böyle bir katkısı olmasına rağmen, Suriye ve Irak Keban ve Karakaya Barajlarının yapımı sırasında, söz konusu barajlar dolayısıyla zarar göreceklarini ileri sürmüşler, bu barajların yapımına karşı çıkmışlardır. Suriye ve Irak, bu itirazlarını, Atatürk Barajı'nın dolumu sırasında ve Birecik Barajı'nın yapımı sırasında da sürdürmüşlerdir.⁸⁹

Türkiye'nin Fırat ve Dicle Nehirleri üzerinde inşa etmiş olduğu ve etmeyi düşündüğü barajlar, kendi sulama ihtiyacına katkıda bulunacağı gibi Suriye ve Irak'ın düzenli ve istikrarlı su sağlanmasına büyük katkıda bulunacaktır. Fırat Nehri üzerinde Türkiye'nin inşa etmiş olduğu barajlar, uluslararası uzmanlar tarafından, düşük buharlaşma kayıpları, coğrafi ve topoğrafik özellikleri bakımından verimli bulunmaktadır.⁹⁰

⁸⁷ Turan, a.g.k., s.13.

⁸⁸ Akmandor, a.g.m., s.20.

⁸⁹ Zchir-Özşahin, a.g.m., s.20.

⁹⁰ Şahin-Arslaner-Demir-Ersoy, a.g.m., s.63.

Irak ve Suriye'nin Fırat ve Dicle nehirlerinden daha fazla su talep etme hakkını şu iki temel düşünce inşa etmektedir.⁹¹

Irak'ın Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki Kadim Sulamaları nedeniyle Müktesep Hakları bulunmaktadır. Müktesep Hakkın iki boyutu vardır. Birincisi Fırat ve Dicle nehirleri binlerce yıldır Mezopotamya topraklarına hayat verdiği için bu bir kazanılmış haktır. İkinci boyutu ise Irak'ın 1,9 milyon hektarlık tarım alanını sulamak için birçok işletme tesisi yapmış olmasıdır. Bundan dolayı Türkiye söz konusu insanların bu haklarını ellerinden almamalıdır.

Suriye ve Irak'ın ortaklaşa savunduğu diğer ikinci görüş ise; bu iki nehir, Uluslararası Akarsu'lar olmaları sebebiyle kıyıdaş ülkeler arasında Ortak Kaynaklar niteliğindedirler. Bundan dolayı Fırat ve Dicle nehirlerinin su kaynakları, kıyıdaş ülkeler arasında matematiksel bir formülle paylaşılmalıdır. Matematiksel paylaşıma göre her ülke iki nehirden ihtiyacı olan su miktarını ayrı ayrı bildirecek; her ülkede iki nehrin kapasitesi ayrı ayrı saptanacak; kıyıdaş ülkenin belli bir nehirden almak istediği suyun toplam miktarı o nehrin debisinden fazla olursa, geri kalan miktar, oransal olarak her bir ülkenin talep ettiği miktardan düşülecektir. Böylece nehir suları paylaşılmış olacaktır.

Irak ve Suriye bu görüşlerini uluslararası alanlarda ve medya kanalıyla dile getirerek Türkiye üzerinde ekonomik ve siyasi baskı oluşturmaya çalışmaktadır. Fakat Suriye ve Irak'ın ileri sürdüğü bu görüşlerin uluslararası alanlarda kabul edilen geçerli bir görüş olmadığı, BM Uluslararası Hukuk Komisyonu görüşleri içerisinde bulunmadığından anlaşılmaktadır. Bu iki ülkenin görüşleri, BM Uluslararası Hukuk Komisyonu'nda kabul görmüş Sınıraşan Suların Akılcı, Hakça ve Optimum Kullanımı hakkındaki görüşlere ters düşmektedir.⁹²

Türkiye, Suriye ve Irak'a milletlerarası platformlarda kabul edilebilir nitelikte, BM Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Sınıraşan Suların Akılcı, Hakça ve Optimum Kullanımı görüşü doğrultusunda ileriki kısımlarda açıklanacağı üzere üç aşamalı bir plan

⁹¹ Zehir-Özşahin, a.g.m., s.20.

⁹² Bağış, A. İ., "Ortadoğu'da Sınıraşan Sular ve Alternatif Çözüm Önerileri", 2023 Dergisi, Sayı.25, Ankara, 2003, s.7.

sunmuştur. Türkiye'nin bu önerisi özellikle Irak tarafından Fırat nehrindeki su talebini büyük oranda engelleyeceği gerekçesiyle reddedilmiştir. Su meselesinin çözümüne ilişkin uluslararası ilke ve kurallara uygun olarak hazırlanan bu yaklaşımın kabul görmemiş olması, sorunun çözümü yolunda mesafe alınmasını engellemektedir.⁹³

Irak; Dicle nehri sorununu Türkiye, Suriye ve Irak'ın ortak görüşme konusu yapılmasına karşı çıkmaktadır. Fırat ve Dicle nehri sorunlarının ayrı ayrı görüşülmesini ve Suriye'nin Dicle Nehri konusunda söz sahibi olmamasını istemektedir.⁹⁴ Çünkü Irak'a göre, Fırat ve Dicle nehri iki ayrı havzadır. Irak, Dicle üzerinde tarihten gelen ön kullanım hakkına sahip olduğunu ileri sürmektedir.

Irak bu sebeple Türkiye'nin Dicle Nehri suyunu azaltacak projelerden rahatsız olmaktadır. Müzakereler yoluyla bir asgari su debisi pazarlığından yana değildir. Bununla beraber Türkiye'nin Dicle üzerindeki Güneydoğu Anadolu Projesi'ne dahil 6 proje dolayısıyla Irak'ın aldığı suda önemli bir azalmaya sebep olmayacaktır. Çünkü Dicle Nehri havzası sulu tarım yapmaya uygun değildir.⁹⁵ Türkiye'nin Dicle Nehri üzerinde yapmış olduğu bu barajlar ise elektrik üretimi amaçlıdır. Bu barajlar Dicle Nehri'nin sularını düzenleyecektir. Bu durum Irak'ın işine yaramaktadır.

Fırat Nehri'nin sularının kullanımı konusunda Suriye ve Irak arasında da anlaşmazlıklar olmaktadır. İki ülke arasındaki en önemli anlaşmazlık 1975 yılında Suriye'nin Fırat Nehri üzerinde Tabqa Barajı'nı inşa etmesi üzerine ortaya çıkmıştır. Irak'ın, 3 milyon çiftçisinin zarara uğradığını iddia etmesi, Suriye ve Irak arasında savaş tehlikesinin doğmasına neden olmuştur. Bu tehlike, Suriye'nin verdiği bir takım tavizler yoluyla ortadan kaldırılmıştır.⁹⁶ İki ülke arasındaki su sorunu zaman zaman olmasına rağmen Irak'ın uzun yıllar İran'la savaşması ve Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ile çıkan Körfez Krizi dolayısıyla Suriye ile yeni çatışmalara girmesini engellemiştir. Aynı durum Türkiye ile Irak arasında da geçerlidir.

⁹³ Zehir-Özşahin, a.g.m., s.20.

⁹⁴ Kut, G., "Ortadoğu Sorunları ve Türkiye", Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasa! Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1991,s.109.

⁹⁵ Zehir-Özşahin, a.g.m., s.21.

⁹⁶ Taşoluk-Kerkez-Yücel-Ersoy, a.g.m., s.26

Görüldüğü gibi, Türkiye'nin sınıraşan suları üzerinde ortak egemenlik anlayışını benimsememesi, aşağı-kıydaş ülkelerin daha fazla su istemesi ve Türkiye'nin daha az su vermek istemesi Türkiye-Suriye-Irak arasında sınıraşan sular sorununun devam etmesindeki en büyük etkenlerdir.

Sonuç olarak; Türkiye'nin Uluslararası Alanda komşularına karşı barışçı politikalarını, komşuları da iyi değerlendirmelidir. Dicle ve Fırat nehri suları konusundaki anlaşmazlıklar, Uluslararası Hukuk alanlarında kabul edilen görüşlerin en önemlisi olan ve Türkiye'nin de kabul ettiği Sınıraşan Suların Akılcı Hakça ve Optimum Kullanımı Doktrini çerçevesinde, Türkiye'nin sınıraşan suları hakkındaki egemenliği de göz önüne alınarak çözümlenmesi gerekmektedir.⁹⁷

2.4.2. Türkiye-Suriye-Irak'ın Fırat ve Dicle Nehirlerinden Kaynaklanan Sınıraşan Sular Sorununa Yaklaşımlar ve Türkiye'nin Çözüm Önerileri

Devletlerin coğrafi alan bakımından konumlarının farklılığı, bir başka deyişle nehrin akışına göre yukarı-kıydaş veya aşağı-kıydaş durumunda oluşu, sulardan faydalanma (suların kullanımı) konusunda ileri sürdükleri görüşlere etki etmekte ve genellikle kendi konumlarına uygun görüşlere ağırlık vermektedirler. Uluslararası Hukuk açısından ise tarafların görüşleri tamamen siyasi yaklaşımlarını yansıtmaktadır.⁹⁸

2.4.2.1. Türkiye'nin Yaklaşımı

Türkiye, Fırat ve Dicle Nehirlerini Suriye ve Irak tarafından iddia edildiği gibi Uluslararası Akarsular olarak değil, Sınıraşan Akarsular olarak kabul etmektedir. Bu nedenle Türkiye'ye göre suya kaynaklık eden ülkeler ile aktığı ülkeler arasında eşit egemenlik ve eşit paylaşımdan söz etmek mümkün değildir. Bir başka deyişle Fırat ve Dicle Nehirleri paylaşılabilir, doğal kaynak olarak düşünülmemelidir. Palandöken Dağları'na yağın kardan beslenen bu nehirlerin suları öncelikle Türkiye'ye aittir.⁹⁹

Uluslararası Hukuk'ta sözkonusu nehirlerin suları üzerine Türkiye'nin egemenlik hakkını kısıtlayıcı bir kural yoktur. Dicle ve Fırat egemen kaynaklar olup kendi sınırları içerisinde kalan kesimleri üzerinde Türkiye uygun gördüğü şekilde faydalanma hakkına

⁹⁷ Zehir-Özşahin, a.g.m., s.21.

⁹⁸ Tiryaki, a.g.k., s.124.

⁹⁹ Tiryaki, a.g.k., s. 125.

sahiptir. Dicle ve Fırat üzerinde kuracağı tesisler ile bunların önceliklerine Türkiye kendisi karar verir. Türkiye iyi komşuluk ve dürüstlük prensiplerine en üst düzeyde saygılı hareket etmektedir. Artan önemi nedeni ile su, bölgesel işbirliğinin birleştirici unsuru olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda Türkiye her zaman işbirliğine hazırdır. Ancak bu, Türkiye'nin kendi önceliklerine göre ve kendi potansiyel sınırları içinde gerçekleşebilir.¹⁰⁰

İlgili üç ülkeyi ilgilendiren sınıraşan sular sorunu siyasi bir konu değil, teknik bir konudur ve bu nedenle ilgili ülkelerin müşterek teknik çalışmalarının gerektiği bilinmelidir. Meteorolojik, hidrolojik ve toprak ile ilgili ortak teknik çalışmaların, çıkış noktası olarak ele alınması gerekmektedir.¹⁰¹ Buradan yola çıkarak; Fırat-Dicle havzası, sınıraşan suların matematiksel bölüşümü yerine, günümüzde Uluslararası Hukuk alanında dünyada kabul gören sınıraşan suların Akılcı, Hakça ve Optimum Kullanımı çerçevesinde hazırlanan ve Türkiye'nin Üç Aşamalı Plan olarak adlandırdığı plan uygulanmalıdır. Söz konusu plan aşağıdaki hususları öngörmektedir.¹⁰³

(a) Fırat ve Dicle tek bir sınıraşan su sistemi veya müşterek bir havza olarak değerlendirilmeli ve tarafların bütün bölgesel su kaynaklarının ortak envanteri çıkarılmalı,

(b) Bütün havzada tarıma elverişli topraklar gözden geçirilerek sınıflandırılmalı,

(c) Arazi kullanımı ile ürün desenine bağlı olarak havzanın ortak toplam su tüketim ihtiyacı belirlenmeli,

(d) Havzanın su ve toprak kaynaklarının birlikte değerlendirilmesiyle hangi tarımsal projelerin nerelerde ve hangi sulama koşullarıyla en rasyonel biçimde uygulanabileceği tespit edilmeli,

(e) Ortaya konan verilerin ışığında her ülkenin su ihtiyacı belirlenmeli,

¹⁰⁰Tiryaki, a.g.k., s.125.

¹⁰¹Durmazuçar, a.g.k., s.94.

¹⁰²Esenyel, a.g.k., s.121.

¹⁰³Tiryaki, a.g.k., s.125.

(f) Su kaybını en aza indirecek tedbirler alınmalıdır.

Sonuç olarak Türkiye, ilgili ülkelerin karşılıklı iyi niyeti ve işbirliği ile sorunun çözümlenebileceğini ve bu suretle suların hakça, akılcı ve optimum bir şekilde kullanılmasının mümkün olabileceğini kabul etmektedir.

2.4.2..2. Suriye ve Irak'ın Yaklaşımı

Asağı-kıyıdaş devlet durumunda olan Suriye ve Irak, devamlı olarak, Türkiye'nin Fırat ve Dicle sularından faydalanma eylemlerinin kendilerine zarar verdiğini ileri sürmekte, Uluslararası Alanda kendi lehlerinde bir kamuoyu oluşturma gayreti içerisinde bulunmakta, Dicle ve özellikle Fırat suları konusundaki davranışlarıyla Türkiye'nin egemenlik haklarını tartışır bir tutum sergilemektedirler.¹⁰⁴

Fırat ve Dicle Nehirleri su kaynaklarının kullanımını konusunda Türkiye'ye karşı Suriye ve Irak genelde aynı görüşleri savunmaktadırlar. Bu görüşleri özetle şöyle ifade etmek mümkündür.¹⁰⁵

Fırat ve Dicle Nehirleri Uluslararası Akarsu'lardır. Dolayısıyla Türkiye bu nehirler üzerinde tam egemenlik hakkına sahip değildir. Fırat ve Dicle'nin suları uluslararası hukukun öngördüğü esaslar çerçevesinde üç ülke arasında yapılacak bir anlaşma ile adil bir şekilde paylaşılmalıdır.

Türkiye bölgede su kaynakları bakımından en zengin ülkedir. Su, Allah'ın insanlara bahşettiği yasamsal bir nimettir. Bu nedenle Türkiye ihtiyacından fazla olan suyu komşularına satılacak ekonomik bir meta olarak görmemeli, bir silah veya politika aracı olarak kullanmamalıdır.

Fırat ve Dicle, Irak ve Suriye için olmak ya da olmamak sorunudur. Türkiye bu nehirlerden uluslararası hakkının üstünde kullanıma gitmemelidir. Nehirlerin üzerindeki barajlar sıkma aleti olmamalıdır.

Fırat ve Dicle tek bir su sistemi veya müşterek bir havza olarak mütalaa edilmemeli, ayrı ayrı ele alınmalıdır.

¹⁰⁴ Tiryaki, a.g.k., s.126.

¹⁰⁵ Tiryaki, a.g.k., s.126.

Fırat ve Dicle üzerinde kurulacak bütün tesisler ile öncelik sıraları, üç ülke tarafından müştereken kararlaştırılmalıdır.

Yüzyıllardır Mezopotamya bölgesi insanı tarafından kullanılan Fırat ve Dicle sularının kullanımı artık kazanılmış bir haktır ve bu hak Türkiye tarafından kısıtlanmamalıdır.

Görüldüğü üzere; Fırat-Dicle havzasında yatan sorunlardan en önemlisi, Irak ve Suriye'nin ileriye dönük su haklarının korunmasını amaçlayan uzun dönemli sorunlardır ve bu haliyle de siyasal boyut kazanmıştır. Şu an için Irak ve Suriye'de su kıtlığından ve bu kıtlıktan kaynaklanan sorunlardan bahsetmek mümkün değildir. Bu ülkelerin ileride olması olası bir kıtlığa karşı önlem almaya çalışmaları sorunun kaynağını oluşturmaktadır.¹⁰⁶ Suriye ve Irak'ın bu tek taraflı ve bilimsellikten uzak yaklaşımlarının Türkiye tarafından benimsenmesi mümkün olmadığı gibi, uluslararası siyasi ve bilimsel forumlarda da kabul görmemektedir.

2.4.2..3. Diğer Arap Ülkelerinin Yaklaşımı

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra aralarındaki iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel işbirliğini gerçekleştirmeye çalışan Arap Devletleri 1990 yılında merkezi Kahire'de olan bir birlik oluşturmuşlar, sonrasında da çeşitli alanlarda çalışmalar yapacak yan örgütler kurmuşlardır. Bunlardan Arap Ortak Pazarı, Arap İşbirliği Teşkilatı, Kuzey Afrika Birliği ve Körfez Ülkeleri Teşkilatı önemli bölgesel kuruluşlar arasında yer almaktadır. Bu kuruluşların etkin bir şekilde çalıştıkları ve amaçlarına ulaştıkları söylenemese de Arap Birliği'ne üye olmayan ülkelerle çıkan sorunlarda bir araya geldikleri, hatta haksız olsalar bile üyelerini haklı çıkarmaya çalıştıkları bir gerçektir. Bu nedenle su meselesinde, Suriye ve Irak bu mekanizmayı işletmeye çalışmış, Türkiye'yi kendi çıkarları için tüm Arap alemiyle karşı karşıya getirmiştir. Suriye ve Irak'ın yaklaşımlarının, özellikle Arap dünyasında etkili olduğunu ve su sorununu bir Arap sorununa dönüştürerek Arap Ülkelerinin Türkiye'ye karşı ortak tutum almalarını sağlamakta

¹⁰⁶ Esenyel, a.g.k., s.122.

başarılı olduklarını belirtmek gerekmektedir. Zaten, hepsi de su sorunu yasayan ve Mısır, Suriye ve Irak gibi başta gelenleri aşağı-kıyıdaş olan Araplar için su sorunu, birlikte hareket edebilecekleri ve ulusal gururlarını bir ölçüde tatmin edebilecekleri iki konudan birisidir. Diğeri ise Filistin sorunudur. Nitekim Kahire'de toplanan Arap Birliği Dışışleri Bakanları Konseyi Fırat ve Dicle sularının eşit ve makul biçimde bölüşümünü sağlayacak anlaşmanın yapılmasını sağlamak üzere, üç taraflı görüşmeleri başlatması için Türk hükümetine çağrıda bulunmuştur. Konsey, Türkiye'nin bu nehirler üzerindeki baraj projelerini, diğeri iki ülkeye danışmaksızın, sürdürmesinden duyduğu kaygıyı dile getirmiş ve Ankara'nın iki komşusuna kirlenmiş sular göndermeyi kesmesini istemiştir.¹⁰⁷

Türkiye'nin esas itibariyle, bölgesel güvenliğin, ekonomik işbirliği yoluyla gerçekleştirilmesini amaçlayan Barış Suyu Projesi, yalnız ticari esaslara dayanan bir proje olarak gösterilmeye çalışılakta, suyun da petrol gibi satılabilir bir kaynak olduğu görüşü kabul edilmek istenmemektedir.

Türkiye'ye su nedeni ile bağımlı olunması ve Türkiye'nin bölgede bir güç merkezi haline gelmesi fikrinin oluşumu arzu edilmemektedir. Bu konuda Mısırlı bir strateji uzmanı olan Ahmet Abdülhalim Nisan 1990'da, Türkiye'nin İsrail ve Etiyopya ile birlikte Arap ülkelerini su ablukasına almaya yönelik bir plan geliştirdiğini öne sürmüştür.¹⁰⁸

Arap ülkeleri ayrıca, Türkiye'nin, paylaşım konusunda bir anlaşmaya yanaşmaksızın, Fırat üzerindeki projelerini tamamlamayı, Fırat sularında meydana gelecek azalmayla, Arap ülkelerinin karşılaşacağı su açığını, bu ülkelere su satarak kapatmayı amaçladığını, Barış Suyu Projesi'ni bu anlayışla gündeme getirdiğini öne sürmekte, böylece su kaynaklarından mahrum ettiği Arap ülkelerinin ekonomik kaynaklarının istismarını amaçladığını belirtmektedir.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Esenyel, a.g.k., s.129.

¹⁰⁸ Tiryaki, a.g.k., s.127.

¹⁰⁹ Esenyel, a.g.k., s.130.

2.4.2..4. Batı Ülkelerinin Yaklaşımı

Bugüne kadar, ABD başta olmak üzere Batılı ülkelerin Ortadoğu'ya olan ilgileri petrol ağırlıklı olmuştur. İkinci Dünya Savaşı döneminde, İngiltere'de Başbakan olan Churchill'in "Bir damla petrol, bir damla kandan daha değerlidir" sözü Batılıların petrole bakış açılarını çok açık bir şekilde göstermektedir.¹¹⁰

Bugün ise su, Ortadoğu'da petrol kadar Batılıların gündemindedir. ABD yönetimine hizmet veren bir Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin yayınında şu görüşler ifade edilmektedir. Ortadoğu'daki jeopolitik ilgilerimiz, bugüne kadar petrol ağırlıklı idi. Şimdi su da bölgede en önemli bir politik silah haline gelmektedir. Batılıların Körfez petrollerine olan bağımlılığı sürekli bir şekilde artmakla beraber, önemiyetle iddia edebiliriz ki bu asrın sonuna kadar, bu bölgenin politik durumunu su şekillendirecektir. Ortadoğu'daki su kaynaklarının geliştirilmesi, ABD için en kritik dış politika konusudur. Görüldüğü gibi günümüzde yerini hiçbir maddenin dolduramadığı ve yenilenebilir kaynakları gitlikçe azalan su; Avrupa Birliği (AB), ABD ve İsrail'in, Ortadoğu bölgesine sürdüğü yeni politika aracıdır.¹¹¹

Ortadoğu barış süreci çerçevesinde bölge ülkelerinin su meselelerine yaklaşımlarını saptamak için ABD, Japonya, Kanada ve çeşitli Arap devletlerinin girişimiyle Madrid Konferansı öncesi ve sonrası Su Kaynakları Çalışma Grubu adıyla çeşitli toplantılar düzenlenmiştir. Su Çalışma Grubu ilk toplantısını 1992 tarihinde Viyana'da yapmıştır. Bu toplantılar daha sonra sırasıyla; Washington (Eylül 1992), Cenevre (Nisan 1993), Pekin (Ekim 1993), Umman (Nisan 1994), Atina'da (Aralık 1994) olmak üzere 1996 yılına kadar 6 toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantılara Türkiye gözlemci olarak katılmıştır.¹¹²

¹¹⁰ Tiryaki, a.g.k., s. 128.

¹¹¹ Zehir-Özşahin, a.g.m., s.17.

¹¹² Zehir-Özşahin, a.g.m., s. 17.

Batı dünyasının, özellikle ABD'nin Ortadoğu su kaynakları üzerine yoğun ilgisi kendi çıkarları açısından makuliyet taşımaktadır. Gelecekte Ortadoğu'da petrolün değil suyun, iktisadi göstergeleri tayin etmesiyle olacak bir savaş ihtimali veya bütün savaş çığırkanlıklarının tersine Ortadoğu'da entegrasyona ve iktisadi işbirliğine gözlerinin çevrilmesi tabii kaşılanmalıdır.¹¹³

Sonuç olarak; yukarıda da bahsedildiği üzere, ABD'de Stratejik Araştırmalar Merkezi'nde yapılan çalışmaların sonuçlarına göre ileriki yıllarda Ortadoğu'da önemli olan petrol değil su olacaktır. Bu durum, bölge devletleri arasında su konusunda ikili veya çoklu görüşmelerin daha dikkatli yapılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bölge ülkeleri arasında asgari müşterek çıkarlarda bile birleşerek su konusunda bir araya gelemeyişlerin sonucunda Batılı ülkelerin iştahları kabarak su sorununa kendi çıkarları doğrultusunda yön vermek isteyebilirler. Bölge ülkeleri arasındaki anlaşmalar ne kadar zayıf olursa veya sürüncemede tutulursa batılı ülkelerin Ortadoğu su sorununa karışmaları o kadar fazla olabilir.

2.4.3. Türkiye-Suriye-Irak'ın Fırat ve Dicle Nehirlerinden Kaynaklanan Sınırşan Sular Sorununa Türkiye'nin Çözüm Önerileri

2.4.3.1. Üç Aşamalı Plan

Türkiye, anlaşmazlık konusu olan başta Fırat ve Dicle havzaları olmak üzere, tüm sınırşan sular için milli bir politika geliştirerek, bunu hem taraf ülkelerin değerlendirmelerine, hem de ilgili Uluslararası Hukuk ilkelerine, konuyla ilgili teknik ve bilimsel gerçeklere ve iyi niyet yaklaşımlarına dayandırmaya çalışmaktadır.

Dicle ve Fırat Nehirlerinin sınırşan su meselesinin çözümünde Türkiye'nin önerdiği sınırşan suların hakça, akılcı ve optimum kullanımı görüşünün çerçevesindeki Üç Aşamalı Plan'ın, meselenin çözümü için ileri sürülen görüşlerin en tutarlısı olduğu görülmektedir.¹¹⁴

¹¹³Zehir-Özşahin, a.g.m., s. 18.

¹¹⁴Zehir-Özşahin, a.g.m., s. 23.

Plan'ın üç aşaması şöyle özetlenebilir: ¹¹⁵

Birinci Aşama: Su kaynakları envanter çalışmaları ile ilgili olup şu faaliyetleri kapsayacaktır:

(a) Türkiye'de Fırat üzerinde Belkışköy, Dicle üzerinde Cizre; Suriye'de Fırat üzerinde Kadahiye ve Abu Kemal; Irak'ta ise Fırat üzerinde Hubeyde ve Nasiriye, Dicle üzerinde Fish Knob ve Musul Kut ölçüm istasyonlarına ait tüm mevcut verileri (seviye ve akım ölçümleri) teati etmek,

(b) Üç ülkenin uzmanlarınca Fırat ve Dicle havzasında seçilen ve havzayı temsil eden meteoroloji istasyonlarına ait aylık bazda buharlaşma, sıcaklık, yağış, kar kalınlığı (eğer mevcut ise) gibi ilgili tüm verileri teati etmek,

(c) Yukarıda bahsi geçen verileri kontrol etmek,

(ç) Gerektiğinde yukarıda belirtilen ölçüm istasyonlarına farklı dönemlerde müşterek ölçümler yapmak,

(d) Ölçümleri değerlendirmek ve düzeltmek,

(e) Mevcut su kalitesi verilerini teati ve kontrol etmek,

(f) Su tüketimlerinin ve su kayıplarının tespit edilmesinden sonra çeşitli istasyonlarda doğal akımları hesaplamak.

İkinci Aşama: Toprak kaynaklarının envanter çalışmalarını kapsayacak olup, aşağıdaki faaliyetler gerçekleştirilecektir.

¹¹⁵Esenyel, a.g.k.. s. 169.

(a) Her ülkede kabul edilerek uygulanan toprak sınıflandırma ve drenaj kriterleri hakkında bilgi teatisinde bulunmak,

(b) İşletmede olan, inşa halindeki ve planlanan projelerin toprak sınıflarını kontrol etmek,

(c) Eğer yukarıda (b) maddesindeki çalışmalar diğer taraflarca da mutabık kalınacak kabule şayan gerekçelerle gerçekleştirilemezse, toprak sınıfları imkan bulunabildiği ölçüde tespit edilecektir.

(c) İşletmede olan, inşa halinde ve planlanan projelerin toprak sınıfları ve drenaj koşullarına göre bitki desenlerini etüt etmek ve tartışmak,

(d) Yukarıdaki maddelerde belirtilen çalışmaları esas alarak işletmede, inşa halinde ve planlanan projelerdeki sulama suyu ve yıkama suyu ihtiyaçlarını hesaplamak.

Üçüncü Aşama: Bu safhada su ve toprak kaynaklarının değerlendirilmesi yapılacak olup, aşağıdaki faaliyetlerin yürütülmesi öngörülmektedir.

(a) Planlanan projelerdeki su kayıplarını en aza indirebilmek için sulama tipi ve sistemini tartışmak ve belirlemek, işletmedeki projelerin modernizasyon ve ıslah imkanlarını araştırmak,

(b) İkinci aşamanın (c) maddesindeki proje bazında yapılan çalışmalara dayanarak, her ülkedeki, içme, kullanma ve endüstri suyu temin, rezervuarlardan ve sulama şebekelerindeki iletişim sistemlerinden buharlaşma kayıpları da dahil olmak üzere tüm projelerin toplam su tüketimlerini belirlemek,

(c) Dicle'den Fırat'a su transferi imkanını göz önünde bulundurarak arz-talep dengesini sağlamaya yönelik bir benzeşim modeli geliştirmek,

(ç) Planlama safhasındaki projelerin ekonomik yapılabilirliklerini belirlemek için yöntem ve kriterleri tartışmak.

Bu temel ilkeler üzerine kurulu olan “Üç Asamalı Plan”ın iki önemli yönü bulunmaktadır:¹¹⁶

Fırat ve Dicle'nin tek bir sınıraşan nehir sistemi olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu iki nehir, Şattül Arap'da doğal akımlarının sonucunda birleşmekle kalmayıp, Irak'taki Tharthar Kanalı tarafından yapay olarak da irtibatlandırılmıştır. Dolayısıyla, halihazırda Fırat nehri tarafından sulanan bazı alanların su ihtiyacının Dicle'den alınacak sularla da giderilebileceği; Fırat Nehri'nden yapılan mevcut ve ileride doğabilecek tarımsal kullanımlarının mutlaka Fırat'tan yapılmaya devam edilmesine gerek kalmayacağı anlaşılmaktadır.

Ülkelerin veri toplanması ve değerlendirilmesi ile ilgili yaptıkları çalışmalar, birbirleri arasında büyük farklılıklar göstermekte olup, sağlıklı bir mukayeseye temel teşkil edebilecek mahiyette değildir. Arada eşgüdümün sağlanabilmesi amacıyla su ve toprak kaynakları envanter çalışmasını ortaklaşa gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin bu planda temel referans noktası, Dicle ve Fırat'ın tek havza olduğudur. Havzanın, bir nehrin denize ya da göle döküldüğü yere kadar olduğu alanda su aldığı ya da alabileceği çanağın sınırları içindeki bölüm, şeklinde tanımlayabileceğini göz önünde tutulursa, Türkiye'nin bu görüşte gerçekçi kriterlere dayandığı söylenebilir.¹¹⁷ Fırat ve Dicle'nin tek havza kabul edilmesi ile halen Tharthar Kanalı'nda olduğu gibi Fırat, Dicle'den beslenebilecek ve Irak'ın Fırat'tan talepleri karşılanabilecektir. Türkiye havza planlamasını tarafsız bir firmanın yapabileceğini ve Dünya Bankası'nın denetleyebileceğini de kabul etmektedir.

Bu plan en başta, Fırat ve Dicle'nin Uluslararası Akarsu olduğu ve kendi haklarının çiğnendiği düşüncesi ile Irak ve Suriye tarafından reddedilmektedir. İkinci itiraz noktası ise Fırat ve Dicle'nin tek havza olmadığı, iki ayrı havza olduğu şeklindedir. Dicle'yi büyük ölçüde tek başına kullanan Irak'ın bu savla Fırat'tan mümkün olduğunca fazla su almayı amaçladığı genel kanıdır.

¹¹⁶Erdoğan, R., Ortadoğu'da Yaşanan Su Sorunu Çerçevesinde GAP'ın Olumlu ve Olumsuz Etkileri, Harp Akademileri Tezi, İstanbul, 2002, s.90.

¹¹⁷Akçil, a.g.k., s.59.

Sonuç olarak Türkiye, bu şekilde; yapılacak bilimsel çalışmalar sonucunda tespit edilecek gerçek su ihtiyaçlarının ortaya çıkmasıyla, su kaynaklarının akılcı, hakça ve optimum bir yöntemle kullanılmasının mümkün olacağı inancındadır.

Bu yönde atılacak adımlarla, oluşturulacak olumlu ortam, bölgedeki yalnızca su kaynaklarının değil, diğer doğal kaynakların da işbirliği ve karşılıklı menfaatler çerçevesinde kullanılmasına zemin hazırlayacak ve bu suretle ilişkilerde kök salmış olan güvensizlik ortamının ortadan kalkmasına katkıda bulunabilecektir.¹¹⁸

2.4.3.2. Barış Suyu Projesi

Ortadoğu ülkelerinde bulunan su yetersizliğinin çözümüne katkıda bulunmak için 1986 yılında Türkiye Başbakanı Turgut Özal tarafından, Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin Akdeniz'e akan sularının bölge ülkelerine borularla akıtılarak pazarlanmasını öneren Barış Suyu Projesi adlı bir girişim başlatılmıştır. Bu proje ile bütünüyle Türkiye'de denize dökülen Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin kullanım dışı sularını, boru hatlarıyla su kıtlığı çeken Ortadoğu Ülkeleri'ne, Arabistan Yarımadası'nın doğu ve batı kıyıları boyunca ulaştırılması planlanmıştır.¹¹⁹

Ortadoğu'nun gündeminde önemli bir yer tutan bu proje ile bölgede 15 milyon kişinin su gereksinimini karşılayacağı hesaplanmıştır. Proje, bölgede su açığının kapatılması yanında bölge ülkeleri arasında büyük bir proje etrafında işbirliği ve güven ortamı yaratarak, bölgenin istikrar ve güvenliğine katkıda bulunmayı da hedeflemiştir.

Önce 21 daha sonra 30 milyar dolara mal olacağı hesaplanan projenin 8-10 yıl arasında tamamlanması öngörülmüştür.¹²⁰ İlk inceleme çalışmalarına 1986 yılında başlanan proje, doğu ve batı olmak üzere iki bölüm halinde planlanmıştır.

¹¹⁸Esenyel, a.g.k., s.142.

¹¹⁹Kut, a.g.m., s.112.

¹²⁰Türkdoğan. O., Güneydoğu Anadolu Projesinin Sosyo Kültürel Yönü, GAP ve GAP'ın doğuracağı Sonuçlar. İstanbul, 1989, s.39.

Proje gerekleŖtiđi takdirde Seyhan ve Ceyhan suları, boru hattı güzergahında bulunan yerleŖim merkezlerine, nüfuslarına göre tahsis edilecek, ilgili ülkelerle yapılacak görüŖmelerle su teslimat miktarı, taleplerine ve buna uygun olarak düzenlenmiŖ su dağıtım planına göre yeniden gözden geçirilecektir. İlk etapta, ilgili ülkelerin tavırları olumlu bir izlenim bırakmıŖsa da daha sonra Arap lkeleri İsrail'in projeye dahil edilmesine karŖı çıkmıŖlardır. Kendisinin katılmaması halinde projenin gerekleŖmesinin mümkün olmadığını belirten İsrail ise proje için uluslararası finans çevrelerinden kredi sağlamasının güçleŖeceđi tehdidinde bulunmuŖtur.¹²¹

Arap lkeleri, İsrail faktörünün yanısıra, maliyet konusunu da projeyi reddetmek için gerekçe olarak kullanmıŖlardır. Fizibilite etüdünde, BarıŖ Suyu Projesi ile götürülecek suyun metreküp maliyetinin en fazla 1,07 ABD doları olacağı, deniz suyundan elde edilen suyun metrekübünün ise 5 ABD dolarına mal olduğu belirtilirken Körfez lkeleri, BarıŖ Suyu Projesi ile temin edilecek suyun daha pahalıya mal olacağını öne sürmüŖlerdir.¹²²

BarıŖ suyu projesi Arap dünyasında, Türkiye'nin bölgeye akan Fırat ve Dicle nehirlerinin musluklarını kısıp, kendi sınırları içindeki suları pazarlamaya alıŖması sekilde algılanmıŖtır. Arap ülkelerine göre böyle bir projeye Türkiye, Irak ve Suriye'ye giden suyun kaynağının denetlemenin yanında, neredeyse Mısır dışında bölgedeki bütün Arap lkeleri'nin su kaynağını denetler durumda olacaktır. Dolayısıyla Türkiye, bölgede en etkin güç odağı haline gelecektir.¹²³

BarıŖ Suyu boru hatlarının yalnızca Türkiye'nin değil, üzerinden geçtikleri ülkelerin de denetiminde olması, Ortadoğu gibi siyasal istikrarın hala tam olarak kurulmadığı bir bölgede söz konusu hatların sabotajlara açık bulunması, projenin Arap lkeleri tarafından kabul görmemesinin diğer nedenleri olarak ileri sürülmektedir.¹²⁴

¹²¹Tiryaki, a.g.k., s.148.

¹²²Tiryaki, a.g.k., s.149.

¹²³Esenyel, a.g.k., s.143.

¹²⁴Durmazuar, a.g.k., s, 103.

Şu anda askıda olan Barış Suyu Projesi'nin gelecekte daha kapsamlı çalışmalar yapılarak yeniden ele alınabileceği akliselimin galip gelerek, Türkiye'nin bu projeyi art niyetle değil, iyi niyetle ve bölgedeki su sorununun çözümüne katkıda bulunmak amacıyla ortaya attığının idrak edileceği ortaya konulmaktadır. Ayrıca bu projenin, Türkiye'nin bölgedeki istikrarsızlık ve kargaşalığın bölge ülkeleri arasındaki ekonomik işbirliğine dayalı, karşılıklı bağımlılıkla büyük ölçüde aşılabileceği tezini destekleyen ve suyun gelecekte oynayacağı stratejik önemi ortaya koyan bir proje olduğu değerlendirilmektedir.¹²⁵

2.4.3..3. Manavgat Su Temin Projesi

Türkiye uzun bir süredir suyu ekonomik ve ticari değeri olan bir doğal kaynak olarak algılanmıştır. Ancak yaşanan gelişmelerle suyun siyasileşmesi, Türkiye'ye diğer ulusal politikalarını da destekleyecek şekilde, bölge barışı ve istikrarına katkıda bulunma ekseninde bir su politikası izleme olanağı sunmaktadır. Türkiye bu olanağı değerlendirerek Barış Suyu Projesi ile birlikte Manavgat Su Temin Projesini de uygulamaya koymaya çalışmıştır.¹²⁶

Yapımına 1990 yılında başlanılan Manavgat Su Temin Projesi, Manavgat Çayı'nın sürekli olarak denize akan, günlük ortalama değeri yaklaşık 4,7 milyon metreküp olan suların bir kısmının, 250.000 m³'ünün tasfiye edilip içmeye uygun hale getirilerek, 250.000 m³'ünün de ham halde bir çift boru hattı ile sahile oradan da 1.300 metre açıkta yapılacak yüzer platforma nakledilerek veya yüzen balonlarla ihtiyaç duyan ülkelere taşınmasını amaçlayan bir projedir. Manavgat projesinin teknik sorumluluğunu Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü üstlenmiştir.¹²⁷

Bakanlar Kurulu kararıyla Ağustos 1990'da başlatılan projenin Ağustos 1992'de altyapı inşaatlarına fiilen başlanmıştır. Aralık 1999 itibarı ile de inşaatı tamamlamıştır. Proje 147 milyon ABD Doları maliyetle gerçekleştirilmiştir.¹²⁸

¹²⁵Tatar, a.g.k., s.75.

¹²⁶Yıldız, a.g.m.. s.47.

¹²⁷Müftüoğlu, F., Ortadoğu Su Meseleleri ve Türkiye, İstanbul, 1997, s.85.

¹²⁸DSİ Bilgi Notu, Manavgat Su Temin Projesi, Ankara, 2000, s.28.

Son zamanlarda İsrail ve Ürdün'ün Manavgat suyundan faydalanması ile ilgili çalışmalar hız kazanmıştır. Hem İsrail hem de Ürdün'lü yetkililer 2000 yılı içerisinde Türkiye'ye yaptığı ziyaretlerde Manavgat Suyu ile ilgilenmişlerdir. İsrail önümüzdeki beş yıl içinde 40 milyon m³ su alımı hazırlığı içinde olduğunu ifade etmiş, Ürdün Su ve Sulama Bakanı Kamil Mahadin de fizibilite çalışması yapması için bir şirketi görevlendirdiğini açıklamıştır.¹²⁹

Türkiye suyun petrol gibi satılabilir bir doğal kaynak olduğunu göstermek üzere kendi ifadesiyle Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin fazla sularının iki ayrı boru hattıyla Körfez Ülkeleri ile İsrail, Ürdün, Suriye, Filistin ve S.Arabistan'a taşınmasını öngören Barış Suyu Projesi ve Manavgat sularının tanker ve yeni geliştirilen yüzer platformlar vasıtasıyla başta İsrail olmak üzere Kıbrıs, Ege adaları ve bölgedeki istekli her ülkeye pazarlama girişimlerini ortaya koymuştur.¹³⁰

Türkiye'nin bölgedeki su sorununun çözümüne yönelik öne sürdüğü bu projeler çeşitli yönleriyle değerlendirilmekte ve tartışılmaktadır.

¹²⁹ Yıldız, a.g.m.,s.48.

¹³⁰ Durmazuçar, a.g.k., s.106.

SONUÇ

Dünyada var olan yeraltı ve yerüstü kaynaklarının insanlar ve ülkeler arasındaki paylaşımı tarihte, insanlar ve ülkeler arasında büyük mücadelelere ve savaflara sebep olmuştur. Özellikle 20nci yüzyılın başlarında bu paylaşım mücadelesi daha da yoğunlaşmıştır. İnsanlar ve ülkelerin dünya üzerinde varlıklarını sürdürmek ve söz sahibi olmak için belirli bir maddi zenginliğe sahip olma zorunlulukları vardır. Ancak hayatlarının devamı için ise; yemek, su ve havaya ihtiyaçları vardır. İnsanoğlu hayatlarının devamı için gerekli olan suyu akarsular, göller ve yeraltı sularından karışılmaktadır. Bu suların kullanımı insanlar arasında mücadele ve çatışmalara sebep olduğu gibi; iki veya daha fazla ülkenin sınırlarında bulunan akarsularda ülkeler arasında mücadeleye ve çatışmalara sebep olmaktadır.

Türkiye'nin de yer aldığı Ortadoğu coğrafyasında, sınıraşan suların kullanımı konusunda sürekli sorunlar meydana gelmektedir. Sınıraşan suların kullanımı ile ilgili ortaya çıkan anlaşmazlıklar, bir yandan ilgili ülkeler arasında yapılan çeşitli anlaşmalar ile çözülmeye çalışılırken, diğer yandan da bu anlaşmazlıklara çözüm bulmak ve bu konuda Uluslararası Hukuk Kuralları oluşturmak üzere ilgili Uluslararası Örgütler çalışmalarına devam etmektedirler.

Türkiye'nin komşuları ile sorun teşkil eden sınıraşan suları daha çok Fırat, Dicle ve Asi nehirleridir. Türkiye-Suriye-Irak arasında Fırat ve Dicle nehirlerinden kaynaklanan sınıraşan su sorununun iki önemli nedeni vardır. Bunlardan birincisi tanımlama (kavram) sorunu, ikincisi ise paylaşım sorunudur.

Suriye ve Irak, Fırat ve Dicle Nehirlerinden daha fazla pay almak ve Türkiye'nin bu nehirleri kirlettiği ve bu kirliliğin önlenmesi gerektiği iddiası ile Arap ülkeleri ile bazı Batı Ülkeleri ve Dünya Bankası gibi bazı Uluslararası Kuruluşları yanlarına çekerek soruna çözüm aramaya, çalışmaktadır. Bunların çoğunun konuyla çok fazla ilgisi olmadığı gibi sorunu çözüme ulaştırmasında zordur.

Soruna akılcı ve gerçekçi çözümler Türkiye'nin önerdiği; Fırat ve Dicle Nehirleri sınıraşan su sorununun çözümüne ilişkin işbirliği esasına dayanan, Sınıraşan Suların Hakça, Akılcı ve Optimum kullanımı ilkesi çerçevesinde bulunabilir. Bu kapsamda Türkiye'nin öne sürdüğü sorunun çözümü için ileri sürülen görüşlerden tutarlı ve gerçekçi olduğu değerlendirilen, Üç Aşamalı Plan önerisinin hayata geçirilmesi, sadece Türkiye açısından değil, Irak ve Suriye açısından da büyük öneme sahiptir.

Taraflar arasında iyi niyetli düşüncelerle yapılacak olan sınıraşan suların kullanımı ile ilgili anlaşmalarda sorunun çözümüne önemli katkılar sağlayacaktır.

Suyun sadece kendileri için değil, bütün insanlar için vazgeçilmez bir varlık olduğu , bu duygu ve düşünce ile suyun duyarlı bir şekilde diğer insanlara hiçbir zarar vermeden kullanılması gerektiğini yurttaşlarına bildirmeli ve bu bilinci oluşturacak çalışmalara ağırlık vermeleri suyun duyarlı kullanımına yarar sağlayacaktır.

Ayrıca tarafların mevcut sularını, en etkili ve verimli bir şekilde kullanabilmeleri için gerekli olan çalışmaları vakit geçirmeden tamamlayıp uygulamaya başlamaları Fırat, Dicle ve Asi Nehirleri sularına olan ihtiyaçlarını azaltmaları açısından faydalı olacaktır.

Diğer taraftan bu şekilde yapılacak bilimsel çalışmalarla elde edilecek bilimsel verilerde sorunun çözümüne önemli katkılarda bulunabilecektir.

Kaynakça

- Akçıl, C., Uluslararası Hukuk Açısından Fırat-Dicle Nehirleri ve Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri, Harp Akademileri Tezi, İstanbul, 2006.
- Akmandor, N., "Su Sorununun Fiziksel ve Hukuksal Boyutları" Yeni Forum, Sayı.304, Ankara, 1994.
- Avcı, İ., Sınıraşan ve Sınır Oluşturan Su Kaynaklarımız, İstanbul, 1997.
- Avcı, İ., Su Sorunu ve Sınıraşan/Sınır Oluşturan Su Yolları, İstanbul, 2000.
- Bağış, A. İ., "Dicle Fırat ve Türkiye'nin Su Politikası", Harp Akademileri Bülteni, Sayı. 192, İstanbul, 1999.
- Bağış, A. İ., "Ortadoğu'da Sınıraşan Sular ve Alternatif Çözüm Önerileri", 2023 Dergisi, Sayı.25, Ankara, 2003.
- Bilen, Ö., Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye, Ankara, 2000.
- Bir, M. Akarsulardan Faydalanma ve Türkiye'nin Uluslararası Hukuku İlgilendiren Akarsuları, Ankara, 1996.
- Çoban, Ü.-Mahruki, N-Kaman, T.C., "Su ile İlgili Uluslararası Örgütler, Su Kaynaklarının Kullanımı İle İlgili Uluslararası Hukuk Kuralları ve Su Sorununa Yaklaşımlar" Su Sempozyum Bildirileri, İstanbul, 2003.
- Denk, E., Ortadoğu 'da Su Sorunu Bağlamında Dicle ve Fırat, İstanbul, 1997.
- Denk, E., "Ortadoğu'nun Su Sorunu", Radikal, 8 Nisan 2000.
- Dinçyürek, A., Yeni Bir Strateji: Hidrostrateji, İstanbul, 1996.
- DSİ Bilgi Notu, Manavgat Su Temin Projesi, Ankara, 2000.
- Duman, Y. F.-İnan, H. F.-Kaplan, H. S., "Stratejik Bir Kaynak Olarak Su, Küresel Isınma ve Nüfus Artışı Gibi Faktörlerin Su Sorununa Etkileri" ,Su Sempozyum Bildirileri, İstanbul, 2003.
- Durmazucar, V., Ortadoğu Su Sorununun Türkiye'ye Bakan Yönü ve Türkiye'nin İzlemesi Gereken Hidrostrateji, Gebze, 2001.

- Erdoğan, R., Ortadoğu'da Yaşanan Su Sorunu Çerçevesinde GAP'ın Olumlu ve Olumsuz Etkileri, Harp Akademileri Tezi, İstanbul, 2002.
- Esenyel, Ö., Türkiye'nin Su Potansiyeli ve Potansiyelin Kullanılması, İstanbul, 2001.
- FAO, Crops and Drops: Making the Best Use of Water for Agriculture, Rome, 2002.
- Hunt, A. C.-Robert M. G., Water: The Web of Life, Newyork, 1972.
- İzbırak. R., Sular Coğrafyası, II, Akarsular ve Göller, Ankara, 1962.
- Koni, H., Su Sorununun Siyasal Boyutları. Ortadoğu Ülkelerinde Su Sorunu, Ankara, 1994.
- Kurnaz, A.S.-Aras, A.-Demirtas, H., "Dünya ve Türkiye'deki Su Kaynaklarının Ulusal ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri", Su Sempozyum Bildirileri, İstanbul, 2003.
- Kut, G., "Ortadoğu'da Su Sorunları ve Türkiye", Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1991.
- Kut, G., "Ortadoğu'da Su Sorunu Çözüm Önerileri", Harp Akademileri Komutanlığı Bülteni, Sayı.175, İstanbul, 1994.
- Müftüoğlu, F., "Ortadoğu Su Meseleleri ve Türkiye". Zaman, 4 Kasım 1994.
- Müftüoğlu, F., Ortadoğu Su Meseleleri ve Türkiye, İstanbul, 1997.
- Pamukçu, K., Su Politikası, İstanbul, 2000.
- Pazarcı, H., Uluslararası Hukuk Dersleri İnci Kitap, Ankara, 1993.
- Pazarcı, H., "Su Sorununun Hukuksal Boyutları" Yeni Forum, Sayı.304, Ankara, 1994.
- Sar, C., Uluslararası Nehirlerden Endüstriyel ve Tarımsal Yararlanma Hakkı, Ankara, 1970.
- Salha, S., Ortadoğu Siyasi Ekonomik Güvenlik İşbirliği Teşkilatı, Kocaeli, 2004.
- Sahin, İ.-Arslaner, F.-Demir, M.-Ersoy, U., "Dünyada Su Kaynaklarının Kullanımı İle İlgili Yaşanan Sorunlar ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri", Su Sempozyum Bildirileri, İstanbul, 2003.

- Şehsuvaroğlu, L., Su Barışı, Türkiye ve Ortadoğu Su Politikaları, Ankara, 2000.
- Şen, Z., "Türkiye ve Su Politikaları", 2023 Dergisi, Sayı.25, Ankara, 2003.
- Taşoluk, S. B.-Kerkez, Ö.-Yücel, İ.-Ersoy, U., "Türkiye'nin Su Yönetimi ve Sınır Aşan Sular Politikası" Su Sempozyum Bildirileri, İstanbul, 2003.
- Tatar, M. C, Türkiye'nin Sınıraşan Nehirleri ve Bu Konuda Geleceğe İlişkin İzleyeceği Politikalar Çerçevesinde Barış Suyu Projesinin Önemi, Harp Akademileri Tezi, İstanbul. 2001.
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı, Ortadoğu'da Su Sorunu, Ankara. 1994.
- Tekinel, O., Ortadoğu'da Su Sorunu ve Ülkelerarası İlişkilere Etkileri, Adana, 1996.
- Tiryaki, O., Sınıraşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu, İstanbul, 1994.
- Toklu. V., Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye, Ankara, 1999.
- Tomanbay, M., Dünya Su Bütçesi ve Ortadoğu Gerçeği, Ankara, 1998.
- Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu, Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) Raporu, Ankara, 2006.
- Tunca, İ., Sınır Aşan Sular Konusunun Uluslararası Hukuk Kuralları ve Dünya Ülkelerinin Bu Konudaki Yaklaşımları Açısından İncelenerek Sınıraşan Suların Kullanımının Türkiye'nin Güvenliği Açısından Değerlendirilmesi, Harp Akademileri Tezi, İstanbul, 2002.'
- Turan, İ., Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, İstanbul. 1993.
- Türkdoğan, O., Güneydoğu Anadolu Projesinin Sosyo Kültürel Yönü, GAP ve GAP'ın Doğuracağı Sonuçlar. İstanbul, 1989.
- Uluatam, Ö., Ortadoğu'da Su Sorunu, İstanbul, 1998.
- Ünver, O., "GAP 3,5 Milyon Kişiye İş İmkanı Sağlayacak", Dünya Gazetesi, 9 Kasım 1994.
- www.aydinlanma1923.org/sayi/42/A1923_42_6CINAR.pdf (25/02/2008).
- www.dunyasugunu.org/2004/ali_ihsan_bagis.doc (20/11/2007)
- www.dunyasugunu.org/2004/ismail_kapan.doc (20/11/2007)
- www.dunyasugunu.org/2004/zekai_sen.doc (20/11/2007).

www.egm.gov.tr/StratejiGelistirmeDB/dergi/40/makaleler/Niyazi_EKICI.htm
(27/04/2008).

www.enerji.gov.tr/enerjiprofilleri.htm (17/01/2008).

www.tasam.org/modules.php?name=News&file=article&sid=17 (21/09/2007).

www.unep.org/vitalwater/resources.htm (15/03/2008).

www.yerelnet.org.tr/altyapi/konuhakkında.php (17/05/2008).

Yıldız, D., "Akdeniz Havzasında Su Sorunları ve Türkiye", 2023 Dergisi, Sayı.25, Ankara, 2003.

Zehir, C, Türkiye ve Ortadoğu Su Meseleleri, İstanbul, 1998.

Zehir, C.-Özşahin, M., "Türkiye'nin Uluslararası Su Politikaları ve Sınırtaşan Sular", 2023 Dergisi, Sayı.25, Ankara, 2003.

ÖZGEÇMİŞ

05. 01. 1974 tarihinde Isparta ili Şarkikaraağaç ilçesinde doğdum. İlk ve Orta öğrenimimi Şarkikaraağaç'ta, Lise eğitimimi ise Isparta ilinde tamamladım. 1992 yılında Ankara Polis Akademisi'ne başlayıp 1996 yılı Haziran ayında mezun oldum. Aynı yıl İstanbul Emniyet Müdürlüğü Bölge Trafik Şube Müdürlüğü'nde Komiser Yardımcısı olarak göreve başladım. 1997 yılı Ağustos ayında İstanbul Emniyet Müdürlüğü Terörle Mücadele Şube Müdürlüğü'ne atanıp 2007 yılı Ağustos ayına kadar aynı şube içerisinde değişik bürolarda görev yaptım. 2007 yılında Elazığ Emniyet Müdürlüğü Terörle Mücadele Şube Müdürlüğü'ne atandım. Halen aynı yerde görevimi sürdürmekteyim.

Mehmet Akif ACAR